

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

На правах рукопису

ІВАНЧУК САБІНА АЙДИНІВНА

УДК 373.2.015.31:33

**ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ОСНОВ
КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ**

13.00.08 – дошкільна педагогіка

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

Науковий керівник –
кандидат педагогічних наук,
доцент
Аматьєва Олена Петрівна

Слов'янськ - 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	11
1.1. Економічне виховання як педагогічна категорія	11
1.2. Проблема економічного виховання в теорії дошкільної педагогіки	28
1.3. Культура споживання в парадигмі економічного виховання .	39
1.3.1 Культура споживання: її сутність і характеристика.....	39
1.3.2 Концепція сталого розвитку особистості.....	54
1.4. Дослідження основ культури споживання в дошкільній педагогіці.....	62
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	78
2.1. Стан проблеми виховання основ культури споживання у сучасній практиці дошкільної освіти.....	80
2.2. Характеристика рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.....	103
2.3. Педагогічні умови виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.	128
2.4. Модель та експериментальна методика виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.....	135
2.5. Порівняльна характеристика рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку на констатувальному та прикінцевому етапах	194

Висновки до розділу 2.....	206
ВИСНОВКИ.....	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ.....	246

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні інтеграційні процеси, пов'язані зі входженням України до європейського простору, зорієнтовані на зміну якості життя кожного громадянина країни. Державна політика гарантує суспільству ефективне функціонування правового поля, зокрема реалізацію й усвідомлення споживчих прав як одного з показників якості життя людини. У зв'язку із цим набуває актуальності завдання розвитку споживчої освіти на всіх ланках освітнього процесу. Особливої уваги потребує виховання культури споживання у дітей дошкільного віку, формування основ раціонального економічного мислення і раціональної економічної поведінки.

У нормативних освітніх документах (Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.», «Базовий компонент дошкільної освіти» тощо) наголошено, що метою сучасної дошкільної освіти є формування різнобічно розвиненої, життєво компетентної особистості, яка здатна діяти в повсякчас змінюваному довкіллі. Серед завдань виховання й розвитку дітей дошкільного віку виокремлено й такі: формування у дітей дошкільного віку безпеки праці, оволодіння навичками практичної діяльності, основами культури споживання.

Проблему формування споживчої культури досліджено у сучасному науковому просторі в різних аспектах: з'ясовано сутність феномена «культура споживання» в контексті споживчої поведінки (Н. Домбровська, Т. Кармазіна, В. Комаровська, А. Костіна, Г. Ложкін, Г. Марушевська, М. Мاستинець, І. Набруско, Ю. Пачковський, О. Підлужна, Р. Савчинський та ін.), схарактеризовано особливості формування споживчої культури студентської молоді (С. Вегер, Г. Сорокін та ін.), зміст економічного виховання і формування споживчих знань у школярів (О. Гриценчук, Ю. Моргун, О. Овчарук, В. Уткіна та ін.), дітей дошкільного віку (О. Галахова, Т. Галговська, Л. Галкіна, В. Гербова, Н. Грама, Г. Григоренко,

Р. Жадан, Н. Кривошея, Є. Курак, Ю. Лелюк, Л. Лохвицька, Н. Побірченко, А. Сазонова, І. Сасова, А. Смоленцева, Г. Шатова та ін.), підготовка майбутніх педагогів до виховання культури споживання (Н. Вовк, А. Крулехт, Н. Слюсаренко, З. Філончук та ін.).

Водночас у практиці економічного виховання дітей наявна низка суперечностей між:

– соціальною потребою суспільства у вихованні життєво компетентної особистості та відсутністю цілеспрямованої системи формування такого складника, як споживче мислення і поведінка в умовах ДНЗ;

– змістом Базового компонента дошкільної освіти з економічного виховання дітей дошкільного віку та відсутністю методичного супроводу виховання у них основ культури споживання.

Актуальність проблеми, недостатня розробленість її теоретичних і практичних аспектів, а також об'єктивна потреба подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри педагогіки вищої школи «Гуманізація навчально-виховного процесу» (протокол № 3 від 28.11.2002 р.), що входить до плану наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (протокол № 3 від 27.11.2014 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 1 від 27.01.2015 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Визначити й обґрунтувати сутність і структуру феномена «вихованість основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку», уточнити поняття «економічне виховання дітей старшого дошкільного віку», «культура споживання».

2. Виявити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

3. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити й експериментально перевірити модель і методику виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – економічне виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – зміст та експериментальна методика виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

– озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання;

– взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку;

– занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз (історико-педагогічний, теоретичний, порівняльний) філософської, психологічної, соціально-педагогічної літератури для визначення мети, завдань, об'єкта, предмета, гіпотези дослідження, обґрунтування його теоретичних засад, визначення понятійного апарату, з'ясування стану розробленої теорії культури споживання, уточнення її сутності, функцій; порівняльний аналіз – для

визначення педагогічних умов виховання культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; моделювання і проектування – з метою розроблення моделі та експериментальної методики виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку;

емпіричні – спостереження, інтерв'ювання дітей, бесіда, вивчення документації застосовано з метою визначення рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і прикінцевий етапи) – для перевірки ефективності моделі й експериментальної методики виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання;

математичні – кількісний і якісний аналіз й інтерпретація отриманих результатів, методи математичної статистики – для підтвердження вірогідності отриманих експериментальних даних (t-критерій Стьюдента).

База дослідження. Експериментально-дослідну роботу проведено на базі дошкільних навчальних закладів № 3, № 55 м. Слов'янська, № 31 м. Костянтинівки, № 9 м. Торецька Донецької області. Усього в дослідженні взяло участь 136 дітей старшого дошкільного віку. Анкетуванням було охоплено 134 батьків, а також 250 вихователів різних категорій, які працюють у дошкільних навчальних закладах Донецької (м. Слов'янськ, м. Краматорськ, м. Мирноград, м. Костянтинівка, м. Торецьк), Харківської (м. Лозова), Дніпропетровської (м. Павлоград) областей.

Наукова новизна дослідження. Уперше визначено й обґрунтовано педагогічні умови виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання (озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання; взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні основ культури споживання; занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах дошкільного навчального закладу і сім'ї); сутність і структуру феномена «вихованість основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку»; виявлено структурні компоненти (мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий) та

критерії (спонукальний, знаннєвий, продуктивно-рефлексивний) вихованості основ культури споживання з відповідними показниками; схарактеризовано рівні вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку (високий, достатній, задовільний, початковий); розроблено модель виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання (інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний етапи); уточнено поняття «економічне виховання дітей старшого дошкільного віку», «культура споживання»; подальшого розвитку набула методика економічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Практична значущість дослідження полягає в розробленні й апробуванні діагностувальної та формувальної методик виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; тематичних мотиваційних ігор, життєвих спостережень, індивідуально-пошукових проєктів, зустрічей у «Клубі дельфінів», ситуацій-дій, тренінгів «Я-маленький споживач», пролонгованого та ігрового проєктів «Школа споживача», «Парк професій», міні-музею, педагогічних ситуацій-провокацій. Отримані результати можуть бути використані в освітньому просторі дошкільних навчальних закладів, у процесі викладання фахових дисциплін у вищій школі, а також рекомендовані для сімейного виховання дітей дошкільного віку.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів м. Києва № 199 (довідка № 58 від 06.12.2016 р.), м. Слов'янська № 3 «Ромашка» (довідка № 18 від 14.09.2016 р.), № 55 «Лелека» (довідка № 321 від 12.09.2016 р.), м. Краматорська № 67 «Сонячний» (довідка № 26 від 26.09.2016 р.), № 69 «Ведмедик» (довідка № 505 від 05.09.2016 р.), м. Костянтинівка № 31 «Мир» (№ 01/10-52 від 15.09.2016 р.), м. Торецька № 9 «Веселка» (довідка № 127 від 05.12.2016 р.), м. Хмельницький № 54 «Пізнайко» (№ 01-23-110 від 05.09.2016 р.); Відділу освіти Слов'янської районної державної адміністрації (№ 01-32/726 від 16.09.2016 р.), Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-16-757/1 від 15.09.2016 р.).

Особистий внесок автора в роботах у співавторстві полягає в розкритті досвіду використання технології «емпауермент» з метою виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку [11], аналізі підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів до роботи за педагогікою сталого розвитку [19].

Достовірність наукових положень і результатів дослідження забезпечено методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних концептуальних положень; використанням системи методів дослідження, адекватних його об'єктові, предмету, меті й завданням; якісним і кількісним аналізом отриманих результатів; статистичним обробленням даних експерименту.

Апробація матеріалів дослідження. Основні теоретичні положення й експериментальні дані викладено на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Психолого-педагогічний та соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи» (Слов'янськ, 2015), «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (Запоріжжя, 2015), «Актуальні питання сучасної педагогіки» (Ужгород, 2015), «Педагогика и психология в эпоху возрастающего потока информации – 2015» (Будапешт, 2015), «Преимственность между дошкольным и начальным общим образованием в условиях реализации федерального государственного образовательного стандарта» (Таганрог, 2015), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості» (Херсон, 2015), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та регіональний виміри змін» (Суми, 2016), «Актуальные проблемы раннего развития в современной педагогике» (Москва, 2016); *всеукраїнських* – «Перший крок у науку» (Луганськ, 2014), «Передумови прийняття дитиною соціально значущих цінностей» (Київ,

2016); *регіональних* – «Актуальні питання сучасної педагогіки» (Ужгород, 2015), «Педагогічні моделі освіти для сталого розвитку в Україні» (Київ, 2015), «Перспективні напрямки роботи сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2015); Презентаційній зустрічі «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» (Київ, 2015), «Проектування індивідуальної траєкторії розвитку педагогів в умовах євроінтеграції» (Краматорськ, 2016); семінарі-практикумі «Виховуємо дитину – зростаємо як батьки» (Київ, 2015); Всеукраїнському науково-практичному семінарі за програмою дослідно-експериментальної діяльності «Формування екологічно-, економічно- і соціальнодоцільної поведінки дошкільників у контексті освіти для сталого розвитку» (Київ, 2016).

Публікації. Основний зміст дослідження викладено у 19 публікаціях автора (2 – у співавторстві), зокрема – 10 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних періодичних виданнях (1 – в електронному виданні), 6 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (291 найменування, із них 2 – іноземною мовою), 18 додатків на 63 сторінках. Повний обсяг дисертації складає 311 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 211 сторінках. Робота містить 11 таблиць і 7 рисунків, що обіймають 12 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Економічне виховання як педагогічна категорія

Питання економічного виховання молодого покоління завжди цікавило дослідників у галузі педагогіки. Так, думки щодо підготовки молоді до виконання ролей господаря, працівника, управлінця, які вміють робити раціональний вибір на рівні власної родини й на рівні цілої держави, знаходимо в працях педагогів-класиків.

Я. Коменський у своїй праці «Материнська школа» описує «економічні пізнання» як доступне дітям розуміння управління домашнім господарством. Починаючи з четвертого-п'ятого року, дітей слід привчати до ощадливості, вони мають знати сутність речей для життя, «поступово відкривати очі на маленькі речі, щоб не залишилися сліпими у великих» [128, с. 65].

Джон Локк («Думки про виховання») радив батькам виховувати молоду людину, урахувуючи, що кожен джентльмен має володіти основами бухгалтерії. «Знання рахівництва не допоможе джентльменові нажити майно; однак немає, мабуть, більш корисного й дієвого способу зберегти йому те майно, яким він володіє, ніж рахівництво ... Тому я б рекомендував кожному джентльменові ґрунтовно вивчити рахівництво й не думати, що це мистецтво йому не потрібно тому, що воно отримало свою назву від торгових людей і ними головним чином застосовується» [153, с. 601].

Французький педагог Ж.-Ж. Руссо підкреслював зв'язок між управлінням державою та управлінням родинним домом у плані економічного розвитку. Він наголошував, що успіх розвитку країни багато в чому залежить від ставлення до неї її громадян. Суттєве значення при цьому має піклування держави про них: забезпечення свобод, їхня безпека, наявність законів, що забезпечують їхні права. Виховання та навчання в

цьому напрямі має стати провідним і забезпечуватися з раннього дитинства. Виховання в дітей почуття співпричетності до країни, у якій вони зростають, забезпечить у майбутньому країну гідними громадянами, які на засадах добра сприятимуть розвитку й процвітанню цієї країни. Це повинно мати свій відбиток, передусім, на забезпеченні виховання молодого покоління громадян, що має будуватися на засадах демократичності, поваги до законів, принципах волі. Таке виховання тісно пов'язане з вихованням у родині. Тоді вони матимуть змогу мати звання «захисника» чи «батька» Вітчизни [223].

Серед зарубіжних педагогів Й. Песталоцці одним із перших запропонував ідею поєднання професійної підготовки бідних верств населення з народною освітою для виховання в них економічних здібностей. Така освіта мала на меті допомогти бідному населенню позбутися нужденності. Педагог зазначав, що економічні здібності слід виховувати через поєднання індустріальної елементарної освіти з моральним і розумовим вихованням. Серед критеріїв професійної освіти він називав: уміння спиратися на власну ініціативу та сили, уміння долати труднощі попри матеріальне становище та походження, здатність заробляти на життя, уміти працювати в різних умовах, передавати отримані знання іншим, підтримувати на належному рівні розвитку опанований промисел. Важливого значення Й. Песталоцці надавав ознайомленню з основними правилами економії для раціонального ведення власного господарства, привчання до бережливості та вмінню визначати першорядні потреби, розумінню зв'язку між удосконаленням власних трудових навичок і отриманням кращого результату та більшого доходу [187].

Розглядаючи проблему економічного виховання особистості, К. Ушинський особливу увагу звертав на таке негативне явище як споживництво. Він зазначав, що феномен споживництва призводить до духовного й фізичного виродження нації. Отримання людиною насолоди від певних матеріальних цінностей згодом переростає в бажання отримувати цю насолоду частіше, прагнення мати більше матеріальних благ як головного

джерела радості в житті. Це призводить до зменшення рівня задоволення від кожної цінності, спустошує саму людину. Педагог підкреслював, що матеріальні блага, які людина отримала без докладання зусиль, здійснюють негативний вплив на її розумовий і моральний розвиток. Праця дає людині можливість задовольняти власні потреби й розширювати їхнє коло в позитивному напрямі. Крім того, К. Ушинський зазначав, що ця проблема має державне значення. Політика держави має бути спрямована не лише на економічне зростання, а й на вирішення проблем морального розвитку суспільства, його освіти [265].

Близькими до означених поглядів є думки С. Русової. Вона також вказувала на соціальний характер праці, можливість бачити значення результатів власної праці для інших людей. Підкреслювала, що трудове виховання на ранніх етапах сприяє розвитку в дитини поваги до результатів праці інших людей, бережливого ставлення до її продуктів [222].

У працях А. Макаренка підкреслено необхідність виховання бережливості як особистісної якості майбутнього громадянина країни, основи якої закладаються в родинному колі на прикладі батьків. Бережливість педагог визначав як складник турботливості, що потребує уваги з раннього дитинства. Ця якість виявляється не лише в розумінні необхідності бережливо ставитися до довкілля, а у звичках діяти таким чином. Серед складників турботливості він також визначав економність як якість, що забезпечує потреби родини й суспільства загалом і яку не слід плутати із жадібністю. Педагог наполягав на необхідності з дошкільного віку привчати дитину до раціонального користування речами, запобігання недбалого ставлення до речей на вулиці, у театрі, парку; планування та передбачення результатів своєї діяльності, уміння обирати необхідне серед різноманіття речей. Необхідність виховання доброго господаря А. Макаренко підкреслював у багатьох своїх працях [157]. «Добрий господар повинен завжди бачити наперед, що в нього починає старіти, не допускати занадто швидкого зношування речей, вчасно їх ремонтувати й купувати тільки

справді потрібні речі, а не ті, що він бачив на ринку чи в іншої людини» [157, с. 342]. Педагог указує, яким шляхом можна й необхідно виховувати в дітей ощадливість, дбайливість, відповідальність: через знайомство з працею батьків, формування знань про те, звідки беруться гроші, пояснення, що таке робота. Необхідно знайомити дитину із сімейним бюджетом, потребами родини, привчати розумно користуватися речами, не допускати, щоб речі керували дитиною [156].

У праці «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський відзначав необхідність виховання бережливості в дітей у контексті їхнього морального виховання. Важливе значення вчений приділяв пізнанню дітьми світу людей через світ речей, розумінню ними важливості чесної праці однієї людини для суспільства. Ці уявлення будуються на засвоєнні дітьми того, що задоволенню їхніх потреб передує праця багатьох інших людей. Саме життя в суспільстві будується на створенні людьми матеріальних і духовних цінностей. Педагог уважав, що розуміння й прийняття дітьми цієї взаємозалежності пов'язане з опануванням ними знань про походження різних речей, їхню залежність від праці певних людей [251].

В. Сухомлинський визнавав важливість виховання бережливого ставлення до народного надбання, матеріальних цінностей: «Якщо ви хочете, щоб у роки отрочтва і ранньої юності людина була ощадливою й внутрішньо дисциплінованою, щоб її турбота про суспільні інтереси мала не показний характер, а виражалася в сердечній тривозі про речі, які особисто їй не належать, – нехай у роки дитинства що-небудь суспільне стане для неї дорогим, невід'ємним від особистих радощів, особистого щастя» [253, с. 248].

Особливу увагу В. Сухомлинський надавав трудовому вихованню дітей у сім'ї, вихованню любові до праці, поваги до людей праці, бережливого ставлення до матеріальних і духовних благ людства. Адже праця робить людину благородніше, формує характер, волю, найважливіші риси та якості особистості, вона містить величезні виховні можливості. У праці

розкриваються здібності, моральні та інтелектуальні сили молодшої людини, формується її особистість. Тільки в процесі трудової діяльності виникає потреба в спілкуванні, ділових взаємин між людьми, взаємодопомоги, взаєморозуміння, дисциплінованості, погодженості дій і вчинків тощо. «Дати дитині радість творення, радість праці – це і є справжня мудрість батьківської любові до дітей» [252, с. 12].

Водночас, на думку педагога, однією зі шкідливих вад сімейного виховання є споживацький характер способу життя багатьох дітей. Такі діти виростають не знаючи ні в чому потреби, не виконуючи обов'язків і нехтують відповідальністю. В. Сухомлинський вважав, що радість споживання матеріальних і духовних благ є єдиною діяльністю багатьох дітей. Це призводить до спотворення людської особистості, марнотратства, споживацького, паразитичного способу життя, до появи «маленьких негідників» і навіть злочинців [252].

З'ясуємо сутність поняття «економічне виховання». Звернемося до термінологічних джерел, які тлумачать термін «економіка» як керування домашнім господарством – найважливіша сфера суспільних відносин, виробництва, розподілу, обміну і споживання результатів людської діяльності, а також їх ефективного використання. Слово «економіка» в перекладі з давньогрецької мови означає «вміння вести домашнє господарство». Під цим поняттям розуміють господарство в найширшому розумінні цього слова: домашнє господарство, певне підприємство, господарство міста, держави [58, с. 5].

Економіка – найважливіша сфера життєдіяльності суспільства й кожного окремого індивіда. Без економіки існування людського суспільства було б неможливим. Кожна людина щодня стикається з тими чи тими сторонами економіки. Це і придбання товарів, отримання заробітної плати, використання грошей, одержання кредиту та ін. Умови існування кожної людини також оцінюються через призму стану економіки.

Економіку розглядають у кількох значеннях: 1) сукупність виробничих відносин, що визначається характером власності на засоби виробництва. Економіка в умовах суспільно-економічних формацій визначається, перш за все, властивою їй системою виробничих відносин між людьми, що здійснюються в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг; 2) господарство району, країни або всього світу. Економіка кожної країни розвивається в системі суспільного поділу праці. Тому економіка країни складається з економіки окремих галузей (промисловості, будівництва, сільського господарства тощо) В економіці кожної країни виділяються також основні виробничі ланки – підприємства, фірми, організації тощо; 3) наукова дисципліна, що займається вивченням народного господарства, його галузей, а також деяких умов та елементів виробництва (праця, управління тощо) [250, с. 71].

Супутніми поняттями економічного виховання є «економічна освіта» та «економічна грамотність». Економічна освіта постає як процес і результат засвоєння економічних знань і вмінь, формування економічно значущих якостей особистості, економічного мислення та поведінки, включення в соціально-економічні відносини; економічне мислення як сукупність поглядів і уявлень, способів підходу до оцінки явищ і до прийняття рішень, якими люди керуються в економічній діяльності [53].

Дослідниця І. Ярита визначає економічну освіту як неперервний процес навчання, виховання, розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових і практичних уявлень, умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки й діяльності, що дозволяють людині активно функціонувати в якості повноправного члена суспільства, відповідального громадянина держави [289]. Зміст економічної грамотності найбільш повно висвітлено авторкою численних праць з економічного виховання Н. Грамою. Вчена визначає економічну грамотність як сукупність економічних знань, умінь і навичок, володіння якими дозволяє приймати економічно виправдані рішення в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях. Означені

ситуації виникають повсякчасно в суспільстві, в сім'ї, докільлі, виступають хорошим навчальним матеріалом у засвоєнні економічних понять, економічних зв'язків між суспільними явищами, у докільлі, відносин [219]. Занурення дошкільників у такі економічно доцільні ситуації спонукають дітей до залучення ними знань з математики, природознавства, праці. Дослідниця наголошувала, що економічна грамотність формується в процесі постійної наполегливої педагогічної праці і має принаймі три напрями розвитку та формування, завдяки яким дитина засвоює конкретні форми економічної грамоти: соціальний стан і рівень розвитку суспільства, сім'я, дошкільний навчальний заклад [54].

Дослідниця Н. Дудник репрезентує поняття «економічна грамотність» як прийняття зважених, обміркованих та ефективних рішень із формування та розподілу фондів особистих грошових коштів і пропонує реалізацію завдань економічної грамотності через формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи. Пов'язує економічну грамотність із знанням дії економічних законів, умов, способів і технологій діяльності в поєднанні з міцними навичками користування ними в практичній діяльності. Для різних вікових категорій і сфер діяльності встановлюються критерії економічної грамотності. Під економічною грамотністю дитини авторка наводить самодостатнє й вільне володіння певним комплексом або системою елементарних економічних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, що становлять абетку економічної культури та необхідну базу для її впровадження, існування й розвитку [79].

Для дослідження важливо, що, формуючи економічну грамотність дітей, варто допомогти їм досягнути ази фінансової грамотності, тобто отримати комплекс знань і вмінь, які допоможуть у подальшому вирішувати фінансові питання. Звертає на себе увагу думка Н. Дудник щодо вмінь дітей, а саме: розуміти природу й функції грошей; уміти цінувати гроші; уміти економити й заощаджувати; уміти витратити гроші й жити за коштами; уміти ділитися; уміти поповнювати свої фінансові знання; уміти обговорювати

грошові питання й аналізувати свої вчинки в процесі розпорядження грошима. Важливо, що формування економічної грамотності в дітей відбувається в процесі їхньої соціалізації й пов'язано не тільки із цілеспрямованим засвоєнням знань на спеціальних заняттях, але й з усвідомленням самої культури суспільства [79].

Економічне виховання як педагогічна категорія має власні специфічні функції, як-от: інтегративна функція забезпечує єдність економічних знань, переконань із поведінкою; міжпредметна інтеграція в засвоєнні систем знань та уявлень про довкілля; ціннісна функція сприяє формуванню морально-ціннісних орієнтацій; соціальна функція спрямована на формування активної соціальної позиції особистості, здатної до саморозвитку та практичного перетворення навколишньої дійсності.

Сучасний економічний розвиток, швидкість оновлення інформації та зміни в суспільстві зумовлюють подальший розвиток економічної освіти, потребують пошуку шляхів вирішення нових завдань, що виникають у сфері економічного навчання та виховання на різних ланках освіти. Зокрема, широко досліджено проблеми становлення економічної компетентності молоді (Н. Дембицька, Т. Лапіна, І. Майструк, Т. Миронова, Л. Малишев та ін.), економічної освіти й виховання старшокласників (Л. Чеботарьова, Б. Шемякін, О. Шпак та ін.), формування економічного мислення школярів (Н. Дембицька, В. Москаленко, Н. Побірченко та ін.), визначення змісту споживчих знань у дитинстві (Н. Мироманова, М. Стельмашук, О. Щедрина та ін.), ставлення дітей різного віку до грошей (Т. Бабицька, І. Зубіашвілі, В. Москаленко, А. Фенько та ін.) тощо.

Економічне виховання в теорії і практиці педагогіки на сучасному етапі є самостійною педагогічною категорією, що розкриває сутність виховного впливу на розвиток економічного досвіду особистості. З огляду на те, що педагогічну категорію «виховання» вживають у педагогічній науці в широкому соціальному та педагогічному, вузькому педагогічному та гранично вузькому значеннях, доходимо висновку, що економічне виховання

як педагогічна категорія розглядається як цілеспрямована виховна діяльність педагога з метою досягнення певних виховних цілей у економічному напрямі сфери діяльності людини.

Отже, економічне виховання як педагогічна категорія має суттєві ознаки, а саме: цілеспрямованість; відповідність процесу виховання певним соціально-культурним цінностям; наявність певної системи організованих виховних впливів; гуманність, яка передбачає орієнтацію у вихованні на загальнолюдські цінності; цілісність, неперервність і тривалість, тобто виховання має бути спрямованим на всі сфери психіки людини, творчо формувати й усебічно розвивати їх протягом усього життя. Для реалізації цих ознак виховання має бути «комплексним, планомірним і організованим», що повною мірою належить до економічного виховання як педагогічної категорії.

Знаходимо підтвердження цієї версії в науковій літературі. Так, О. Ющенко підкреслювала необхідність економічного виховання особистості з метою її професійного становлення та успішного функціонування на ринку праці. На думку дослідниці, економічна компетентність є складником соціальної компетентності й виявляється в економічних знаннях та досвіді, набутих завдяки навчанню та вихованню, зорієнтованих на становлення майбутнього спеціаліста як суб'єкта життя й культури, його активну інтеграцію в суспільство як фахівця високого рівня [287].

У дослідженні Т. Миронової, присвяченому вивченню особливостей економічної соціалізації підлітків та юнацтва, доведено, що означена вікова група виявляє активність у економічних відносинах завдяки цілеспрямованому формуванню здатності приймати рішення в різних економічних ситуаціях, розпоряджатися коштами, під час опанування різними видами економічної діяльності. Виявлено, що формування економічних уявлень підлітків та юнаків залежить від умов їхньої соціалізації, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних характеристик особистості. Економічна свідомість становить поєднання двох

протилежних утворень: «високе матеріальне становище» та «моральний розвиток» [168].

На думку І. Ярети, економічне виховання – це перетворення уявлень у переконання, норму поведінки й передбачає, перш за все, формування зацікавленого ставлення в дітей до економічних знань, умінь, праці, її результатів, часу, навколишнього середовища, грошей тощо [289].

Більш широко проблема економічного виховання представлена в теорії та практиці роботи середньої ланки освіти. Означена робота розпочинається в початковій школі, що пов'язано з розвитком пізнавальної сфери дитини молодшого шкільного віку, і триває до старших класів як підготовка молоді до життя. Орієнтиром у розробці програм цього напрямку є Концепція розвитку економічної освіти в Україні, що визначає мету, принципи, завдання економічної освіти [131]. Дослідження З. Філончук засвідчує необхідність економічного виховання школярів із метою підвищення їхньої економічної освіченості, свідомості та діяльності, формування в них економічної компетентності загалом. Ця робота має розпочинатися з вивчення категорії «потреби»: ознайомлення зі змістом поняття, усвідомлення учнями власних потреб, визначення власних інтересів до діяльності, що виникають на основі цих потреб [270]. У дослідженнях Л. Кашуби звернено увагу на пізнавальний складник економічного виховання, що набуває особливого значення в роботі з молодшими школярами. Авторка звертає увагу на необхідність розвитку економічного понятійного мислення. Метою економічної освіти є вироблення в учнів уміння раціонально використовувати наявні ресурси для задоволення різноманітних потреб. Метою економічного виховання визначено формування в учнів якостей, що відповідають суспільним інтересам і сприяють усебічному розвитку особистості. Крім того, Л. Кашуба підкреслює важливість ролі сім'ї в економічному вихованні дитини. На її думку, саме в родинному колі дитина оволодіває досвідом спільних цілей і праці, діяльного

співчуття, спільності інтересів, організованості. Саме на прикладі сімейного господарства вона оволодіває первинним економічним досвідом [124].

На пострадянському просторі питання економічного виховання дітей із дошкільного віку почали досліджувати в 90-х роках ХХ століття. Учені (Б. Лихачов, В. Розов, І. Сасова, В. Товстик, П. Шемякін та ін.) вважають, що економічне виховання забезпечує розвиток економічного мислення, формування економічних знань, умінь, відповідних якостей, що є необхідними для майбутньої діяльності особистості. Так, аналізуючи проблеми економічного виховання молодших школярів, Т. Шевирьова називає економічні знання, уміння, економічно значущі якості особистості, ціннісні орієнтації, повагу до праці людей, які оточують. На підставі цих положень авторка дає визначення поняття «економічне виховання» молодших школярів. Економічне виховання молодших школярів – це цілісний педагогічний процес, спрямований на засвоєння елементарних економічних знань, виховання поваги до праці людей, яке базується на усвідомленні особистої та суспільної цінності праці, формуванні працелюбності, відповідальності та інших якостей, що виявляються в досвіді моральної поведінки та сприяють саморозвитку особистості [282].

Дослідники А. Рижкова, І. Трубавіна вважають, що для формування економічної культури дитини велике значення має виховна функція української сім'ї, яка забезпечує матеріальні засади її існування, організацію домашньої праці та споживання. Це здійснює певний вплив, зокрема, на ставлення дитини до матеріальних речей, ведення домогосподарства, надання економічної підтримки всім членам сім'ї. Учені визначили методи економічного виховання в сім'ї, серед них: метод переконання (на основі прикладу батьків, їхніх порад), заохочення (залучення дітей до формування сімейного бюджету, прийняття спільних рішень щодо витрат, практика плати грошей), покарання (позбавлення матеріальних задоволень). Економічне виховання розглядається як процес формування економічної культури

дитини, основа для її майбутнього існування як матеріально забезпеченої та економічно мислячої особистості [216].

Означена позиція присутня в працях більшості дослідників у галузі економічного виховання (А. Аменд, С. Бадмаєва, Д. Березовська, О. Варецька, Л. Галкіна, Г. Ковальчук, Л. Кураков, Б. Левін, М. Петрович, А. Рижкова, І. Сасова, І. Трубавіна та ін.). Усі вони визначають провідну роль сім'ї в економічному вихованні дитини й розглядають економічне виховання як складник родинного. Саме родина допомагає сформувати поведінку раціонального споживача, господарське ставлення до економічних благ, вміння вирішувати різні економічні ситуації, робити свідомий вибір.

Учені (А. Богуш, Н. Гавриш) розглядають економічне виховання як цілеспрямований процес взаємодії дорослого та дитини, зорієнтований на засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та морально-економічних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки. На думку дослідників, економічне виховання є важливим компонентом економічної соціалізації дитини [18].

У низці досліджень (Г. Ковальчук, І. Підкасистий, Т. Шевирева) сформульовано різні педагогічні умови для забезпечення ефективності процесу економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Аналіз цих пропозицій дозволяє поділити педагогічні умови для економічного виховання на кілька груп. Перша група умов представлена розвивальними умовами для економічного виховання, спеціально організованим середовищем, що сприяє вправлянню в економічно правильній поведінці [190; 126; 282].

Так, І. Підкасистий під розвивальним середовищем для економічного виховання розуміє сукупність явищ, дій, що впливають на особистісний розвиток дитини та сприяють її входженню у світ соціально-економічних відносин. Змістом такого середовища є предметно-просторове оточення

дитини (ігрова зона), соціальне (діти та дорослі), організоване пізнавальне (екскурсії, зустрічі), інформаційне (ілюстрації, макети справжніх економічних установ, грошей, підприємства та ін.) [190].

Друга група умов відтворює участь дорослих у процесі економічного виховання дітей старшого дошкільного віку, їхню освіченість у сфері економіки, спрямованість спільних дій на результат і вміння.

Дослідниця Г. Ковальчук економічну освіту й виховання розглядає як такі, що сприяють розвитку в дітей дбайливого ставлення до власності, вироблення вміння раціонально використовувати наявні ресурси. Вона теж підкреслює провідну роль сім'ї в економічному вихованні молодого покоління. Зауважує, що нормативно-практичні настанови родини впливають на вироблення в дітей уявлень про цілі, засоби й результати діяльності, про наявність певних прав та обов'язків, про необхідність згуртованості, дисциплінованості та організованості під час колективної діяльності [126].

Економічна вихованість (Т. Шевирева) – це інтегративна якість особистості, яка характеризується наявністю економічних знань (економіка родини, прості економічні поняття), ціннісних орієнтацій, моральних якостей (працелюбності, відповідальності, дисциплінованості), що виявляються в поведінці та діяльності особистості [282].

Проблему економічної вихованості розглядають із позицій особистісно-діяльнісного підходу (Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Петровський, І. Якиманська та ін.), що підкреслює гуманістичну сутність економічного виховання дітей, орієнтацію педагога на самоцінність розвитку дитини, створення умов для формування життєвого досвіду дітей та передбачає формування соціально-активної особистості. У наукових дослідженнях представлені такі показники економічної вихованості дітей дошкільного віку: елементарні уявлення про працю батьків; початкові знання про економічні поняття, знання потреб родини, виявлення пізнавальної зацікавленості до навколишніх явищ, уміння використовувати знання про

економічне життя людей у різних видах діяльності; прояви бережливості, відповідальності, підприємництва [39; 149; 288].

Отже, поняття «економічна освіта» вчені розглядають у двох провідних аспектах. Перший із них визначає коло економічних знань, що передбачає озброєння дітей економічними знаннями та формування в них навичок оперувати економічними поняттями та категоріями (Л. Кашуба, Б. Лихачов, В. Розов, І. Сасова, В. Товстик, З. Філончук, Т. Шевирьова, О. Ющенко, І. Ярита та ін.). Другий аспект охоплює більш широке розуміння економічної освіти, яка виявляється соціальним досвідом особистості, що включає загальний соціальний досвід, систему знань, способів діяльності людства, досвід його розвитку, культуру спілкування в процесі економічної діяльності (А. Богуш, О. Врецька, Н. Гавриш, Л. Галкіна, Т. Миронова, А. Рижкова, І. Трубавіна та ін.).

Отже, економічна освіта не тільки сприяє розвитку економічного мислення, що розглядаємо як процес пізнання, а й становить базову основу економічної культури, компонентами якої є оволодіння економічними знаннями й навичками, які сприяють формуванню економічно значущих якостей особистості. Культурна основа економічної освіти дошкільників, зміст якої становлять елементарні економічні знання, поняття, категорії, упорядковані елементи, надає можливість для виховної основи цієї структури, яка може змінити або доповнити навчальну.

Окреслимо принципи побудови системи виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. На основі аналізу принципів, визначених у Концепції споживчої освіти для загальноосвітніх навчальних закладів [132], психолого-педагогічних працях із проблем економічного виховання та навчання, визначено принципи, які сприятимуть вихованню культури споживання на етапі дошкільного дитинства [137; 228]. Їх було об'єднано за трьома групами, а саме: 1) загальнонаукові принципи (науковості, доступності, зв'язку з життям, системності, послідовності та наступності); 2) конкретно-наукові принципи (емоційної насиченості,

цілеспрямованості, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю вихованців, єдності педагогічних вимог дошкільного закладу та сім'ї); 3) методологічні принципи (емоційного проживання, занурення в ситуацію, стимулювання дій).

Розглянемо їх більш докладно. Група загальнонаукових принципів під час організації роботи з дошкільниками дозволяє керуватись положеннями, що відображають закономірності процесу виховання загалом. Так, принцип науковості передбачає добір інформації для дітей з урахуванням досягнень сучасної економічної науки, положень нормативних документів у галузі споживання. Принцип доступності, водночас, передбачає вибір з означеного інформаційного поля тих знань про споживання, які доступні для розуміння дітям дошкільного віку. Крім того, знання про процес споживання і споживача мають визначатися тими реальними умовами, у яких дитина перебуває. На це спрямований принцип зв'язку із життям. Він передбачає не лише надання дітям знань про знайомі явища, а й такі, що допоможуть зорієнтуватися, зробити раціональний вибір у нетипових життєвих ситуаціях.

Принципи послідовності та наступності передбачають побудову навчально-виховної роботи в цьому напрямі у визначеній логічності й підпорядкованості зв'язаних між собою елементів, які враховують програмові вимоги загальноосвітньої школи щодо споживчої освіти школярів. Вони сприяють створенню моделі виховання основ культури споживання дітей, починаючи з дошкільного віку, яка структурована відповідно до їхніх вікових можливостей, ураховує початковий рівень їхніх знань про процеси споживання, з послідовним накопиченням і ускладненням знань та вмінь у цій галузі. Принцип системності вимагає організувати роботу з виховання основ культури споживання не як окремого напрямку роботи з групою дітей, а як цілісну систему, що охоплює всі моменти життєдіяльності дитини (виховання бережливості під час обіду, економності на заняттях з образотворчої діяльності тощо).

Група принципів, які були визначені як конкретно-наукові, спрямовані на організацію навчально-виховної роботи відповідно до змісту економічного виховання дітей дошкільного віку. Так, принцип емоційної насиченості вказує на необхідність виховання в дітей ціннісного ставлення до предметів споживання, прищеплення їм навичок грамотної споживчої поведінки з опорою на емоційно-чуттєве сприйняття як особливість дошкільного віку. Принцип цілеспрямованості передбачає визначення змісту поняття «культура споживання дітей дошкільного віку» і на його підставі конкретизацію цілей та завдань виховної роботи в цьому напрямі, добору методів та форм роботи. Принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю вихованців вимагає застосування методів, які передбачають вирішення різних споживчих ситуацій під керівництвом дорослого на перших етапах, із подальшим їх самостійним розв'язанням. Проявам ініціативи та самодіяльності дітей сприятиме формування в них свідомої громадянської позиції, відповідальності за власний вибір перед іншими людьми. Виховання основ культури споживання не може бути однобічним процесом, який відбувається в межах дошкільного закладу – важливу роль відіграють споживчі цінності родини. Тому організація виховної роботи в цьому напрямі має відбуватися у взаємодії із сім'ями вихованців через залучення їх до виховного процесу, ознайомлення з психолого-педагогічними особливостями культури споживання дітей дошкільного віку.

Принципи спрямовані на розв'язання завдань, визначених відповідно до теми нашого дослідження. Ці принципи дозволяють логічно побудувати модель виховання основ культури споживання в дітей дошкільного віку, визначити форми та засоби досягнення поставлених цілей. Так, принцип емоційного проживання пов'язаний із вирішенням проблеми виховання ціннісного ставлення дітей до процесу споживання й до тих людей, які є суб'єктами вироблення предметів людських потреб. Прийняття цих цінностей відбувається не на основі їх вивчення, а через їх «проживання» з виробленням власного ставлення до них, власної оцінки. Принцип занурення

в ситуацію вимагає використання методів роботи із залученням дітей до реальних життєвих ситуацій, наприклад, екскурсій, перегляд відеофрагментів відповідної тематики, обговорення реальних життєвих ситуацій. Принцип стимулювання дій передбачає використання вихователем методів, що активізують дітей до застосування ними отриманих знань про права та обов'язки споживача на практиці. Суттєво оновлюють погляд на культуру споживання в дошкільній педагогіці положення, викладені в Концепції споживчої освіти. І хоча сама система не стосується суто дошкільного виховання, проте окреслені в концепції напрями стали предметом вивчення та експериментальної діяльності науковців у галузі дошкільної освіти, працівників дошкільних закладів різних регіонів країни [132].

Так, на необхідності введення споживчої освіти в дошкільних навчальних закладах наголошує Л. Лохвицька. Аналізуючи Концепцію споживчої освіти для загальноосвітніх закладів України, вона вказує на необхідність надання споживчих знань та формування споживчої поведінки в дітей із дошкільного віку. Було окреслено завдання споживчої освіти в дошкільних закладах, а саме: організація системи споживчого навчання та виховання, підвищення рівня споживчої вихованості дітей, формування вміння робити вільний і свідомий вибір серед різних товарів, узгоджувати власні дії з інтересами інших, толерантно ставитися до інших учасників споживання, розвиток громадської і споживчої ерудиції. Реалізації цих завдань сприятиме використання в роботі з дошкільниками дидактичних ігор та бесід з економічним змістом, екскурсій до магазинів, розповідей за картинками, використання ігор-подорожей тощо [155].

Аналіз цих наукових досліджень дозволив дійти висновку, що проблеми економічного виховання дітей та молоді залишаються в центрі уваги педагогів і потребують пошуку нових шляхів їх розв'язання.

Отже, у науковій літературі поняття «економічне виховання» не має однозначного розуміння й відповідного трактування. Аналізуючи відомі тлумачення цього поняття, доходимо висновку, що «економічне виховання»

дослідники розглядають як цілеспрямований і систематичний вплив на особистість із метою формування в неї знань і вмінь економічної спрямованості, специфічних якостей (економності, бережливості, раціональності, працелюбності, самостійності тощо), необхідних для успішного життя та праці в умовах ринкової економіки.

1.2. Проблема економічного виховання в теорії дошкільної педагогіки

Первинною ланкою економічного виховання дослідники визначають дошкільний вік. Питання економічного виховання дітей на етапі дошкільного дитинства розглядали у своїх працях зарубіжні та вітчизняні вчені. У теорії дошкільної педагогіки економічне виховання вивчається в контексті вирішення завдань морального та трудового виховання. Про це свідчать студії науковців (О. Дибіна, Р. Жуковська, Л. Загик, С. Козлова, Ю. Лелюк, В. Логінова, Т. Маркова, В. Нечаєва, Е. Радина). Починаючи з ХІХ століття, увагу дослідників (Дж. Брунер, К. Гудмен, Р. Саттон та ін.) привертало питання сприймання дітьми монет, їхнє ставлення до кишенькових грошей (В. Зелізер, П. Плинер, Д. Фридман та ін.), формування в них економічних уявлень (С. Джонес, Г. Маршал, М. Сигал, А. Фенем та ін.). Учені довели, що наявність у дітей кишенькових коштів сприяє становленню їхньої економічної свідомості лише у випадку, якщо вони отримані не за якусь працю чи в якості винагороди за оцінки, хатню роботу тощо, а як наявна певна сума одного з членів родини. Такі «вільні гроші» сприяють вихованню в дітей вміння розумно витратити власні кошти, зважено підходити до розпорядження ними, більш свідомо підходити до різних економічних ситуацій. Рівень і глибина економічних уявлень дітей залежать від їхнього віку, статі, матеріального становища родини, її соціального статусу [232].

Так, І. Сасова – один із авторів концепції неперервної економічної освіти молоді, – зазначала, що економічна освіта насамперед ґрунтується на

емоційно-образному сприйнятті. Таке сприйняття характерне для дітей старшого дошкільного віку, тому саме з нього необхідно починати формування уявлень про потреби, можливості їх реалізації, елементарні економічні знання, уміння та навички [196]. У своєму дослідженні щодо виховання ощадливості у дітей середнього дошкільного віку, П. Абдулвагабова експериментально довела, що у процесі нерегламентованої діяльності можна сформувати ощадливе ставлення до речей уже в дітей п'ятого року життя [1].

Вивчення проблеми економічного виховання в умовах дитячого садка провела Р. Жуковська [88]. Пошук методів та прийомів формування ощадливості дитини здійснено в умовах тісної взаємодії з батьками вихованців. При цьому розглядається необхідність виховувати в дітей вміння зберігати потрібні речі для себе й для інших в умовах трудового виховання, приучення до порядку, виховання відповідальності за збереження речей. Автори (Т. Богдан, Н. Найдзон) наголошують на важливості формування в дітей дошкільного віку елементарного економічного досвіду, який потім стане базою для подальшої успішної соціалізації та економічного виховання особистості [17]. Основним видом набуття елементарного економічного досвіду вчена визначає гру. У зв'язку із цим завдання економічної освіти вирішується засобами ігрової діяльності, ігрових прийомів, за допомогою яких закладаються основи економічного образу мислення в дитини дошкільного віку, пізнання нею власного «Я» у великому світі економічних цінностей. Р. Жуковська наводить вимоги до ігор економічної спрямованості. Серед них: дотримання поетапності впровадження ігор економічної спрямованості в навчально-виховний процес; обов'язкова термінологічна підтримка щодо ключових економічних понять; максимальна наближеність ігор до інтересів дітей; упровадження різних соціально-економічних ролей та оцінка ситуації з різних позицій тощо. Крім того, важливими вважаємо практичні рекомендації вченої з добору завдань та ситуацій економічної спрямованості для використання в роботі з дітьми старшого дошкільного віку

для пізнавальної, предметно-практичної, зображувальної, художньо-мовленнєвої, театральної-ігрової діяльності [88].

Питанням формування первинних економічних знань дітей дошкільного віку та визначення змісту економічної освіти в дошкільному закладі присвячено праці Л. Галкіної, О. Дибіної, Є. Курак, А. Смоленцевої, Г. Шатової та ін. Зауважимо, що науково обґрунтовані закономірності, зміст, форми та методи формування економічних знань у старших дошкільників найбільш змістовно описано Л. Галкіною. У своєму дослідженні автор розкриває умови, які забезпечують успішне засвоєння елементарних економічних знань, як-от: 1) системно-діяльнісний підхід; 2) побудова педагогічного процесу на основі спеціально розробленої системи, яка поєднує мету, зміст, форми та методи навчання на засадах взаємодії за типом педагог – дитина – батьки; 3) створення економічної предметно-просторової розвивальної середовища; 4) технологія навчання дітей елементарним економічним знанням на етапах (емоційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-ігровий).

Автор вважає за мету та результат педагогічного процесу формування системи елементарних знань в галузі економіки. Критеріями, які визначають рівень знань дітей, є обізнаність (точність, повнота, об'єм, розмірність), усвідомленість (упевненість, логічність), дієвість (активність), умілість (використання отриманих знань в ігровій діяльності).

Дослідник підкреслює, що економічна освіта сприяє розвитку економічного мислення та формуванню економічної культури, яка поєднує економічні знання та навички, що сприяють формуванню економічно значущих якостей особистості.

Найбільш важливим завданням економічної освіти автор підкреслює формування моральних якостей дитини, як-от: працездатність, відповідальність, практичність, доброзичливість, бережливість, економність, діловитість, поважне ставлення до людей праці.

Логіка такої роботи, її зміст та організаційні заходи побудовані на послідовному методологічному підґрунті, у якому визначено й конкретизовано поняття «економічна освіта», «економічні знання», «економічна діяльність». Важливими умовами успішного формування елементарних економічних знань у дошкільників авторка вважає встановлення взаємодії за типом «педагог – дитина – батьки» та відповідну технологію, яка сприяє навчанню дітей елементарних економічних знань [43].

Е. Курак розглядала заняття з формування основ економічної культури як основну діяльність старших дошкільників. При цьому робив акценти саме на те, що вказані заняття повинні носити інтегрований характер. Таким чином ознайомлення дітей з основами економіки відбувається в тісному зв'язку із звичними для розкладу дошкільного навчального закладу заняттями. Як от: математика, розвиток мовлення, образотворча діяльність, ознайомлення з навколишнім [144].

В Україні питання економічного виховання дітей дошкільного віку досліджували Н. Беляєва, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Н. Кривошея, Ю. Лелюк, А. Сазонова. Аналізуючи дисертаційні роботи з проблеми економічного виховання дошкільників, можна виявити кілька підходів до цієї проблеми. Так, Н. Беляєва обґрунтувала можливість економічного виховання дітей 6–7 років в умовах дошкільного навчального закладу на засадах системного, аксіологічного та діяльнісного підходів. Успішність економічного виховання дошкільників, на її думку, спирається на надання початкових уявлень про економічні явища, поступове цілеспрямоване залучення дітей до моральних цінностей суспільства. Авторка визначає поняття економічне виховання як педагогічний процес, спрямований на формування морально-економічних якостей особистості: бережливості, відповідальності, підприємництва, а також засвоєння знань про економічне життя людей, зорієнтоване на ціннісні настанови [15]. Дослідниця описує педагогічні умови, що сприяють економічному вихованню дітей, як-от:

наявність в освітньо-виховному процесі цілісної моделі економічного виховання дітей, що включає в себе системоутворювальні ланки: мета, зміст, діяльність, педагогічні умови та прогнозований результат; створення виховного середовища, спрямованого на формування таких морально-економічних якостей особистості, як ощадливість, відповідальність, діловитість, підприємливість, що забезпечують життєдіяльність у суспільстві; організація та насичення видів дитячої діяльності (ігрової, трудової, пізнавальної) інформація про економічне життя сім'ї, людей, суспільства і розвиток на цій основі пізнавального інтересу до позитивних норм і цінностей соціально-економічного суспільства; взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у становленні економічної вихованості у дітей [15].

Комплексний підхід до процесу економічного виховання висвітлено А. Сазоною. У науковому дослідженні, присвяченому формуванню первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку, пріоритет надано ігровій діяльності. Обґрунтовуючи поетапну систему ігор економічної спрямованості, учена пропонує поступове впровадження різних видів ігор для кожного з етапів формування первинного економічного досвіду дітей [228]. Так, дидактичні ігри, що сприяють формуванню елементарних економічних понять, упроваджуються на першому етапі роботи й поступово доповнюються ситуативними, сюжетно-рольовими іграми, які спрямовані на засвоєння типових засобів розв'язання життєвих економічних завдань. Методичною знахідкою дослідження вважаємо використання ігор-стратегій для збагачення досвіду дій дітей у різноманітних соціально-економічних ситуаціях.

За Н. Івановою, важливими категоріями економічного виховання дошкільників є бережливість, відповідальність, винахідливість. Так, бережливість як якість максимально ілюструє інтеграційне поєднання економічного та морального компонентів виховання. Вона має своє вираження у збереженні особистого, суспільного майна, економічному

використанні ресурсів та матеріалів; у позитивному ставленні до речей, природи, результатів власної праці та праці інших людей. Учена пропонує формувати зміст економічного виховання у формі елементарних знань, наприклад, навчити правильного ставлення до грошей, засобів їх заробляння та розумного використання; пояснити зв'язок між економічними та етичними категоріями: праця, гроші, ціна, з одного боку, та моральними – бережливість, чесність, економність, заощадливість, щедрість – з іншого; виховувати поведінку в реальних життєвих ситуаціях, розвивати розумні потреби [97]. Дослідження Р. Жуковської доводять важливість виховання в дітей бережливості. Авторка розглядала цю проблему в моральному та економічному аспектах виховання, звертала увагу на те, як діти ставляться до особистих речей та суспільного майна. Р. Жуковська довела, що формуванню бережливості сприяють знання про речі як результат діяльності людей праці, про особистісні якості працівника [88].

Зазначимо, що відповідальність як якість має моральний початок, відтворює здібності дитини відповідати за власні вчинки та поширюється на соціальну сферу діяльності особистості. Відповідальність формується як результат вимог до особистості. Усвідомлені вимоги перетворюються на внутрішню мотивацію поведінки дитини. Так, Н. Кривошея підкреслювала, що у старшому дошкільному віці діти починають виділяти себе в трудовій діяльності в системі взаємин. На її думку, вирішення проблеми економічного виховання дошкільників слід розглядати як завдання трудового та морального виховання [137]. До важливих категорій економічного виховання можна віднести вміння налагоджувати та зберігати взаємини. На думку Ю. Лелюк, економічне мислення потрібно формувати саме з дошкільного віку, адже всі будуть членами суспільства: відповідно споживачами або виробниками, роботодавцями або найманими працівниками, інвесторами або лише тими, хто збирає гроші [148, с. 63]. Дослідниця аналізує досвід дошкільної економічної освіти за кордоном. У Швеції ставиться акцент на вихованні розумного споживача (дітей вчать не витратити гроші на цукерки,

а харчуватися корисною і здоровою їжею: фруктами, овочами, вчать готувати з них салати). На спеціальних заняттях дітей вчать бережливому ставленню до одягу і взуття, що дозволяє економити сімейний бюджет. Дошкільна економічна освіта в Японії починається з екскурсії на фабрику, на біржу праці, в банк, де дітей знайомлять із працею дорослих людей [148]. Для створення позитивного ставлення та звички до праці найважливіше значення, на думку Е. Радіної, має приклад дорослого [211].

Отже, проведений аналіз першоджерел дозволив дійти висновку, що економічне виховання дітей старшого дошкільного віку – цілісний педагогічний процес, спрямований на засвоєння ними елементарних економічних знань, набуття власного первинного економічного досвіду, розвиток ціннісного ставлення до праці, формування моральних якостей (працелюбність, відповідальність, ощадливість, дисциплінованість), що сприяє розвитку особистості.

Система виховних впливів щодо економічного виховання має бути зорієнтована на сучасні вимоги, актуальний рівень майбутнього (проектованого) розвитку економіки, урахувати (проектовані або майбутні) потреби особистості в суспільстві.

Економічне виховання дітей дошкільного віку включає три взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти. А саме: когнітивний, моральний, діяльнісний. Перший із них зорієнтовано на забезпечення дітей елементарними економічними знаннями та усвідомлення їхньої цінності. Моральний компонент передбачає формування ціннісних уявлень про працю, природу, родину, внутрішніх мотивів до дії, переконань, розвиток моральних якостей (працелюбність, відповідальність тощо).

У свою чергу, діяльнісний компонент економічного виховання базується на набутті досвіду моральної поведінки, дотримання морально-етичних норм та правил, прояв моральних якостей у поведінці. У сучасній науково-педагогічній літературі приділено значну увагу проблемі економічного виховання саме в дошкільному віці. Підкреслює сучасність

якісної економічної освіти особливий дієвий підхід до проблеми, коли діти набувають первинного досвіду елементарних економічних відносин і формується відповідальне ставлення до економіки. Знання та досвід, отримані під час знайомства з основами економіки в цей період, дозволяють дітям краще зрозуміти та адаптуватися в соціальному середовищі в будь-яких економічних умовах. У свою чергу, сформованість економічної компетенції дитини дозволить їй розібратися у складних економічних поняттях та набутти першого економічного досвіду [79]. Так, Н. Дудник розглядає елементи початкової економічної освіти дітей як мікрочинник їхньої соціалізації, що має значний вплив на становлення особистості дитини, формує її ставлення до матеріальних і духовних цінностей суспільства. Згодні з такою думкою і також вважаємо створення економічного мікросередовища для набуття певного досвіду важливою місією освіти (зокрема й дошкільної освіти). Формування економічних знань особистості на етапі дошкільного дитинства є важливим напрямом виховання, який допоможе дитині стати самостійною, соціально адаптованою, зорієнтованою в економічних явищах, успішною в конкурентних умовах сьогодення.

Підтвердження означеної думки знаходимо в багатьох сучасних дослідженнях учених (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Е. Курак, А. Смоленцева, А. Шатова), які свідчать про необхідність упровадження економічної освіти як інструменту соціалізації дитини в умовах стрімкого реформування України. Проблеми економічної соціалізації дітей підкреслювала А. Шатова. Авторка наголошує на негативних аспектах нехтування такої роботи у вихованні дітей, наводить приклади негативних проявів у поведінці дітей із несформованою економічною соціалізацією – безгосподарність, неохайність, байдужість до речей, книг, іграшок, матеріалів для ігор і занять; прояви нерозумних та невиправданих потреб, порушений процес формування ціннісних орієнтацій [279].

Вчені (Н. Грама та Г. Грама) пропонують новий вид пізнання дитиною економічної соціалізації – входження дошкільника у віртуальний світ

(онлайн-ігри). Основа цієї технології – обмін віртуальними благами. Оцінюючи корисність того чи того віртуального блага більшість користувачів задовольняється процесом гри, водночас є користувачі, які у віртуальній економіці працюють, а не відпочивають [219].

Провідними завданнями економічного виховання є: забезпечення можливості виховання в дошкільників корисних економічних знань (у межах життєвого досвіду), зокрема ціннісного ставлення до соціальних ситуацій, явищ в економічній сфері, формування вміння використовувати доречно набутий економічний досвід в ігровій, трудовій, побутових ситуаціях, знаходити та використовувати необхідну інформацію. Важливим завданням є усвідомлення дитиною власних знань та вмінь для прийняття самостійних рішень, пов'язаних із життєвою реальністю. У цьому зв'язку набуває свого значення економічна вихованість як результат економічного виховання дітей. Відповідно до завдань наукового пошуку особливу увагу звернено на дослідження з проблем економічного виховання, у яких обґрунтовано форми взаємодії дошкільного закладу і сім'ї. Аналіз досліджень виявив, що ця проблема не була предметом спеціального наукового пошуку. Проте більшість дослідників (Т. Грасс, Н. Дудник, Н. Кривошея, Т. Подкаминська, І. Ярита та ін.) визначають сім'ю як один із інститутів економічної соціалізації особистості, наголошують на необхідності пошуку та обґрунтування ефективних форм взаємодії дошкільного закладу і сім'ї в плані економічного виховання дітей дошкільного віку. Так, Н. Дудник зазначає, що досвід економічних знань, які діти отримали в родині, закріплюється в іграх у дошкільному закладі. Проте більшість сучасних батьків припускаються помилок в економічному вихованні дітей через нестачу психолого-педагогічних знань, обирають малоефективні способи й форми передання молодому поколінню економічного досвіду [78].

Дослідниця Т. Подкаминська визначає завдання залучення батьків до роботи в дошкільному закладі з економічного виховання дітей дошкільного віку. Серед них: розвиток ініціативи батьків щодо спільного вирішення

проблем економічного виховання дітей старшого дошкільного віку, поєднання родинного й суспільного виховання, виховання культури спілкування батьків із педагогами. Для їх вирішення дослідниця пропонує такі форми роботи: консультації; розваги; «круглі столи», конференції; спільні заняття, відкриті покази; домашні завдання; батьківські збори; спільну діяльність (спочатку педагог із дітьми, потім дитина з батьками, потім батьки з педагогом); екскурсії, участь у спільних проектах, конкурсах, виставках; суботники та інші трудові акції; використання професійних якостей і знань батьків в організації гуртка з економічного виховання старших дошкільників. Авторка підкреслює, що забезпечення системного підходу до технології соціального партнерства перетворює взаємодію вихователів із батьками на творчий процес, впливає на стиль спілкування батьків із дітьми, розуміння ними інтересів, потреб і можливостей власної дитини [195].

На думку Н. Кривошеї, ціннісні орієнтації дітей закладаються в сім'ї, тому робота, спрямована на виховання економічних якостей і навичок у практичній діяльності, має відбуватися із обов'язковим залученням батьків. У сім'ї процес економічного виховання розпочинається, оскільки відбувається повсякденний облік доходу і витрат, аналіз раціональності використання грошей, бережливе ставлення до продуктів харчування, бережливе ставлення до того, що створене людиною. Але слід ураховувати, що ціннісні орієнтації сімей нетотожні, тому необхідний грамотний педагогічний вплив, що сприятиме усвідомленню батьками різних життєвих фактів і явищ економічної галузі. З цією метою дослідниця радить застосовувати такі форми педагогічного просвітництва, як: лекції, семінари-практикуми, дні відкритих дверей, бюлетені, стенди, папки-пересувки, консультації, бесіди, домашні завдання. Метою домашніх завдань є залучення батьків до пізнавальної діяльності дітей (наприклад, проаналізувати сімейний бюджет на предмет витрат і доходів, можливості

заощадити). Важливе значення також має добір дитячої літератури економічного змісту для спільного читання батьків із дітьми [137].

Аналіз праць Т. Бабицької показав, що в сучасних умовах сім'я є чинником економічної соціалізації дитини. Учена підкреслює, що сімейна економіка має велике значення та є первинним середовищем, що впливає на економічну поведінку особистості. Для дитини в будь-яких матеріальних умовах родина є засобом забезпечення життєвого досвіду та захисту [7].

І. Ярита погоджується з тим, що в основу вивчення економіки з дітьми має бути покладено родинну економіку, оскільки вона дозволяє ознайомити дітей з економічними категоріями на прикладі родини й показати їхню роль в економічних стосунках сім'ї. Для цього вчена радить використовувати такі форми роботи педагога з батьками, як проведення тематичних батьківських зборів із питань економічного виховання дітей, залучення їх до спільної з дітьми економічної діяльності в дошкільному закладі [289].

Деякі аспекти взаємодії дошкільного закладу й сім'ї з економічного виховання дітей дошкільного віку дослідники розглядали в контексті трудового (Р. Буре, Н. Грама, В. Логінова, В. Нечаєва та ін.) та екологічного виховання (Н. Кот, О. Суровцева та ін.), оскільки виховання бережливості, заощадливості, навичок раціональної споживчої поведінки має ґрунтуватися на повазі до предметного й соціального довкілля, до навколишнього природного середовища. Так, у дослідженнях О. Суровцевої, присвячених організації співпраці дошкільного закладу й сім'ї з метою екологічного виховання дітей, визначено ефективні для цього форми роботи. Серед них: анкетування з метою виявлення в батьків знань з означеної проблеми; батьківські збори; консультації з питань до теми; практичні заняття для ознайомлення батьків зі способами організації роботи вдома (як різновид консультацій); дні відкритих дверей (протягом дня батьки можуть спостерігати проведення тих чи тих режимних моментів у дошкільному закладі за цим напрямом роботи), інформаційний ілюстративний матеріал; спільна діяльність батьків і дітей (доручення в природі, «домашні завдання»);

проведення екологічних лекторіїв для батьків, тематичних виставок, акцій та операцій [247].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що зміст економічного виховання дошкільників є досить складним та багатоаспектним. Розуміючи економічне виховання як процес формування економічного мислення, розвитку ділових якостей, громадської активності, підприємництва, бачимо, що таке розуміння стосується категорії дітей дошкільного віку. Водночас, згідно з віковими особливостями дітей старшого дошкільного віку, їхнього психічного розвитку, економічне виховання може бути сходинкою до формування початкових уявлень про моральні засади економічного буття: чесність, надійність обіцяного, ввічливість, повага до партнера, споживача. Саме на моральних засадах базується поведінка майбутнього споживача, підприємця, бізнесмена.

1.3. Культура споживання в парадигмі економічного виховання

1.3.1. Культура споживання: її сутність і характеристика.

Обґрунтування теоретико-методологічних підходів дослідження виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку є неможливим без аналізу його провідного поняття: культура споживання. Це поняття потребує спеціального вивчення у філософському, психологічному, організаційному та педагогічному аспектах.

Розглядаючи поняття культури споживання, вважаємо за необхідне звернутися до категорії «культура». Філософський словник містить таке визначення: «Культура – специфічний засіб організації та розвитку людської життєдіяльності, що представлена в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі суспільних норм і закладів, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою та до самих себе» [261, с. 199].

У загальному значенні «культура» характеризує особливості свідомості, поведінки й діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя (культура праці, екологічна культура, політична) [269, с. 293]. Філософський енциклопедичний словник наводить таку інтерпретацію: термін «культура» (від лат. *cultura* – оброблення, виховання, освіта, розвиток, шанування) – специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, уявлень у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі соціальних норм і закладів, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людей до природи, між собою та до самих себе [268, с. 283].

Відповідно до культурологічного словника-довідника З. Гіптерса культура може бути схарактеризована як: сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. При цьому матеріальні цінності становлять матеріальну культуру суспільства. Досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного й суспільного життя є його духовною культурою. Наводимо основні варіанти визначення поняття культури культурологічного словника-довідника: «рівень, ступінь розвитку певної галузі господарської або розумової діяльності; сукупність способів і прийомів людської діяльності (як матеріальної, так і духовної), об'єктивованих у предметних, матеріальних носіях (засобах праці, знаках), що передаються прийдешнім поколінням; визначальний чинник потреб і поведінки людини, яка засвоює у сім'ї чи через інші суспільні інститути певний набір цінностей, стереотипів сприйняття, поведінки і дій у навколишньому середовищі» [44, с. 173].

Зазначимо, що в межах особистісного підходу поняття «культура» в різних тлумачних джерелах розглядається: як високий рівень будь-чого, високий розвиток, уміння [183]; ціннісні орієнтації особистості, рівень її вихованості й освіченості, морального та естетичного розвитку [82]; освіченість, вихованість, відповідність вимогам [236]. За визначенням словника дошкільної освіти – «культура – це корисний особистий, колективний і спільний досвід, представлений у продуктах матеріальної й

духовної праці, дібраний для зберігання та передачі з покоління в покоління» [74, с. 128].

Водночас, відповідно до тлумачного словника української мови А. Івченка, поняття культура може розглядатися досить варіативно. По-перше, це все, що створено людським суспільством та існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від явищ природи. По-друге, сукупність досягнень суспільством у науці, мистецтві, в організації державного й суспільного життя в кожному історичному епоху. По-третє, ступінь досконалості, досягнутої в опануванні тієї чи тієї галузі знання або діяльності. Зрозуміло, що найбільш уживаним у науці поняттям є таке: культура є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, основним змістом яких є вищі досягнення людини й суспільства та їх творче втілення в результатах діяльності [118].

Наступні дослідження поняття «культура» більш наближені до освітніх напрямів. Так, Український педагогічний словник С. Гончаренка репрезентує поняття «культура» як сукупність практичних матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та втілюється в результатах продуктивної діяльності [45, с. 182]. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, духовного, творчого життя. Знаходимо у Словнику термінів міжкультурної комунікації Ф. Бацевича. Так, у широкому сенсі слова визначення поняття «культура» є загальноприйнятним, а саме: сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людською спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства. У вузькому сенсі поняття «культура» представляє рівень духовного життя людей. Певною мірою культура – інтерпретаційна модель світу людини, соціалізованої в певних умовах [11]. Останнє визначення уможливорює виокремлення культури в специфічну сукупність знань та правил, якими користується людина в певних умовах. Для нашого дослідження найбільш прийнятними є соціальні умови, які характеризовані

взаємодією та спілкуванням, у процесі якого відбувається формування досвіду людини або дитини.

Дослідник змісту культури, представник німецької лінгвістики І. Нідерман пояснював, що слово «культура» найчастіше вживається в словосполученнях, які означають функцію чогось, наприклад: культура праці. Разом із тим термін «культура» функціонує і як узагальнювальне поняття значення результатів створювальної діяльності людини [180].

Отже, аналіз змісту поняття «культура» за різними словниками дозволяє дійти висновку, що це – сукупність матеріальних і духовних цінностей, основним змістом яких є вищі досягнення людини й суспільства та їх творче втілення в продуктах матеріальної й духовної праці, дібраних для зберігання та передачі з покоління в покоління.

Аналіз літературних джерел та врахування специфіки завдань дослідження дали можливість передбачити, що поняття культура є багатоаспектним і набуває значущого змісту в окремих аспектах, указаних напрямом її реалізації. У дослідженні такий зміст надає поняття «споживання», «споживач». У філософських словниках та економічних джерелах поняття «споживач» тлумачиться як особа чи організація, яка використовує, споживає продукти певного виробництва [268; 269]; поняття «споживач» може мати те саме значення, що й «покупець». Споживання розглядають як використання предметів, що слугують для задоволення найперших побутових потреб населення [27; 183; 237]. Споживання розглядається як розумність потреб і дотримання певної міри у використанні, уживанні певних матеріальних цінностей. Розумність у споживанні означає та передбачає співвіднесення особою своїх потреб з інтересами та можливостями суспільства загалом, певною мірою – свідому реалізацію необхідності.

В енциклопедичних словниках поняття «споживання» розглядається як використання суспільного продукту в процесі задоволення потреб, заключна фаза процесу відтворення. Підкреслюється зв'язок споживання з

процесами виробництва, розподілу та обміну. Так, виробництво здійснюється для споживання, визначає його рівень та структуру, своєю чергою, споживання впливає на виробництво, стимулюючи його розвиток [241].

Відповідно до соціологічних словників споживання слід розглядати як процес використання соціально-економічних, культурних і природних благ із метою задоволення потреб людини, соціальних груп і суспільства загалом [136; 246]. У зв'язку із цим споживання буває двох видів: виробниче (спрямоване на використання засобів виробництва, робочої сили тощо) та особисте (спрямоване на задоволення потреб людини). Крім того, розкривається зміст такого соціального явища, як «споживацтво», що характеризується наданням споживанню і споживчим благам особливого місця як найвищим серед інших цінностей людського життя. Зазначено, що використання споживчих благ значною мірою залежать від наявного соціального й культурного середовища [136; 246]. У тлумачних джерелах із психології знаходимо близьке до попередніх трактування поняття «споживацтво». Це – прийняття споживчих благ у якості вищих цінностей, заниження духовних цінностей [82]. Під поняттям «споживач» розуміється особа, яка використовує предмет [21]. У словниках фінансово-економічного напрямку під поняттям «споживач» розуміється фізична або юридична особа, яка купує продукцію для виробничого чи невиробничого використання [91]; споживає виготовлені іншими суб'єктами товари, а також товари й послуги власного виробництва [171]. У зв'язку із цим споживання трактується як використання (індивідуальне, колективне чи суспільне) товарів і послуг для задоволення відповідних видів матеріальних і нематеріальних потреб, що здійснюються в завершальній сфері суспільного відтворення [171].

Згідно з визначенням енциклопедичного юридичного словника споживач характеризується як особа, що придбала, замовила чи має намір придбати, замовити товари, послуги для власних потреб. Необхідність захисту прав споживачів державою визначено Конституцією України (ст. 42) та регулюється Законом України «Про захист прав споживачів», Цивільним

кодексом України, Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» споживач має право на: належну якість товарів, робіт, послуг; необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість, асортимент товарів, послуг; відшкодування шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг; звернення до суду та інших уповноважених державних органів про захист порушених прав [26; 93; 130].

Як бачимо, важливим складником процесу споживання є задоволення потреб споживача. Відповідно до тлумачних джерел термін «потреби» розглядається: як потреба чи необхідність, що вимагає задоволення, бажання діяти певним чином, або як те, без чого не можна обійтися [27; 263]; передумова психічної активності, необхідність усунення відхилень від параметрів життєдіяльності, оптимальних для людини як біологічного організму, індивіда, особистості [82]; опрідметнення, як потенціал, як цінність [278]; внутрішні сили людини, що штовхають її до здійснення якісно визначених форм активності [21]; потреба в чомусь, яка вимагає задоволення [183]; недостатність будь-чого, необхідного для підтримання життєдіяльності людської особистості, соціальної групи, суспільства загалом [268].

Залежно від системи відносин, у яких вивчаються людські потреби, у різних тлумачних джерелах їх класифікують: за походженням (біогенні, соціогенні, психогенні), суб'єктом (індивідуальні, групові, суспільні, загальнолюдські), об'єктом (матеріальні, духовні), функціями (фізичного й соціального існування; збереження й розвитку); видом активності (праця, розвиток, соціальне спілкування та ідентифікація); типом психічної діяльності (екстравертні та інтровертні) тощо. У широкому розумінні всі потреби поділяють на біологічні та соціальні. Біологічні виникають у людини як у живого організму й пов'язані з необхідністю отримання чогось важливого для його життєдіяльності (вода, їжа, захист тощо). Соціальні (у деяких джерелах соціогенні) розкривають соціальну сутність людини, мають суспільно-історичний характер і пов'язані з розвитком матеріального

виробництва. Соціальні потреби людини залежать від розвитку суспільства, до якого вона належить, й одночасно розвиток суспільства зумовлює ті соціальні потреби, які відчуває кожний індивід у ньому. Зазначено, що потреби залежать від виховання особистості, від загального економічного та культурного розвитку спільноти, у якій вона зростає, від специфічних умов діяльності [21; 45; 82; 241; 268; 278].

Відповідно до теми наукового пошуку важливим щодо змісту потреб людини є думка про те, що залежно від панівних соціальних цінностей потреби розподіляються за рівнями – від вищих до нижчих. На нижчому рівні знаходяться нерозумні потреби (гіпертрофоване прагнення мати якомога більше речей, утилітаризм тощо), які перешкоджають розвитку потреб вищих рівнів, слугують ознакою десоціалізації особистості [82].

Важливим для розуміння особливостей споживання людини є не лише вивчення процесу задоволення нею потреб, а також процесу виникнення та задоволення нею бажань. Поняття «бажання», за тлумачними словниками, трактується як внутрішнє прагнення, потяг до здійснення будь-чого, володіння будь-чим [183; 236]. У психологічних тлумачних джерелах «бажання» розглядають через мотиваційно-вольову сферу особистості: як суб'єктивну характеристику мотиваційного процесу, де ключовим переживанням є його зорієнтованість на певні цілі [208; 209]; мотиваційний стан, під час якого потреби співвідносяться з конкретним предметом їх задоволення; певний етап визрівання потреби, співвіднесення її з метою і планом дій [82]. Отже, бажання можна розглядати як емоційне прагнення володіти певним предметом, який або стане потребою, або вже є в її змісті. Бажання й потреби є складниками процесу споживання, проте не слід їх розглядати як такі, що взаємозамінні. Процес споживання людини залежить від усвідомлення нею власних потреб і бажань, проте не завжди це є поштовхом до дії, оскільки значення має необхідність обирати між ними, розставляти пріоритети, звертати увагу на бажання і прагнення інших тощо.

Отже, змістова характеристика поняття «культура споживання» може бути окреслена з позиції культури та з позиції самого процесу споживання. Аналіз змісту понять «культура» і «споживання» за різними словниками дозволив визначити зміст поняття «культура споживання».

Згідно з В. Ільїним, культура споживання – це функціонувальна, панівна в конкретний історичний період програма використання членами суспільства всіх споживчих благ. З перших років життя в процес споживання включається і дитина, повсякденне життя вводить її у світ економічних відносин. Економічне виховання охоплює всі сторони життя людини – підсвідомі, стихійні процеси і спеціально створені системи виховання й освіти (А. Войтов, Л. Кларін, А. Шатова, Н. Шевченко та ін.). Тому можна вважати, що і культура споживання формується в процесі стихійної та цілеспрямованої соціалізації по мірі дорослішання людини.

Відповідно до досліджень Н. Вовк, культура споживання є динамічним процесом, що здійснюється на базі задоволення потреб у професійній діяльності, культурі, цінностях. Авторка наголошує, що культура споживання подає набори зразків споживання, виборів, цінностей і смаків, які допомагають людині орієнтуватися в соціальному просторі. Це також надіндивідуальна реальність, яка створюється людьми і безпосередньо, і за допомогою соціальних інститутів – держави, бізнесу, навчання тощо. «Гармонізація естетичних, пізнавальних і моральних потреб – необхідна умова формування культури споживання особистості майбутнього вчителя. Культура споживання – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, знань, зразків і норм поведінки людей, соціально значущих і реалізованих у практичній діяльності» [30, с. 7]. Узагальнений аналіз досліджень дозволяє розглядати культуру споживання як інтегральне особистісне утворення, що характеризує звичну поведінку людини в процесі повсякденного життя й діяльності при використанні, споживанні ресурсів для задоволення своїх потреб [30].

На нашу думку, культура споживання – це визначений рівень прагнення особистості до об’єктивного та раціонального використання суспільного (сукупного) продукту (товарів, послуг) з метою задоволення матеріальних і духовних потреб.

Окремої уваги заслуговує вивчення поглядів на означену проблему з погляду філософії, соціології, педагогіки та психології. Так, вивчення філософських джерел дозволило дійти висновку, що проблема споживання розглядається крізь призму людських потреб (Платон, Б. Рассел, Л. Фейєрбах, М.-П. Фуко, А. Шопенгауер). Аналізується феномен людської потреби, зв’язок між потребами та предметами потреб, особливості споживання та виробництва предметів потреб. Перші думки знаходимо в працях Платона. Згідно з його позицією, споживання має соціальну спрямованість, оскільки з метою задоволення власних потреб люди змушені звертатися за допомогою до інших, об’єднуватися в спільноти, щоб спільними зусиллями реалізувати предмети потреб один одного [193, с. 145].

У працях філософів XIX – XX ст. (Б. Рассел, Л. Фейєрбах, М.-П. Фуко, А. Шопенгауер та ін.) питання потреб та їх задоволення проаналізовано з погляду залежності людини від них. Так, у роботах Л. Фейєрбаха зазначено, що чим більше людині потрібен предмет задоволення потреби, тим більше вона від нього залежна. Потреба і предмет знаходяться в тісному взаємозв’язку, що розкривається через постійну зміну їх підпорядкованості один одному, скерованості один одним [266]. А. Шопенгауер указував, що таку слабкість, як залежність від потреб можуть використовувати собі на користь інші люди [284]. Англійський філософ Б. Рассел уважав помилковою думку про людину як засіб виробництва товарів, порушуючи питання духовного розвитку особистості. Він наполягав на необхідності зміни орієнтацій у житті людини: не варто проживати життя заради споживання матеріальних благ, товари слід розглядати як необхідний чинник звільнення нематеріального боку життя людини [214]. Цієї позиції дотримується М.-П. Фуко, який радив вивчати людські потреби з погляду гуманітарних

наук. Учений уважав, що сучасна людина через розвиток освіти має опанувати вміння аналізувати власні потреби, володіти уявленнями про їх задоволення завдяки або всупереч суспільству, про економіку загалом [273].

Більш глибоке вивчення проблеми культури споживання знаходимо в працях соціологів (П. Бурдьє, М. Вебер, Т. Веблен, Г. Зіммел, В. Зомбарт, А. Тофлер та ін.) Об'єктом дослідження науковців були не лише зміст споживання та його вплив на життя людини, а й процеси, пов'язані з ним: залежність споживання від рівня розвитку виробництва, від соціально-економічного становища індивіда, від моди на предмети споживання; вивчення процесу споживання як показника матеріального чи духовного рівня людини; вплив споживання на форми взаємодії індивідів у соціумі; споживання як стратегія життя тощо.

Вивченню правил раціональної поведінки суб'єктів споживання присвячено працю німецького економіста Г. Госсена «Розвиток законів суспільного обміну і правил людської діяльності на їх основі». Постулати, описані в науковому доробку, сьогодні мають назву законів Госсена. Зміст першого закону визначає, що при безперервному споживанні певного блага користь наступного блага знижується, а при повторному споживанні зменшується користь кожної одиниці блага. Тобто стан рівноваги суб'єкта споживання досягається тоді, коли він отримує максимум користі від наявних ресурсів. Другий закон Госсена вказує, що для отримання максимуму користі від споживання певних благ потрібно споживати їх у таких кількостях, за яких буде дорівнювати однаковій одиниці їхня корисність. Отже, метою теорії Г. Госсена було зорієнтувати суб'єкта на визначення максимуму користі блага та на його раціональне споживання [241].

У сучасних дослідженнях у галузі соціології (Н. Домбровська, Т. Кривошея, А. Максименко, Г. Марушевська, М. Мастинець, І. Набруско, О. Підлужна, Г. Сорокіна та ін.), об'єктом вивчення яких були особливості споживання українського суспільства, підкреслено важливість набуття

культури споживання з дитинства. Формування споживчої грамотності на ранніх етапах становлення особистості сприятиме набуттю нею життєвої компетентності, сформує активну громадянську позицію, сприятиме соціальній адаптації та прояву соціальної активності. Вирішення цього завдання покладається на систему освіти як провідника необхідних знань. Головним аспектом формування культури споживання має стати її спрямованість на соціалізацію особистості. Оскільки потреби і бажання, що мотивують особистість до споживання, тісно пов'язанні з її цінностями, то значну увагу необхідно приділяти орієнтації дітей на суспільство як суб'єкт цінностей, бачити в інших особистостях не засоби для досягнення власних цілей, а визнавати одне за одним наявність у кожного певних цілей (О. Підлужна). Таке ставлення до цінностей у майбутньому стане критерієм норм та правил поведінки особистості в соціумі. Тому споживча поведінка особистості розглядається як соціальне явище, оскільки вона зорієнтована на інших членів суспільства, на суспільний розвиток загалом (Г. Сорокіна). Крім того, соціальний аспект споживання має спрямовувати особистість на прояв соціальної активності на основі наявних знань, а не задоволення власних потреб, наслідуючи потреби інших. Тому на сучасному етапі споживча поведінка особистості має бути пов'язаною зі встановленням міжособистісних контактів, реальними емоціями, предметно-смісловим спілкуванням (І. Набруско) [173; 192; 244].

Близькими до означених позицій є думки дослідниці М. Мастинець, яка підкреслює вагоме значення соціального та комунікативного впливів на становлення й розвиток споживчої поведінки особистості. Провідну позицію при цьому посідає родина як первинна соціальна мережа зі своїми особливостями споживання. Необхідністю в такому разі постає орієнтація майбутнього споживача на соціальні мотиви споживання більш високого порядку, а не соціальні мотиви статусу, приналежності тощо [161].

Г. Россинська, вивчаючи споживчу поведінку суспільства, розглядає її як одну із форм економічної поведінки. Зазначено, що становлення

споживчої поведінки проходить три фази. «Фаза переддії» сприяє формуванню пріоритетів, намірів, оцінок, що передують конкретним рішенням і діям. Наступна фаза – «фаза споживацької дії з отримання благ» – включає пошук і отримання цих благ певним способом. Остання – «фаза отримання споживацького задоволення». Отже, формування споживацької поведінки має починатися з формування споживацького потенціалу, що визначає характер, структуру споживання та ін. [220].

Соціологи (Л. Лясота, С. Матвеев) зазначають, що мінливість та рухливість структури споживання пов'язані із сучасними умовами життя, які постійно змінюються, пришвидшуючи свій темп. Споживач (покупець) змушений рахуватися із цими змінами, підлаштовуватися під них. Науковці висувують аксіому зобов'язуючого споживання, що стверджує: характер споживання кожного суб'єкта визначається настановами, що скеровують його поведінку, та панівними в цій соціальній системі способами споживання. Тому саме споживання має характер пристосування, що сприяє зміцненню системи. Крім того, підкреслено, що способи та рівень особистого споживання залежать від соціуму, особливо від культурно-соціальної системи, у якій зростає особистість. Споживча поведінка інших учасників соціальної групи стає зразком для наслідування, може мати стимулювальний характер. Також це впливає на розстановку пріоритетів у споживанні благ (наприклад, задоволення первинних життєвих потреб чи витрати на потреби культури й освіти). Але ступінь впливу інших споживачів на споживчу поведінку індивіда залежить від його особистісного розвитку: від звичок і схильностей, рівня залежності від думки інших, прихильності до них. Отже, споживча поведінка значною мірою залежить від рівня культури й освіченості індивіда [162].

У класичній педагогіці (А. Макаренко, Й. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) культура споживання особистості розглядається у зв'язку з її моральним та трудовим вихованням. У дитини виховується бережливе ставлення до речей, повага до праці людей, у

результаті якої з'явилися ці речі. Формуються уявлення про необхідність робити вибір серед безлічі власних бажань, ураховуючи при цьому бажання інших, спрямовувати результати власної діяльності на покращення свого життя та близьких людей, орієнтуючись на інтереси суспільства. У зв'язку із цим культура споживання розглядається як складник культури поведінки.

Підкреслено, що формування навичок культури споживання має залишитися не на рівні дотримання правил, що встановлені у світі дорослих щодо споживання, а на рівні свідомого розуміння дітьми наслідків ігнорування цих правил чи відсутності бережливого ставлення. Крім того, виховання на засадах духовності не дозволить розвинути такому негативному явищу як споживацтво, що зорієнтоване лише на миттєве задоволення потреби й підміняє відчуття справжнього щастя. Вирішенню цих завдань сприяє виховання таких важливих особистісних якостей як бережливість, ощадливість, економність, працьовитість, чесність тощо.

Аналіз наукових джерел дозволив дійти висновку, що психологи, насамперед, підкреслюють мотиваційно-вольовий аспект процесу споживання. Культура споживання особистості розглядається через сукупність потреб та мотивів для їх досягнення. Потреба виникає на основі внутрішніх подразників та зовнішніх, які йдуть від предмета потреби чи мотиву діяльності. Тому прагнення до задоволення цієї потреби стає рушійною силою, що спонукає дитину до певних дій [39; 94].

Усвідомлення власних потреб, уміння обирати серед низки власних бажань та зважувати власні потреби відповідно до потреб інших членів суспільства вимагає неабияких вольових зусиль. Тому розвиток вольових аспектів поведінки відіграє важливу роль у розвитку культури споживання (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.).

У роботах Г. Костюка розкрито споживчий аспект поведінки людини. Зазначено, що зміст потреб особистості є відображенням економічних та культурних умов її життя. Психолог указує на закономірність у розвитку потреб – задоволення одних потреб веде до виникнення нових, коло яких

повсякчас розширюється й збагачується. Але про збагачення потреб свідчить орієнтація на вищі потреби (духовні цінності), а не матеріальні блага. Важливу роль у цьому відіграють мотиви поведінки, спрямованість на правильне розв'язання мотиваційних конфліктів: вибір між первинними та вищими потребами. Як головний засіб розвитку потреб вищого порядку й підвищення культури споживача матеріальних та духовних благ дослідник називає цілеспрямоване навчання в поєднанні з працею [133].

У працях О. Леонтьєва, С. Рубінштейна розкрито соціальний аспект споживання людиною певних благ. Дослідники вважають, що потреби людини залежать від розвитку виробництва, яке, своєю чергою, зорієнтоване на реалізацію потреб людей. Зміст потреб окремого індивіда взаємопов'язаний зі змістом потреб соціуму, у якому він перебуває. На реалізацію його потреб спрямована праця багатьох членів суспільства, через що вона набуває не лише економічного, а й духовного змісту. Тож діяльність суспільства стає засобом для задоволення потреб кожного з його членів. Кожна людина в суспільстві не лише задовольняє власні матеріальні та духовні потреби, а й створює предмети потреб інших членів суспільства. При цьому О. Леонтьєв звертає увагу на той факт, що потреби можуть слугувати стимулом до діяльності суб'єкта, якщо вони предметні й змотивовані, а не пов'язані з бажаннями [149]. С. Рубінштейн підкреслює залежність людини від матеріального світу й визначає важливість розвитку вміння свідомо контролювати власні бажання [221]. На думку психолога Дж. Катона, який досліджував вплив психічних настанов людини на процес споживання, економічні спад і розвиток можуть бути і наслідком, і причиною споживчої поведінки. А психологічні характеристики людини впливають на її споживчу поведінку не менше, ніж економічні показники та соціальний розвиток суспільства [291].

Отже, аналіз наукових джерел, присвячених вивченню проблеми культури споживання, указує на той факт, що це питання є актуальним і переважно вивчається в контексті робіт, пов'язаних із економічним

вихованням молодого покоління. Зазначено, що формування розумних потреб і раціональної структури споживання є одним із чинників гармонійного розвитку особистості. Недоліки виховання основ культури споживання сприяють розвитку такого негативного явища як споживацтво, що призводить до нераціонального витрачання грошей майбутніми споживачами, відсутності в них бережливого ставлення до товарів та послуг, бездумного вибору товарів для споживання тощо. Споживацтво перешкоджає виникненню в дитини потреб вищих рівнів, тим самим перешкоджаючи духовному розвитку й гармонійному становленню особистості.

Головним чинником становлення культури споживання особистості є соціальна група, у якій вона виховується, та соціально-економічні цінності, які в ній панують. Споживча поведінка інших учасників цієї групи постає зразком для наслідування, може мати стимулювальний характер і в позитивному (наприклад, прагнення до раціонального споживання разом із іншим), і в негативному розумінні (наприклад, бажання перевершити споживчий рівень іншого). Тому своєчасна увага й позитивний приклад дорослих сприяє вихованню в дітей ціннісного ставлення до предметів споживання, прищепленню їм навичок грамотної споживчої поведінки. Формування культури споживання – складний процес, який потребує пошуку нових педагогічних технологій, форм, методів та засобів. Вони мають бути зорієнтовані не лише на формування окремих умінь, навичок, опанування дітьми знань про особливості споживання, а на зміну ставлення до процесів споживання й розуміння значення споживчої поведінки людини в соціумі загалом. Адже сучасність потребує нового покоління громадян, які будуть здатні до позитивних змін у суспільстві, прагнутимуть зупинити руйнівні тенденції на планеті, будуть спрямовані на створення і примноження природних ресурсів у напрямі сталого розвитку.

Отже, виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку розглядаємо як процес формування соціального та

індивідуального досвіду задоволення споживчих потреб дитини дошкільного віку у межах вікових особливостей її мотивації та поведінки. Потреби, які формуються протягом життя та набуття досвіду дитиною зазнають впливу морально-етичних та інших норм, що є прийнятними у даному середовищі, а також безперервно змінюються під впливом стимулювання чинниками зовнішнього інформаційного середовища.

Поняття «виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання» як процес цілеспрямованої, систематичної взаємодії дорослих (вихователів, батьків) і вихованців, під час якого відбувається набуття дітьми стійких навичок культури споживання в побуті, соціумі, різних видах діяльності. Культура споживання не зводиться до формального виконання правил. Вона тісно пов'язана з бажаннями, можливостями та усвідомленим наслідуванням кращих прикладів культури споживання.

Усі проаналізовані визначення характеризують культуру як особливу сукупність знань, що передаються із покоління в покоління. Тому цілком послідовно передбачати реалізацію освітнього компонента культури та організацію виховного процесу з дітьми старшого дошкільного віку щодо культури споживання. У змісті культури споживання старших дошкільників можна умовно виділити такі компоненти: культура бажань, споживчі навички та звички, культура використання споживчого досвіду.

1.3.2. Концепція сталого розвитку особистості. З метою розв'язання завдань виховання основ культури споживання увагу сучасних учених зосереджено на питаннях духовно-морального, екологічного та економічного розвитку дітей і молоді. Означене проблемне коло пов'язане зі сталістю поведінки особистості, тобто її прагненням до соціальної справедливості, безконфліктного та гармонійного життя зі світом. Це завдання досить складне і ставиться на віддалену перспективу. Спроби вирішити ці завдання спостерігаємо в педагогіці «сталого розвитку». Уперше термін «сталий розвиток» використано у виступі Г. Брутланда «Наше спільне майбутнє» під

час Доповіді Міжнародної комісії з питань екології та розвитку ООН (1987 р.). У контексті доповіді це поняття тлумачилося як розвиток, що задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольнити власні потреби [198].

Сьогодні не існує єдиного визначення поняття «сталий розвиток». Учені це поняття розглядають як задоволення потреб людством не за рахунок природного капіталу, а за рахунок самого капіталу (Г. Меффе); характеристику процесу чи стану, що підтримується невизначено довго (О. Пометун); рух уперед, коли людство задовольняє свої життєві потреби, не обмежуючи при цьому можливості наступних поколінь (Г. Брутланд) [198].

Дослідник М. Бассі зазначає, що для організації людської діяльності необхідні фізична та інтелектуальна сталість, для її узгодженості – етична та емоційна сталість, для визначення напряму і мети цього процесу – духовна сталість [290].

У практичній діяльності поняття «сталий розвиток» застосоване під час розробки й утілення проекту «Еко-команда» (1989 р.), метою якого було змінити поведінку дорослих для оптимального ведення ними домашнього господарства. До складу проекту входили спеціальні програми підготовки тренерів-коучів для роботи з еко-командами дорослих щодо зміни їхнього способу ведення домашнього господарства, розвитку якостей економного споживача, господаря. Результати використання цих програм виявили їхню ефективність і можливість застосування в роботі з молодим поколінням [165].

Поширенню поняття «сталий розвиток» та визначенню його змістового боку посприяло проведення в 1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) конференції ООН «Планета Земля», на якій було прийнято рішення про зміну курсу розвитку світового співтовариства в напрямі сталого розвитку людства, що поєднує економічні, екологічні та соціальні чинники. Наголошено, що сталий розвиток суспільства можливий лише за умови зміни спільної свідомості, підґрунтям для якої мають стати певні зміни в навчанні та

вихованні молодого покоління. Освіта для сталого розвитку має бути націленою на формування відповідного світогляду, відповідати принципам сталого розвитку, бути систематичною та послідовною. Прийнято рішення про впровадження засад сталого розвитку в 179 країнах світу, зокрема в Україні, з метою активізації спільних зусиль для справедливого задоволення потреб сучасного та прийдешнього поколінь. Крім того, на конференції була затверджена необхідність забезпечення урядами цих країн відповідних змін: розробка національних програм сталого розвитку та законодавчих актів до них [165; 191].

Продовженням цих нововведень стала Європейська конференція зі сталого розвитку, яка відбулася в 1994 р. у м. Ольборг (Данія). За результатами її роботи прийнято Ольборзьку хартію «Міста Європи на шляху до сталого розвитку», яку підписали 80 європейських органів місцевої влади. Згодом кількість членів означеної організації збільшилася до 400 місцевих урядів, серед яких – 30 міст України. Згідно з означеним документом вони зобов'язувалися розпочати процес розробки довгострокових планів дій щодо переходу до сталого розвитку. А саме: стимулювання аудиту та виявлення ініціатив зі сталого розвитку на рівні громади, вивчення результатів роботи за ними та їхнє поширення між членами організації [191].

Сьогодні розробка питань культури споживання тісно пов'язана із теорією сталого розвитку суспільства. Це зумовлено й підпорядковано таким спеціальним міжнародним документам: Дакарські рамки дій «Освіта для всіх: виконання наших загальних зобов'язань» (м. Дакар, Сенегал, 2000 р.), «Порядок денний на XXI століття в галузі освіти з метою сталого розвитку в регіоні Балтійського моря» (м. Стокгольм, Швеція, 2002 р.), Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (м. Київ, Україна, 2003 р.), Проект Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (м. Женева, Швейцарія, 2004 р.) та ін.

Ідея сталого розвитку почала впроваджуватися в освітній процес із метою виховання покоління, здатного створювати нове стале суспільство,

спрямованого на збереження й примноження ресурсів. Важливу роль у цьому процесі відведено змістовному наповненню: освіта для сталого розвитку має будуватися на наявних життєвих ситуаціях, орієнтуватися на події соціального і природного довкілля. Уперше проблема освіти для сталого розвитку суспільства була сформульована й обговорена під час Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку в м. Йоганнесбург (ПАР, 2002 р.). Резолюцією цього заходу була вимога перегляду всіх форм навчального процесу, інтеграції до освітнього простору методів та прийомів формування цінностей сталого розвитку [46]. Також зазначено, що освіта для сталого розвитку має бути невід'ємним складником загальної освіти і здійснюватися протягом усього життя, мати міждисциплінарні зв'язки, забезпечувати не лише засвоєння дітьми знань, умінь і навичок сталого розвитку, а формування культури споживання особистості.

Один із авторів Національної стратегії сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020 року О. Сикало зазначає, що людина сталого розвитку є носієм не лише певних знань, а й сформованих умінь та навичок сталого розвитку, певної культури [254]. Отже, культура споживання повною мірою має своє значення в сучасній парадигмі економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Про це свідчать особливості освіти для сталого розвитку як педагогічної системи, що ставить перед собою цілі та завдання культурного розвитку особистості й вирішує їх через нові підходи. Означена система зорієнтована на виховання, пріоритетами якого є взаємоповага, толерантність членів суспільства один до одного, побудова взаємин на засадах міжкультурної співпраці [164].

Характеристиками освіти для сталого розвитку є: орієнтація процесу навчання на потреби реального життя й наявні життєві ситуації учнів; зв'язок навчання з реальним життям; відкритий характер навчання, повага до кожної думки; формулювання самими учнями життєвих і пізнавальних цілей, орієнтація їх на взаємозв'язок індивідуальних, колективних цілей із суспільними, загальнолюдськими цінностями; оцінка результатів кожного,

але без порівняння з результатами інших. Важливо, що освіта для сталого розвитку повинна мати міждисциплінарний характер (інтеграційний), спрямований на комплексне розв'язання низки проблем економічного розвитку. З цього випливає ще одна характеристика освіти для сталого розвитку – її включення та інтеграція в різні галузі, на різних етапах виховання та розвитку, взаємопроникнення в різні сектори (соціальний, економічний, екологічний) [166].

Отже, коротко схарактеризувати стадії роботи зі сталого розвитку можна так: 1) визначення проблеми – Що?; 2) пошук рішення – Як?; 3) дія – Навіщо?

Послідовність кроків за емпauerмент-педагогікою із залученням дітей до «дій» сприятиме творчим проявам дітей і відсутності в них обмеженого сприймання інформації [165]. Таким чином, педагогіка емпauerменту спрямована на переорієнтацію поведінки дітей, зміну способу їхніх думок, перетворення їхньої свідомості на основі зміни світосприймання.

Учені (М. Мелманн, О. Пометун) виокремлюють такі принципи емпauerмент-педагогіки: 1) повага до особистості дитини, її підтримка; 2) залучення всіх дітей до навчання з окресленням значущості кожного з них у цьому процесі; 3) стимулювання активності дітей запитаннями, а не відповідями; 4) побудова заняття на засадах комунікативності, продуктивного й толерантного співробітництва; 5) довіра до дитини з боку педагога, надання їй можливості обирати спосіб дії, необхідні засоби й час для його реалізації; 6) відсутність змагання, негативного оцінювання, тиску на дитину [165].

Окремо окреслимо принципи побудови емпauerмент-програм. Серед них: 1) запрошення учнів до дії та розвиток у кожного з них здатності брати участь у формуванні сталого суспільства майбутнього, визначати своє місце й роль у цьому процесі, удосконалювати свою поведінку згідно із цілями сталого розвитку та надавати підтримку в цьому іншим людям, виявляти терпимість, бути уважним; 2) безперервність, що передбачає постійний рух

за спіраллю через низку повторюваних елементів моделі емпайерменту; 3) концентрація уваги на рішеннях й індивідуальних виборах кожного учня і, поряд із цим, увага до проблем планетарного рівня; 4) легітимність, заснована на офіційному підтвердженні отриманих результатів, їх оприлюдненні; 5) стурбованість темою для вивчення, що представляє актуальність і важливість у контексті сталого розвитку; 6) формулювання запитань як важливого елемента постановки й вирішення проблемної ситуації, що має вирішуватися не через надання дітям готового рішення, а через безперервне «задавання» запитань типу: Що важливо? Що цікаво? Що є важливим для мене, щоб почати діяти? Які результати я отримав? тощо; 7) аудит, що полягає в дослідженні кожним учнем власних звичок, стилю життя стосовно проблеми, що визначається обраною темою; 8) формулювання наміру діяти через визначення своїх очікувань відносно результату цих дій, ресурсів і часу, необхідних для цього; 9) пробний крок, що включає заохочення, спостереження й підтримку учасників із боку педагога; 10) зворотний зв'язок, що забезпечується завдяки фіксації і взаємооцінці отриманих результатів учасниками процесу та вчителем [165].

Побудова виховної роботи на засадах емпайерменту вимагає використання таких методів і прийомів, які стимулюватимуть вихованців до самостійного аналізу отриманої інформації, мотивуватимуть до пошуку шляхів розв'язання поставленого завдання, аналізу отриманих результатів для визначення нових цілей і завдань. Таким методом є проблемна ситуація. Вона передбачає певне інтелектуальне зусилля для пошуку рішення з боку людини через неможливість пояснити нею певне явище чи процес дійсності, досягти мети вже відомим їй способом (М. Махмутов). Проблемна ситуація зумовлює процеси мислення, активізує розумову діяльність із метою розв'язання поставленої проблеми [163].

Для вирішення завдань освіти для сталого розвитку педагоги активно використовують метод проєктів, який орієнтує дітей на створення певного продукту, результату, а не на вивчення окремої теми, засвоєння знань

(Н. Гавриш). Метод проектів сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів і дозволяє використовувати активні види пізнавальної діяльності через застосування мінімуму засобів навчання (Д. Чернілевський). Використання проектної технології сприяє розвитку в учнів творчого мислення, самостійного планування своїх дій, апробації засвоєних способів та засобів роботи (Т. Лопухіна, О. Стягунова). Робота в колективі під час вирішення задач проекту сприяє розвитку комунікативних вмінь і навичок, набуттю широких людських контактів, знайомству з різними культурами й різними поглядами на одну проблему (І. Богданова). Крім того, означені можливості методу проектів із часом були перенесені на роботу з дітьми дошкільного віку. Так, О. Ковшар підкреслює, що застосування методу проектів у роботі з дітьми дошкільного віку дозволяє поєднувати у виховному процесі засвоєння теоретичних знань з їх використанням на практиці для вирішення конкретних задач. Для цього вихователем мають добиратися завдання, які доступні розумінню дітей цього віку, цікаві для них і сприяють розвитку дослідницького мислення [127].

Використовуючи досвід освіти для сталого розвитку, Н. Вовк визначає ефективним метод моделювання ситуацій. Цей метод поєднує теоретичний матеріал із його впровадженням на практиці, тому є досить сучасним із погляду на його інтегративність. Важливо, що метод моделювання є ефективним для розвитку пізнавальної діяльності й базується на здібностях людини до абстрагування, сприяє розвитку мислення та уяви (О. Братко, Н. Менчинська, Т. Яценко та ін.). Специфічність цього методу полягає в опосередкованому вивченні явищ, які не є доступними для безпосереднього спостереження (Ю. Сурмін) [30]. Дослідниця С. Тафінцева, описуючи вплив педагога на організацію освітнього процесу, підкреслює, що моделювання як метод створення педагогічних ситуацій є доцільним у випадку заміни реальних об'єктів символами [259].

Крім визначених методів, педагогами, які впроваджують освіту для сталого розвитку, практикуються різноманітні форми роботи. Так, учені

(М. Мелман, О. Пометун) пропонують таку форму, як «аудит». Аудит розглядається як самостійне дослідження дитиною власного стилю життя; дія, аналіз минулого досвіду за допомогою запитань, запропонованих у підручнику; як спосіб ініціювати дискусію, спосіб входження в дію [199].

Програма «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» в рамках проекту «Освіта для сталого розвитку в дії» є корисною для формування системи знань культури споживання в парадигмі економічного виховання. Програма спрямована на розв'язання таких завдань: формування в дітей початкових уявлень про дії та поведінку, що зорієнтовані на сталий розвиток; усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку необхідності збереження ресурсів землі та особистої відповідальності за власне майбутнє, всього суспільства й природи; розвиток у дітей звичок і моделей поведінки, що відповідають сталому розвитку, і бажання діяти в цьому напрямі [197].

Позитивні можливості застосування ідей освіти для сталого розвитку в роботі з дітьми дошкільного віку визначають педагоги-практики. Дослідники (А. Муратова, О. Тавстуха) вказують на певну співзвучність між завданнями освіти для сталого розвитку і вимогами сучасних державних стандартів до дошкільної освіти. Серед них: оволодіння конструктивними способами взаємодії з однолітками та дорослими, здатність планувати і самостійно здійснювати певну діяльність, застосовувати на практиці засвоєні теоретичні знання та способи діяльності для розв'язання певних задач, пропонувати власні ідеї та втілювати їх у малюнках, побудовах, розповідях тощо [172; 255].

Аналіз досліджень, присвячених проблемам освіти для сталого розвитку суспільства, виявив, що пріоритетними напрямками роботи визначено економічну, екологічну та соціальну сфери. Більшість програм освіти для сталого розвитку пов'язані з темами раціонального використання ресурсів, збереженням, проблемами споживання, тобто мають формувати основи культури споживання. У цьому зв'язку в дошкільній освіті доступні дітям знання про збереження ресурсів, як-от: економія води, енергії, тепла,

утилізації та переробки сміття. Відповідно до завдань власного наукового пошуку особливий інтерес становлять програми економічного спрямування, а саме – проблема формування культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Зазначимо, що цю тему не розглядають як вузькоспрямовану, вона взаємопов'язана з питаннями екології та взаємодії соціуму з довкіллям. Окремі форми й методи, запропоновані в емпіричній педагогіці, використано в дослідженні з метою формування основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку.

1.4. Дослідження основ культури споживання в дошкільній педагогіці

Питання виховання основ культури споживання широко висвітлено в дошкільній педагогіці. Аналіз досліджень дозволив визначити позицію дошкільної педагогіки в проблемі дослідження основ культури споживання. Сучасні наукові розвідки (Т. Бабаєва, О. Герасимова, М. Зацепіна, С. Козлова, М. Крулехт, Д. Фельдштейн, Т. Фуряєва та ін.) доводять, що дошкільне дитинство є сензитивним періодом для пізнання основ культурних цінностей та власне введення дитини в простір культури. Так, на думку М. Крулехт, культура дошкільника є інтегральною якістю особистості, яка виховується з дитинства та базується на засадах морально-духовних цінностей. Автор наголошує, що з урахуванням вікових особливостей старших дошкільників можна вирішувати завдання виховання основ культури споживання та розглядати цю діяльність як формування досвіду взаємодії [140]. За словами вченого, поєднання когнітивного, мотиваційного та ціннісно-сміслового компонентів культури споживання знаходять своє відображення в діях дітей, у їхній споживчій поведінці. Саме діяльнісний компонент стає показником того, на якому рівні дитина засвоїла знання економічного змісту, наскільки усвідомила необхідність обирати серед низки своїх бажань і чим керується під час цього вибору, які цінності для неї є

пріоритетними, як вона орієнтується на них у різних соціально-економічних ситуаціях. Крім того, зміст діяльнісного компонента спрямовано на розвиток уміння встановлювати позитивні відносини із суб'єктами процесу споживання, здійснювати соціально доцільні дії [140].

А. Крулехт, обґрунтовуючи зміст поняття «культура споживання» в дітей дошкільного віку, визначив, що виховання основ культури споживання становить формування складного особистісного утворення, основою якого є система усвідомлених цінностей дитини, зумовлене віковими особливостями. Автор вважає, що для дошкільників 5–6 років значущими ситуаціями використання матеріальних ресурсів можуть бути ситуації конструювання з «бросового» матеріалу. Ураховуючи доступність та привабливість конструювання для дітей, ситуації, що потребують розумного використання наявних ресурсів набувають особливого значення для результативності цієї роботи [139].

Слушною, на наш погляд, ідеєю є модульна організація розвивального середовища для експериментування та творчого конструювання дітьми старшого дошкільного віку. Завдання з економії ресурсів, мінімальної утилізації відходів дитина ставить перед собою самостійно в комплексі загального творчого завдання. Отже, дитина «занурюється» в атмосферу важливої для неї діяльності, набуває первинного досвіду культури споживання під час свого діяльнісного рішення.

На думку вчених, основа культури споживання дошкільників містить кілька взаємопов'язаних компонентів. Варіанти компонування трапляються різні, але, аналізуючи зміст, можна сказати, що розподіл компонентів є досить типовим, можна поділити таким чином: емоційно-ціннісний, когнітивний, мотиваційно-діяльнісний.

Емоційно-ціннісний компонент включає ставлення дитини до цінностей матеріальної культури, досвід користування з якими набуває в процесі діяльності. Когнітивний компонент пов'язаний із знаннями у сфері культури споживання, їх усвідомленням та розумінням необхідності в різних

життєвих ситуаціях. Мотиваційно-діяльнісний – усвідомлені дії, завдяки яким дитина реалізує досвід культури споживання. Особливого значення в цьому зв'язку набуває бажання дотримуватися правил культури споживання та наслідувати їх у будь-яких обставинах [139; 140; 158; 227]. На думку А. Крулехта, саме діяльнісний компонент формує структурно-змістові характеристики культури споживання. Учений довів це, звертаючи особливу увагу на конструктивну діяльність дітей старшого дошкільного віку із «бросовим» матеріалом, де стрижнем соціального досвіду дитини є свідома діяльність [139].

Підтвердження означеної думки знаходимо в праці А. Максименко, яка характеризує споживчу поведінку як комплекс дій споживача, що пов'язані з виникненням та усвідомленням потреби, рішенням здійснити покупку, вибором товару та його подальшим використанням. Зазначено, що споживча поведінка особистості залежить від низки чинників: економічних (дохід, оподаткування), особистісних (вік, стать, спосіб життя), ситуаційних (ситуації купівлі), соціокультурних (цінності, норми, традиції) та психологічних (мотивація, потреби, сприйняття) [158].

Отже, за результатами досліджень учених, виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку відбувається за умови поєднання мотиваційного, когнітивного, ціннісно-сміслового та діяльнісного компонентів. Означені компоненти знаходяться в тісному взаємозв'язку і доповнюють один одного.

А. Сазонова вивчала проблему формування в дошкільників первинного економічного досвіду. На її думку, перинний економічний досвід дітей старшого дошкільного віку містить мотиваційний (наявність у дитини інтересу до економічної сфери життя з наявними знаннями й вміннями в цій галузі), інформаційний (наявність економічних уявлень, володіння елементарними економічними поняттями, розуміння основних економічних процесів та законів), операційний складники (сформованість економічних дій, елементарних умінь та навичок економічної діяльності, уміння

орієнтуватись у нестандартних соціально-економічних ситуаціях). Засобом формування первинного економічного досвіду дошкільників визначається ігрова діяльність, зокрема такий її вид як гра-стратегія [228]. Важливо, що А. Сазонова доводить ефективність завдань економічного виховання за умови комплексного підходу й передбачає формування достатнього рівня економічної соціалізованості: формування елементарних економічних знань, умінь, навичок, виховання особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності та збагачення первинного економічного досвіду в ігровій діяльності. Однією з головних умов формування первинного економічного досвіду А. Сазонова вважає впровадження ігор-стратегій для збагачення досвіду дій у різноманітних соціально-економічних ситуаціях та «примірювання» дітьми різних соціально-економічних ролей. Авторка виділяє три етапи формування первинного економічного досвіду дошкільників, а саме: орієнтовно-адаптивний, діяльнісно-поведінковий та діяльнісно-творчий. На діяльнісно-творчому етапі формується в дітей варіативна поведінка, уміння узгоджувати власні дії з діями всіх членів колективу та будувати спільну стратегію діяльності [227; 228].

На основі теоретичного аналізу праць, присвячених питанням економічного виховання молодого покоління, у структурі культури споживання дітей дошкільного віку виокремлюємо такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий. Розглянемо їх детальніше.

Мотиваційний компонент культури споживання пов'язаний із усвідомленням дитиною власних бажань, умінням робити оптимальний вибір, орієнтацією на вищі потреби, а не матеріальні блага. Його переважно окреслюють у психологічних дослідженнях із проблем вивчення потреб та мотивів поведінки дитини. О. Кононко зазначає, що ціннісне ставлення дитини до довкілля формується через її потреби. Саме бажання, прагнення та інтереси дитини, з яких складаються потреби, мотивують її дії та вчинки. У свою чергу, потреби дитини зумовлені її індивідуальним життєвим досвідом,

системою цінностей родини, типом вищої нервової діяльності, характером, основними якостями, статтю, здібностями та інтересами. З метою розвитку в дитини спрямованості на цінності вищого порядку слід у виховній роботі враховувати такі її потреби: інтерес до світу дорослих, самоствердження, ігровий, пізнавальний, змагальний мотиви та ін. [129].

Інший аспект мотиваційного компонента культури споживання розкриває Н. Гавриш. На її думку, одним із головних стимулів споживчої поведінки дитини є її бажання. Дітям дошкільного віку притаманне прагнення мати одночасно багато яскравих іграшок. Враження, отримані ними в соціальному довіллі, породжують нові бажання. Позиція дітей у таких ситуаціях залежить від рівня сформованості в них культури бажань. Її розвитку сприяє розмірковування дитини разом із дорослим, метою якого є усвідомлення нею власних бажань, розуміння наявності бажань в інших людей, які теж слід враховувати; залежності реалізації бажань від їхнього змісту, реальності, важливості; різниці між бажаннями, мріями та капризами тощо. Вирішенню означених завдань сприяє читання літературних текстів із духовно-моральним змістом, а також використання мовленнєвих ігор та вправ за їх змістом, полілогу, експериментальної діяльності (досліди з іграшками), створення іграшок-саморобок, ігрового поля власними руками тощо [40].

Когнітивний компонент культури споживання передбачає надання дітям елементарних знань про основні економічні категорії, процес споживання, уявлень про інших людей як суб'єктів виробництва предметів потреб споживачів і суб'єктів споживання. Робота в цьому напрямі дозволяє підвищити споживчу грамотність дітей через надання їм знань про те, як отримувати та оцінювати інформацію про товари та послуги, які права та обов'язки мають споживачі. У дослідженні Н. Кривошеї, присвяченому ознайомленню дітей із працею дорослих як засобом початкового економічного виховання, одним із перших завдань визначається озброєння дошкільників елементарними економічними знаннями. Авторка наголошує,

що під час відбору змісту знань необхідно враховувати рівень їхньої інформативності для дитини, емоціогенності, пов'язаної з наявним соціальним досвідом, спонукання до реалізації цих знань у власній діяльності. Засвоєнню цих знань сприятиме створення ігрових ситуацій, читання сучасної дитячої художньої літератури та фольклорних творів економічного змісту, використання розповідей, бесід, проведення екскурсій тощо. Крім того, успішність засвоєння дітьми знань економічної спрямованості залежить від рівня готовності педагогів та батьків вирішувати завдання економічного виховання [137].

Вивчаючи цю проблему, дослідники Г. Григоренко, Р. Жадан підкреслюють необхідність економічної освіти в дошкільному закладі, виховання в дітей якостей раціонального споживача, зорієнтованого на ощадливе ставлення до власних і громадських ресурсів. Учені підкреслюють значення економічних знань як складника соціалізації дитини, її життєвої компетентності загалом. Відповідно до результатів експериментальної роботи вчені визначають зміст знань та уявлень, які допоможуть у здійсненні споживчої освіти дітей дошкільного віку. А саме: знання про товари та послуги, про людей, що їх виробляють, про якісні характеристики товару, необхідність вдумливого добору потрібних товарів, правила користування речами, про житлово-комунальні послуги, гроші, рекламу [56]. Важливо, що дослідниці формулюють мету економічного виховання для дошкільників у зв'язку з трудовим і моральним. А саме: економічне виховання має на меті засвоєння дошкільниками доступних понять з економіки, розвиток інтересу до економічних знань. Наведені авторками важливі риси економічного мислення є такими: бережливість, ощадливість, працьовитість, чесність, розумний азарт, вміння виграти та програти. Пропоновані шляхи здійснення економічного виховання беремо за основу роботи. Першим є надання економічного змісту різним видам дитячої діяльності. Другим шляхом пропоровано локальна реалізація запропорованого змісту програми у вигляді мікропрограм, проектів інтегрованого змісту. Особливу увагу

приділено впровадженню систематичних спостережень, що спираються на процес мимовільного запам'ятовування та є досить раціональним способом роботи з дітьми дошкільного віку. Наведені форми що відтворюють діяльнісний підхід до спостережень: екскурсії, прогулянки, подорожі, розповіді, дидактичні ігри [56; 59; 86].

Діяльнісно-поведінковий компонент культури споживання передбачає участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб; прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості.

Важливою категорією основ культури споживання є взаємодія. Поняття взаємодії існує стільки, скільки існує реальний світ. Усі об'єкти і явища реального світу пов'язані між собою певними зв'язками, існують і розвиваються завдяки взаємодії одне з одним. Згідно з різними тлумачними джерелами, поняття «взаємодія» трактують як: процес, що зумовлює сутність і структурну організацію будь-якої матеріальної системи [241]; своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, виконуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху в розв'язанні поставлених завдань [235]; взаємний зв'язок явищ, взаємну дію [261, с. 57]; погоджену дію між ким-небудь [236]; взаємну підтримку [183]; категорію, що відтворює процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість, зміну стану, взаємоперехід [74, с. 35].

У контексті дослідження це поняття розглядаємо як соціально-психологічну категорію, оскільки воно відображає особливості встановлення зв'язків не між соціальними інститутами (дошкільним закладом і сім'єю), а між конкретними особами (педагогами і батьками), які ці зв'язки намагаються встановити. Тож доцільно взаємодію між дошкільним навчальним закладом і сім'єю розглядати як взаємодію міжособистісну. За словником, міжособистісна взаємодія – «це психічний контакт двох і більше людей, що здійснює вплив на їхню поведінку і позиційні настанови; система

взаємозумовлених індивідуальних дій, спосіб реалізації спільної діяльності в певних умовах» [82, с. 30]. Американський психолог Е. Берн наголошував на тому, що взаємодія між людьми залежить від динаміки міжособистісних позицій партнерів, серед яких він виокремлював позиції: «Дитина», «Дорослий», «Батько». У свою чергу, ефективність цієї взаємодії залежить від збігу трансакцій: комунікатор звертається до реципієнта як Дорослий і той відповідає з тієї самої позиції [152, с. 346]. Т. Поніманська вважає, що поняття взаємодії слід розглядати як філософську категорію, що дозволяє виявити особливості впливів об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість та зміну станів і виникнення нових властивостей об'єктів. На її думку, взаємодія визначає відношення причини й наслідку, кожна зі сторін постає як причина однієї й одночасно як наслідок взаємно-зворотного впливу протилежної сторони [200].

На думку Т. Куликової, взаємодію слід розглядати як спосіб організації спільної діяльності, що здійснюється на підставі соціальної перцепції й за допомогою спілкування. Взаємодія здійснюється в умовах відкритості кожної зі сторін, коли не обмежується чиясь свобода, а взаємодія протікає як істинні стосунки. Це дозволяє оптимізувати виховний вплив на розвиток дитини, знайти до неї індивідуальний підхід щодо вирішення її проблем і задоволення потреб. Дослідниця наголошує на необхідності пошуку нових актуальних сьогодні форм взаємодії дошкільного закладу та сім'ї за принципом «відкритість дошкільного закладу усередину», що передбачає пошук форм, коли батьків заохочують до участі в освітньому процесі дошкільного закладу. Це може бути партнерська діяльність, яка влаштовується в дошкільному закладі та в домашніх умовах [143]. На думку Л. Врочинської, взаємодія дошкільного навчального закладу й сім'ї – це процес реалізації зв'язків і відносин суспільного закладу та малої групи, головною метою якого є соціалізація дитини. Одним із перших етапів і одночасно формою та умовою спільної взаємодії цих двох інститутів є просвіта батьків [35].

Аналіз праць психологів та педагогів із проблеми трактування терміна «взаємодія» в тлумачних джерелах дозволяє сформулювати визначення поняття «взаємодія дошкільного закладу й сім'ї». На нашу думку, воно розкривається як процес реалізації зв'язків між суб'єктами виховного впливу на дитину, що передбачає здійснення взаємозумовлених індивідуальних дій, надання підтримки один одному та виконання спільних завдань із відповідною метою.

Важливість установавання взаємодії між дошкільним закладом та родинами вихованців обґрунтовували у своїх працях Л. Артемова, А. Богущ, Р. Буре, О. Запорожець, О. Кононко, С. Ладивір, О. Усова та ін. Окремо вивчалися форми (В. Котирло), принципи (Л. Загик, Т. Маркова та ін.), зміст і методи (Л. Островська та ін.) взаємодії дошкільного закладу й сім'ї. Аналіз психолого-педагогічних досліджень останніх десятиліть виявив, що особливості взаємодії дошкільного закладу із сім'ями вихованців вивчаються з метою: виховання й розвитку в дітей дошкільного віку моральних якостей та поведінки (Л. Врочинська, А. Залізняк, Т. Пагута, І. Хомякова та ін.), формування в них здорового способу життя та організації фізичного виховання (Н. Андреева, Г. Глушкова, В. Сазонова, Н. Семенова та ін.), екологічного виховання (Н. Кот та ін.); педагогічної корекції взаємин дошкільників з однолітками (В. Безлюдна та ін.) та їх соціалізації (М. Рамазанова та ін.); визначення умов підготовки вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку (Г. Борин та ін.) тощо.

Дослідники підкреслюють, що встановлення взаємодії дошкільного навчального закладу з сім'ями вихованців є важливим складником успішної реалізації виховних завдань, які визначає сучасна дошкільна освіта. Оскільки діти, які відвідують дошкільний заклад, одночасно перебувають під впливом вихователів і батьків. Отже, від їхньої продуктивної взаємодії залежить особистісний розвиток дитини, становлення її культурної поведінки (Т. Лісовська). Така взаємодія активізує потенційні педагогічні можливості обох педагогічних інститутів – сім'ї й дошкільного закладу (В. Безлюдна)

[13]. Ю. Ларченко, спираючись на результати власного дослідження, визначає оптимальний рівень готовності педагогів та батьків до взаємодії. Він характеризується усвідомленням обох сторін взаємодії значущістю педагогічної взаємодії; наявністю знань, умінь та навичок щодо неї, бажанням продуктивно взаємодіяти; проявами самостійності, ініціативи; відсутністю стереотипів і певних установ у суб'єктів педагогічної взаємодії щодо один одного; наявністю сімейних традицій [147].

Організація педагогічної взаємодії дошкільного закладу із сім'єю, головним чином, пов'язана з озброєнням батьків педагогічними знаннями та навичками. На думку Л. Володіної, робота в цьому напрямі повинна передбачати не лише збагачення досвіду батьків психолого-педагогічними знаннями через створення умов для вивчення ними теорії і практики виховання, а й формування в них позитивного ставлення до самих себе, вміння приймати себе та своїх дітей. Цьому сприяє включення батьків до рефлексивної діяльності. Успішність реалізації означених вимог залежить від форм роботи, які обирають у дошкільному закладі для побудови педагогічної взаємодії із сім'ями вихованців [31].

Дослідниця О. Хартман розподіляє форми роботи з батьками за їх особливостями організації: індивідуальні (бесіди, консультації, відвідування родини та ін.), групові (тренінги, тематичні зустрічі, школа молодих батьків тощо), колективні (батьківські збори, виставки, дні відкритих дверей, тижні родини тощо). На її думку, більш продуктивними є групові форми, оскільки вони сприяють розкриттю батьків, визнанню ними факту існування проблеми взаємодії з дітьми та здійсненню пошуку ефективних методів її вирішення. Найефективнішими є форми партнерської взаємодії. Саме на них ми звертаємо увагу в експериментальній частині дослідження [271]. На думку О. Кононко, удосконалення роботи з батьками потребує змін через пошук актуального змісту і нових форм, більш сучасних і гнучких. Найголовнішими напрямками вдосконалення є гуманізація змісту і форм роботи із сім'єю; гармонізація взаємин педагогів і батьків; підвищення ефективності

застосовуваних вихователями в роботі з батьками прийомів та засобів впливу. Для цього доцільно залучати батьків до активної діяльності, коли вони зможуть виявити себе як співучасники педагогічного процесу, а не лише спостерігачі [233]. Ця думка співзвучна з принципами освіти для сталого розвитку. Оскільки учасників процесу мотивують до розв'язання певної проблеми через залучення до діяльності, де потрібно буде самостійно шукати варіанти розв'язання, а не просто озброюють знаннями, якими вони не завжди прагнуть скористатися на практиці [165].

Пошук нових актуальних форм взаємодії, які сприяли б урахуванню особливостей кожної родини й розширювали доступ до перебування в дошкільному закладі батьків, сприяв появі такої форми, як освітні проекти. На думку Л. Варяниці, у рамках освітнього проекту змінюється позиція педагога, батьків та дітей: педагог не лише транслює батькам певні знання, а націлює їх та дітей на певний результат. Крім того, всі учасники проекту отримують особливий досвід спільної роботи [24]. Погоджуючись із цією думкою, Н. Назарчук підкреслює, що педагоги як учасники освітнього проекту не лише навчають батьків, а й самі вчаться, вислуховуючи їхні думки. А це заохочує до вироблення власних поглядів, винайдення неординарних рішень у виховному процесі [174].

Достатньо новою, але ефективною формою взаємодії дошкільного закладу з батьками є семінари-практикуми та тренінги для батьків, де переважно використовується спільна діяльність. Така робота містить і теоретичне ознайомлення з проблемою, і практичне розв'язання конкретних ситуацій. Паралельно може відбуватись робота з дітьми за цією проблемою, що дозволить визначити одразу позиції дитини й дорослого [28]. За словами К. Крутій, подібні форми дозволять не лише розповісти про способи і прийоми економічного виховання дітей, а й надати батькам можливість апробувати їх перед групою чи в дитячому колективі. Авторка стверджує, що така практика дозволяє батькам наочно підтвердити правильність чи помилковість власних дій, одразу проаналізувати й усунути недоліки. До

групових форм роботи Л. Акопян та Л. Погорелова відносять організацію батьківського клубу з економічного виховання. На відміну від батьківських зборів, під час указаної форми роботи взаємини з родиною будуються на принципах добровільності, особистої зацікавленості, людей об'єднують спільні інтереси та діяльність, спрямована на пошук оптимальних форм виховання і навчання [3]. Автори стверджують, що в такому батьківському клубі людей буде об'єднувати проблема економічного виховання дошкільників і спільний пошук оптимальних способів її розв'язання. У межах клубу автори пропонують влаштувати спільні дії батьків із дітьми з програванням ситуацій споживання, бережливого ставлення до ресурсів чи продуктів праці тощо.

Серед колективних форм взаємодії дошкільного закладу з батьками авторка Л. Никитина виокремлює «Дні відкритих дверей». Пропонована нею форма роботи зазвичай використовується для ознайомлення батьків, що планують віддати свою дитину до цього дошкільного закладу, з умовами та особливостями роботи, з успіхами та досягненнями закладу. У плані суто тематичної роботи вона пропонує впровадження демонстрації досвіду роботи за цим напрямом та зацікавлення батьків визначеною проблемою, запрошення до співучасті в її розв'язанні [179].

Залученню батьків до процесу формування споживчих знань у дітей в умовах дошкільного закладу сприяє обговорення означених питань на батьківських зборах чи колективних зібраннях (Л. Лохвицька) [155]. Ця форма дозволяє приймати відповідні рішення колективу з багатьох важливих проблем, підвищувати педагогічну культуру батьків, їхню відповідальність та активність (В. Сухар) [217]. Батьків бажано заохочувати до відвертої розмови, заздалегідь готувати до обговорення сімейного досвіду виховання. Під час зборів батьки можуть отримувати багато корисної інформації, на яку, можливо, не звернули б уваги (О. Доманюк). Цьому також сприяє запрошення на збори різних спеціалістів із проблеми, що обговорюється.

Для зацікавлення батьків цією формою Л. Самойлович пропонує нестандартний підхід. Однією з ідей вона наводить приклад процесу, коли під керівництвом вихователя діти готували запрошення на батьківські збори у вигляді малюнків чи аплікацій і самі передавали їх батькам. Це має певний виховний вплив на батьків і зобов'язує їх бути присутніми (Л. Самойлович). Це доводить, що батьківським зборам має передувати ретельна підготовка вихователя до роботи, оскільки від упевненості його порад, їхньої глибини значною мірою залежатиме його авторитет серед батьків. Доповідачами на батьківських зборах можуть бути й самі батьки, які діляться досвідом сімейного виховання, що дозволив розв'язати обговорювану проблему [66].

О. Доманюк описує таку колективну форму роботи як «круглий стіл», що доцільно використовувати з метою озброєння батьків знаннями та навичками з економічного виховання дошкільників. На думку О. Доманюк, засідання «круглого столу» дозволяють вирішувати дискусійні проблеми й розглядати їх різнобічно. Оскільки диспут не лише збагачує батьків знаннями з педагогіки, а сприяє встановленню більш тісних контактів із вихователем, допомагає організувати умови, що сприяють засвоєнню батьками знань відповідно до індивідуальних особливостей [73].

Крім проведення свят і розваг економічного спрямування, вдалим варіантом, на думку Л. Сухаревої, є залучення батьків до трудової діяльності в дошкільному закладі. Вони можуть у групі ремонтувати поламані іграшки, поратися в зеленому куточку, прибирати на подвір'ї, виготовляти власними руками атрибути до свят із підручних матеріалів. Це робиться із залученням дітей, для цього потрібно визначити доступні для них трудові операції [249]. З одного боку, це є елементом трудового виховання дітей, з іншого – у дітей виховуються такі важливі для формування культури споживання якості як заощадливість, бережливість тощо.

Отже, аналіз досліджень із проблем виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку дозволяє дійти певних висновків. Сучасна педагогічна практика має доволі різноманітне коло форм

роботи з виховання основ культури споживання. Переважну більшість форм роботи застосовують практики для залучення батьків до роботи з економічного виховання дітей. Деякі із цих форм дуже близькі за цілями, але дозволяють лише урізноманітнити освітній процес, а не спрямувати його на результат. Для цілеспрямованої роботи є необхідною розробка моделі та методики виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку. На основі прикладних аспектів теоретичних досліджень із проблеми економічного виховання та культури споживання особистості (О. Галахова, Т. Галговська, В. Гербова, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Н. Кривошея, Ю. Лелюк, Л. Лохвицька, Н. Побірченко, А. Сазонова, І. Сасова, Г. Шатова та ін.) розроблено основу системи роботи з дітьми та експериментальну методику.

Така методика базується на засадах дієвого підходу, взаємодії учасників освітнього процесу та спільної діяльності сім'я-ДНЗ; передбачає спілкування з батьками, забезпечує індивідуальний та диференційований підходи, формує бажану модель поведінки особистості. У результаті аналізу сучасних досліджень схарактеризовано характерні ознаки методики, необхідної для виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку. А саме: дія методики відбувається в аспекті економічного виховання, сприяє реалізації дієвого підходу у взаємодії й водночас набуттю індивідуального досвіду культурного споживання дітьми. Методика передбачає багатоаспектну взаємодію, активну комунікацію учасників освітнього процесу (у системі діти – діти; діти – дорослі), під час якої відбувається культурно-особистісне становлення дитини. Виховання основ культури споживання старших дошкільників відбувається засобами інформаційно-мотиваційних, когнітивних, діяльнісних, рефлексивно-презентаційних технологій.

Так, у змісті інформаційно-мотиваційної роботи передбачено інформаційну підготовку вихователів до участі в експерименті; формування потреби культурного споживання в дітей старшого дошкільного віку,

формування досвіду дій у різних ситуаціях споживання, створення сучасної інформаційної бази виховання основ культури споживання в дітей.

У змісті роботи над когнітивними аспектами змісту передбачено стимулювання відповідної емоційної зацікавленості дітей у культурному споживанні, практичне опанування знань із економіки, відпрацювання на цій основі відповідної програми.

Діяльнісні аспекти зазначеної методики можуть бути зорієнтовані на забезпечення системи самостійної діяльності вихованців у створенні продуктів емпauerменту, стимулювання батьків і дітей до взаємодії, використання набутих сімейних знань у взаємодії з дошкільним закладом.

Рефлексивно-презентаційні завдання методики мають виявитися у стимулюванні дітей до репрезентації власних досягнень, формування їхньої самооцінки і взаємооцінки.

Висновки до розділу 1

З'ясовано, що процеси економічних, політичних та соціокультурних перетворень у державі набувають усе більшої динамічності. Це зумовлює необхідність виховання молодого покоління на засадах підприємливості та конкурентоспроможності, адекватної системи цінностей. Усе більшого значення набуває розвиток у дітей таких особистісних якостей, як-от: працелюбність, відповідальність, організованість, охайність, заощадливість тощо. Тому розвиток споживчих умінь і навичок молодого покоління залежить від цілеспрямованого виховання на засадах економічної освіти.

Визначено, що виховання основ культури споживання передбачає надання дітям елементарних уявлень про основи економіки, про товари, виробника та споживача, формування навичок раціонального споживання матеріальних благ, розвиток уміння робити правильний вибір у власній діяльності тощо.

Визначено зміст виховання в дітей дошкільного віку культури споживання. Успішність виховної роботи в цьому напрямі залежатиме від трьох компонентів, а саме: мотиваційного, когнітивного та діяльнісно-поведінкового. Означені компоненти знаходяться в тісному взаємозв'язку один з одним, тому виховання основ культури споживання з дошкільного віку необхідно здійснювати в їх цілісному поєднанні. Крім того, вирішенню означеної проблеми сприятиме врахування принципів загальнонаукового, конкретно-наукового та методологічного спрямування.

Результати роботи першого розділу подано в таких публікаціях автора: 101, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 115.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВИХОВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ В ДІТЕЙ

СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Аналіз нормативно-правової документації організації дошкільної освіти, галузевих наукових пропозицій філософської, педагогічної, психологічної та науково-методичної літератури, суміжних наукових досліджень дозволив визначити зміст і специфіку виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Ураховуючи думки сучасних учених і спираючись на доробки класиків, дійшли висновку, що культура споживання є важливим елементом розвиненого суспільства з високим рівнем економічного розвитку. Розуміння культури споживання передуює вихованості цієї риси та усвідомленому використанню дитиною в повсякденні, тому виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку є актуальним напрямом оптимізації освітнього простору сучасної дошкільної освіти. Прикладні аспекти теоретичних досліджень показали, що питання культури споживання особистості вивчалось у зв'язку з дослідженням проблеми економічної обізнаності суспільства. Зокрема, питання формування споживчих знань у дітей дошкільного віку висвітлено в дослідженнях, присвячених економічному вихованню дошкільників (О. Галахова, Т. Галговська, В. Гербова, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Н. Кривошея, Ю. Лелюк, Л. Лохвицька, Н. Побірченко, А. Сазонова, І. Сасова, Г. Шатова та ін.). Питання дошкільної педагогіки в дошкільних навчальних закладах репрезентовано переважно в публіцистичних та практико зорієнтованих джерелах та ін.

Започатковуючи дослідження, розроблено програму дослідно-експериментальної роботи, яка включала кілька етапів.

I етап (2014 – 2015 рр.) – пошуково-розвідувальний, спрямований на обґрунтування ключових положень організації виховання основ культури

споживання в дітей старшого дошкільного віку, визначення педагогічних умов, що сприяють становленню особистості культурного споживача. Методом, який використовувався для розв'язання означених завдань, був аналіз для уточнення термінів і виділення робочих понять нашого дослідження.

II етап (травень-вересень 2015 р.) – констатувальний, спрямований на визначення критеріїв, показників та надання характеристики рівням вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Серед методів, що були застосовані: спостереження, бесіди з дітьми, анкетування вихователів та батьків, аналіз річних планів дошкільних закладів та групових планів навчально-виховної роботи з дітьми дошкільних навчальних закладів.

III етап (жовтень 2015 р. – квітень 2016 р.) – формувальний, спрямований на розробку та впровадження моделі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку в умовах взаємодії дошкільного закладу та сім'ї. Серед методів взаємодії, що використовувалися на означеному етапі, були: проведення акцій, семінарів, тренінгів для вихователів та батьків; проведення бесід-розповідей, сюжетно-рольових і дидактичних ігор, експериментів, використання педагогічних ситуацій та художнього слова, розробка та впровадження відеопрезентацій, акцій та ігрових проектів у роботі з дітьми старшого дошкільного віку тощо.

IV етап (травень-червень 2016 р.) – прикінцевий, метою якого було проведення контрольного обстеження, аналіз результатів використання моделі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку у взаємодії дошкільного закладу і сім'ї.

2.1. Стан проблеми виховання основ культури споживання в сучасній практиці дошкільної освіти

У процесі вивчення проблеми виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку виникає необхідність (потреба) у вирішенні важливих практичних завдань. А саме: аналіз змісту виховання основ культури споживання, який подано в програмово-методичних документах дошкільної освіти, вивчення ставлення педагогів та батьків до виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку в практиці дошкільної освіти.

Аналіз стану означеної проблеми в практиці роботи дошкільних навчальних закладів вважаємо за доцільне розпочати з огляду чинних програм навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку, як-от: Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2013 р.), «Соняшник», «Я у світі» (2014 р.), «Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське довкілля», «Скарбниця моралі» тощо [9; 34; 67; 69; 120; 154; 203; 204; 230; 260; 262].

У Базовому компоненті дошкільної освіти розвиток особистості дитини визначається як основний ресурс поступального руху суспільства. Серед головних цілей, визначених цим Державним стандартом дошкільної освіти України, зазначено необхідність виховання в дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля. Серед низки завдань, що дозволяють реалізувати цю мету, визначено й необхідність виховання основ культури споживання на етапі дошкільного дитинства. Це завдання інтегровано реалізується в змісті більшості освітніх ліній, оскільки тісно пов'язане з вихованням у дітей соціально прийнятної й екологічно доцільної поведінки. Так, до змісту освітньої лінії «Дитина в соціумі» включено завдання виховання в дітей поваги до бажань та інтересів інших людей, що дозволить їм у майбутньому позбутися споживацького ставлення до людей, які оточують. Зміст освітньої лінії «Дитина у природному

довкіллі» передбачає розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля, що зорієнтує дітей у таких проблемних питаннях як сучасний стан природних ресурсів, їхня обмеженість, вплив на них людини, особливості споживання природних ресурсів та їх відновлення. Найширше зміст культури споживання дітей дошкільного віку розкрито в освітній лінії «Дитина у світі культури». Її зміст спрямовано на ознайомлення дітей із предметним світом як таким, що створений для задоволення людських потреб; формування в них ціннісного ставлення до результатів людської праці, до виробів власної праці та інших; стимулювання ощадливого ставлення до речей, грошей, використання різних предметів за призначенням, дбайливого ставлення до них, дотримання умов їх догляду та зберігання; правильне використання дітьми елементарних економічних понять. Завданнями, які відтворюють перспективу формування компетенцій культури споживання в дітей, є формування елементарних трудових навичок, культури та безпеки праці, оволодіння навичками практичної діяльності та культури споживання [8].

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [204] розроблена відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти. Вона базується на формуванні образу до навколишнього світу в кожному «Я» дитини, створення цілісного дитячого світогляду, самостійно набутого досвіду. Провідною лінією програми є пізнання умов життя, його основних законів та навчання дитини існувати відповідно «до цих законів, а не всупереч їм», «знайти своє домірне місце у складному й суперечливому світі, почуватися у ньому щасливою». Провідні завдання виховання основ культури споживання в дітей викладено в матеріалах освітньої лінії «Дитина у світі культури». Так, змістовий блок «Предметний світ» містить серед інших складник: «Економічна освіченість». Його зміст базується на тому, що дитина вже володіє початковими економічними уявленнями, знає, що гроші заробляють батьки, їх виплачують батькам за нелегку працю, запитує про придбання їй солодощів та іграшок, намагається утриматися від

невдоволення в разі відмови, звертає увагу на рекламу, цікавиться її призначенням [204]. Основні освітні завдання для старшого дошкільного віку, які спрямовані на розвиток основ культури споживання, є такими: плекати інтерес до процесу та результатів (проміжного та кінцевого) елементарної праці; сприяти усвідомленню важливості виконання соціально потрібної справи; розвивати елементарні економічні уявлення. Навчальні завдання більш деталізовано: збагачувати уявлення про устрій людського житла, предмети домашнього устрою людей міської та сільської місцевості, господарську працю; вправляти в умінні використовувати предмети й речі за призначенням, формувати елементарні вміння пристосовувати речі для різних потреб; навчати свідомого ставлення до грошей, їх раціонального використання.

Виховні завдання цього розділу спрямовані на формування особистості споживача, формують провідні культурні компетентності. А саме: заохочувати бажання самостійно себе обслужити, виконати елементарні трудові дії; формувати звичку до порядку, бережливе ставлення до іграшок, предметів, речей; прагнення цінувати, не ламати, не рвати, не бруднити предмети і речі; виховувати повагу до дорослих, які турбуються про рідних, працюють і чесно заробляють гроші; виховувати розумні потреби, уміння регулювати свої бажання; формувати початки розумної поведінки в ситуаціях, пов'язаних із грошима [204].

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» покликана підготувати дітей 5 – 6 років до навчання в школі. Відповідно до цього в змісті програми визначаються ті освітні завдання, які сприятимуть формуванню в майбутніх школярів життєвої компетентності. Серед цих завдань автори програми визначають такі, що пов'язані з набуттям економічної компетентності дітей: виховувати культуру дитячих бажань, сприяти становленню системи елементарних цінностей, виховувати культуру поведінки тощо. Увагу приділено формуванню окремих складників споживчої культури, а саме: набуття уявлень про те, що кожна людина може

виступати в ролі «споживача» і «творця» певного товару; виховання поваги до результатів праці людини, бережливого ставлення до речей, іграшок, приладдя та використання їх за призначенням; вправління у вміннях планувати свою діяльність, готувати заздалегідь необхідні для неї матеріали, економно та раціонально їх витратити [34].

У програмі «Дитина» (2016 р.), зміст якої спрямовано на особистісний розвиток дошкільників, акцентовано увагу на індивідуальний підхід, формування в дітей життєвого досвіду та відповідних компетенцій. У програмі відсутні спеціально виокремлені завдання з розвитку навичок культури споживання в дітей дошкільного віку. Проте серед освітніх завдань програми визначаються такі, що є фундаментом для виховання основ культури споживання з раннього віку. Так, підкреслено, що зміст програми спрямовано на виховання особистості, яка спроможна діяти адекватно й різноманітно в різних життєвих ситуаціях відповідно до потреб і умов реального буття. У розділі «Дитина у довкіллі» одним із освітніх завдань роботи з дітьми раннього віку визначено виховання культуровідповідної поведінки. У молодшій, середній та старшій групах виховується бережливе і шанобливе ставлення до явищ природи, предметного й соціального довкілля. Означені завдання знаходять відбиток у розділі «Привчаємось працювати», де з молодшої групи визначається необхідність виховання бережливого ставлення до результатів власної праці та праці інших людей. У старшій групі додається завдання, спрямоване на виховання економного використання матеріалів під час праці [67].

У комплексній освітній програмі «Дитина в дошкільні роки», яка зорієнтована на цінності та інтереси дитини та взаємозв'язок усіх сторін життя малюка, пріоритетом є забезпечення повноцінного фізичного, соціального, пізнавального та естетичного розвитку особистості дитини дошкільного віку. У змісті окресленого у програмі фонду «Хочу» автори визначили необхідність залучення дітей до вироблених людством цінностей, формування в них основ ціннісного ставлення до дійсності. Для реалізації

цього завдання в освітній лінії «Дитина у світі культури» (розділ «Ознайомлення з предметним довкіллям») виокремлено завдання щодо праці дорослих. Робота в цьому напрямі передбачає ознайомлення дітей із різними видами виробничої діяльності та обслуговуючої праці, характерної для певної місцевості; формування уявлення, що більшість дорослих одночасно є користувачами (споживачами) одних речей, предметів і створювачами (виробниками) інших; набуття дітьми знань про людину-споживача, людину-виробника та різницю між ними; виховання елементарної культури споживання продуктів праці дорослих [69]. Важливо, що в змісті роботи з дітьми старшої групи дошкільного навчального закладу виокремлено підрозділи: «Праця дітей», «Самообслуговування», «Господарсько-побутова праця», які містять завдання з навчання дітей послідовного досягнення мети, орієнтуватися в критеріях результату; уміти пропонувати допомогу та здійснювати її згідно із завданнями спільної діяльності [69]. У програмі виокремлено також питання економічного виховання дітей. Так, у цьому напрямі передбачено оволодіння дитиною уявленнями про потреби (їх зміст та вибір між ними), ресурси (види, обмеженість), гроші, бюджет; усвідомлення необхідності працювати, дотримуватися правил культури поведінки. Крім того, авторами програми виокремлено низку економічних умінь, якими має володіти дитина старшого дошкільного віку: робити вибір між різними потребами; порівнювати, оцінювати та обирати товари; визначати результати праці людей різних професій; добирати предмети та засоби праці [69].

У змісті програми розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля», як і в означених вище програмах, підкреслено значення розвитку в дітей культури поведінки, поваги до результатів праці інших, бережливого ставлення до предметів навколишньої дійсності та використання їх за призначенням, уміння планувати й організувати власну діяльність. Крім того, авторами програми виокремлено підрозділ «Основи економічної культури», який призначений озброїти дітей уявленнями про товарно-

грошові відносини, діяльність різних підприємств, банків; розвивати в них уміння зробити покупку, виокремлювати першочергові потреби родини, раціонально й економно використовувати продукти харчування, комунальні послуги тощо [262].

Для виховання основ культури споживання є місце в програмі з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Моральна вихованість має показники, які було вкладено в зміст культурного споживача, а саме: сформованість уявлень про моральні норми й правила поведінки; ставлення та оцінювання способів вирішення ситуації вибору адекватно моральним нормам. Критичність оцінки дитиною власних дій у ситуаціях морального вибору, об'єктивність самооцінки дитини та адекватність моральним нормам. Характер і ступінь прояву моральних мотивів поведінки, ухвалення рішення про моральний вчинок у ситуації вибору (коли дитина обирає як діяти: «на користь іншого» або «на свою користь»), моральна цінність наслідків вчинків у ситуаціях вибору. Якщо дитина робить альтруїстичний вчинок легко, природно, без найменших вагань, то такі дії відображають розвиток моральної самосвідомості і сформованість моральності як особистісного надбання. Коливання, паузи, відтягування часу засвідчують про моральний примус та підпорядкованість альтруїстичних дій іншим мотивам [88].

Важливо що в цій програмі визначено рівні прояву моральної вихованості дітей. Так, залежно від особливостей розвитку моральної свідомості й моральної самосвідомості на високому рівні моральної вихованості можуть бути виявлені такі ознаки основ культури споживання: уміють проаналізувати ситуацію вибору, мотивом вчинків дітей є прагнення безкорисливо робити добро іншим, діти здатні до співпереживання невдач однолітка і співрадіють його успіхам. У центрі уваги дитини стоїть інший, який постає для неї як самоцінна і рівноцінна особистість. Для визначення рівня сформованості основ культури споживання важливими є показники, визначені в цій програмі: ступінь обізнаності та сформованість уявлень про

моральні норми й правила поведінки; ставлення та оцінювання способів вирішення ситуації вибору адекватно моральним нормам [88].

Аналіз комплексної програми розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник», на наш погляд, найбільш чітко визначає основні завдання виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку (за програмою вік «Пізнавайлик» та «Дослідник» – відповідно п'ятого та шостого років життя) [120]. Так, розділ II цієї програми «Розвиток і виховання душі і серця» містить завдання з формування основ бережливості для Пізнавайликів: формування елементарних навичок бережливого ставлення до предметів, речей, матеріалів, обладнання, навколишньої природи тощо. Виконання доручень у дошкільному навчальному закладі й родині щодо економного витрачання води, світла. Більш розширені завдання вказані для Дослідників. А саме: формування елементарних навичок бережного ставлення до предметів, речей, матеріалів, обладнання, довкілля тощо; елементарне поняття про заробітну плату (одержують люди, які працюють, виконують певну роботу) і пенсію (одержують люди у встановлених законом випадках (у разі досягнення пенсійного віку, інвалідності тощо)) та гроші (плата за працю; за гроші можна придбати багато речей, необхідних людині); пояснення дітям потреби економно, бережно ставитися до предметів, природи тощо; активізація на виконання доручень у дошкільному навчальному закладі й родині щодо ощадливого витрачання води, світла; виховання розумних потреб (не вимагати від дорослих, наприклад, щоденної купівлі солодощів, іграшок тощо); формування навичок співвідносити власні потреби, бажання з потребами інших членів родини, ощадливо ставитися до сімейних грошових можливостей; заохочення до ведення скарбнички та ощадливого використання її ресурсів [120].

Важливим інформаційним та методичним джерелом із питань виховання в дітей основ культури споживання є програма міжнародної фундації «Aflatoun Interneational» (Нідерланди). Слово «афлатун» арабського

походження й означає «дослідник». Тож, гаслом програми є «Досліджуй, думай, вивчай і дій». Метою цієї програми є впровадження основ соціальної та фінансової освіти дітей дошкільного віку в дошкільних навчальних закладах. Концепція цього Міжнародного проекту передбачає соціалізацію та соціальну адаптацію дітей віком від 3 до 18 років; формування в них умінь і навичок з основ планування власних коштів і сімейного бюджету, здатності приймати споживчі рішення (використання та заощадження ресурсів, бюджетування). Реалізація програми, створеної за пропонованою концепцією, дозволяє дошкільнятам усвідомити, хто вони є в суспільстві і як слід взаємодіяти з іншими людьми, стимулює дітей знати свої права й обов'язки, вчить планувати доцільний бюджет, раціонально використовувати ресурси, оцінювати наявні можливості, формувати початкові підприємницькі вміння. Пріоритети та методичні ідеї всесвітнього руху із соціальної і фінансової освіти й виховання відстежуються й у провідних завданнях програми, спрямованої на роботу з дітьми дошкільного віку «Афлатот» (3 – 5 років). А саме: уміти правильно розпорядитися своїми грошима, долати складні фінансові й матеріальні обставини, набувати навичок досягання добробуту, орієнтуватись у реаліях життя та досягати успіху.

Ключовими елементами програми є методи активного навчання, залучення батьків до навчання дітей навкруг соціальної проблеми «Я і гроші». Змістові модулі програми включають такі теми: «Особистісне розуміння і дослідження» (спонукання дітей до самопізнання, набуття впевненості у власних силах); «Права і обов'язки» (знання про свої права та обов'язки, правила життя в суспільстві); «Заощадження та витрати» (навчання розумно використовувати та заощаджувати фінансові, природні та інші види ресурсів); «Планування та бюджет» (навчання ставити перед собою цілі та робити кроки для їх досягнення); «Дитяча соціальна і фінансова ініціатива» (навчання дітей сприймати себе як активних членів суспільства, діячів, що здатні поліпшувати якість життя – власного та близького оточення). Передбачений обсяг висвітлення тем програми відповідає

тематиці виховання основ культури споживання, тож технічно та концептуально основні напрями цієї програми можна використовувати при створенні експериментальної методики нашого дослідження. Особливо актуальними для нас є використання прийомів навчання дітей розв'язувати проблемні життєві ситуації, приймати рішення, розумно розпоряджатися грошима. Так, надзвичайно корисними в цьому зв'язку вважаємо освітні проекти: «Запрошуємо у світ професій», «Маленькі таємниці великої економіки», «Економіка для дошкільнят» [260].

У програмі з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку «Про себе треба знати, про себе треба дбати» відсутні спеціально виокремлені завдання з розвитку навичок культури споживання в дітей дошкільного віку. Проте авторка програми Л. Лохвицька в розділі «Складники комплексного поняття «здоров'я» дає визначення поняття «Моральне здоров'я» – це поетапне формування системи цінностей, напрямів і мотивів діяльності дитини; комплекс характеристик мотиваційної і потребнісно-інформаційної сфери життєдіяльності, основу якого зумовлює система цінностей, настанов і мотивів поведінки індивіда в суспільстві, що, на наш погляд, є фундаментом для виховання основ культури споживання [203]. Так, у господарчому осередку розділу «Оснащення розвивального середовища» вона наголошує, що діти, дотримуючись санітарно-гігієнічних вимог, навчатимуться правил культури поведінки й культури споживання їжі.

Важливо, що в розділі для дітей старшого дошкільного віку «Вдома і в садку за розпорядком я живу» одним із завдань освітньої роботи є привчати дітей раціонально розподіляти час.

Проведений аналіз програм дозволяє дійти висновку, що в чинних програмах питання виховання основ культури споживання в дітей визначається як актуальне, проте потребує уточнення. Згідно із завданнями, визначеними у програмах, означене питання вивчається переважно в контексті економічного виховання. Увага звертається лише на окремі

критерії культури споживання, виховання окремих особистісних якостей розумного споживача.

Щодо вивчення організації роботи з виховання основ культури споживання в дітей в умовах дошкільного навчального закладу аналізу підлягали річні плани навчально-виховної роботи дошкільного навчального закладу та календарні плани вихователів. Пошуковим завданням було відстеження тенденцій врахування змісту виховання основ культури споживання. Загалом проаналізовано 20 річних планів дошкільних навчальних закладів та 50 календарних планів вихователів, які працюють у дошкільних закладах Донецької області.

У річних планах дошкільних навчальних закладів було проаналізовано розділи, які надають аналітичні дані щодо виконання річних завдань, а саме: «Підвищення рівня фахової майстерності працівників», «Методична робота», «Вивчення стану освітньо-виховного процесу», «Робота методичного кабінету», додатки до річних планів. У результаті опрацювання річних планів дійшли висновку, що більшість змістових напрямів річних планів на 2014 – 2015, 2015 – 2016 навчальні роки містять такі: патріотичне виховання; екологічне виховання; формування основ здорового способу життя; комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільників тощо. У річних планах спроектована діяльність з опорою саме на запропоновані вище орієнтири. Водночас відзначено, що зміст указаних напрямів доповнено в змістових розділах завданнями з економічного виховання. Аналітичні довідки в річних планах містять мінімальну інформацію про цілеспрямоване виховання основ культури споживання. Частково вказано на розробку та впровадження авторських програм роботи з дітьми старшого дошкільного віку з формування початкових економічних понять «Школа економіки для малят» (авторський колектив ДНЗ № 3 «Сонечко» м. Мирноград Донецької обл.), результативну роботу методичного об'єднання вихователів «Економічне виховання» м. Костянтинівка – міська методична форма роботи.

Розділи організаційно-педагогічної роботи з дітьми представлено більше організаційно-педагогічними формами роботи, ніж змістовними завданнями, але за назвою заходів можна відстежити спрямованість заходу на економічне виховання. Так, у річних планах заплановано виставки на економічну тематику, практичні заняття з ознайомлення із базовими економічними поняттями, тренінги з економічного виховання дітей, тематичний день («День бережливості»), спільний із батьками проект «Дошкільник у світі економіки». Отже, можна стверджувати, що вказані заходи не є системними.

Водночас у чотирьох дошкільних закладах було заплановано завдання, що відтворюють різні інтерпретації економічного виховання, як-от: «Формування бережливого ставлення до природних ресурсів засобами економічного виховання дошкільників», «Формування організаційно-педагогічного забезпечення реалізації завдань із виховання свідомого ставлення дітей дошкільного віку до економії та бережливості»; «Забезпечення якісного методичного супроводу з формування активної позиції дошкільника щодо економічного використання ресурсів», «Формування у дітей позитивного відчуття необхідності для інших людей та суспільства», «Створення умов для використання дитиною свого особистого досвіду економічної компетентності, формування потреби знаходити власні варіанти рішення проблемних ситуацій». Хоча ці завдання сформовано не в контексті п'ятирічного розвитку реалізації завдань (ознайомлення, створення умов, упровадження у практику, збагачення та вдосконалення, узагальнення, поширення), а лише на один рік. Тому можна сказати, що таке планування є фрагментарним.

Щодо методичної роботи з вихователями, то лише в річному плані дошкільного закладу № 3 м. Слов'янська Донецької області був запланований семінар та опис завдань до нього: «Підвищення професійної майстерності педагогічних працівників із технології навчання дітей

дошкільного віку моделей поведінки, звичок, стилю життя, що відповідають потребам сталого розвитку суспільства».

Аналіз розділів «Вивчення стану освітнього процесу» показав, що, працюючи протягом навчального року над завданнями, визначеними в річному плані, адміністрація ДНЗ не ставила за мету тематичне або комплексне ознайомлення зі станом виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку. Аналіз організаційно-педагогічної роботи показав, що подібні завдання вихователями не були заплановані в організації роботи з батьками вихованців. Про це свідчить проаналізована тематика батьківських зборів, аналіз наочного матеріалу в куточках для батьків.

Зауважимо, що аналіз додатків, долучених до річних планів дошкільних навчальних закладів, показав наявність таких форм роботи, які сприяють, на наш погляд, вихованню основ культури споживання. А саме: у плані проведення свят та розваг музично-естетичного циклу є «Свято «бережливості», у планах гурткової роботи наявні плани гуртків «Маленькі економи», «Економічне виховання малят», «Розумна економіка»; план роботи дієвого клубу «Школа бережливості», довготривалий проект для дітей та батьків «Школа заощадливості».

Отже, аналіз річних планів засвідчив, що у ДНЗ приділяється недостатньо цілеспрямована увага вихованню основ культури споживання у групах дітей старшого дошкільного віку. Окремі аспекти культури споживання розглядаються в контексті економічного та екологічного виховання. Переважно серед завдань, які виявлено в річних планах дошкільних закладів, можна виділити окремі аспекти виховання основ культури споживання, як-от: ознайомлення із професійною діяльністю дорослих, виховання бережливого ставлення до суспільної власності, навчання догляду за власними речами, виховання небайдужого ставлення до зламаных та пошкоджених речей, навчання вміння своєчасно надавати лад речам.

Цей висновок підтверджує аналітична робота з календарними планами вихователів. Аналіз календарних планів довів, що моделі планування освітньої роботи є різними і створюються за режимними моментами, за видами діяльності, за сферами життєдіяльності, за інтегрованими блоками, за лініями розвитку тощо, залежно від того, яка саме форма затверджена в тому чи тому дошкільному закладі. Зауважимо, що в дошкільних закладах із блочно-тематичною формою планування переважає інтегрований підхід до організації життєдіяльності дітей. У таких закладах знання надаються комплексно; завдань, наближених до виховання основ культури споживання, трапляється більше, ніж в інших. Це пов'язано з вимогами інтегрованого підходу надання знань дітям у якомога більшому колі логічних зв'язків із реальним життям. Водночас вихователі, які планують свою роботу за тематично-блоковим принципом, планують роботу з виховання основ культури споживання не усвідомлено, а лише в контексті комплексних завдань з ознайомлення дітей із природою, довкіллям, виховання культурно-гігієнічних навичок, формування життєвого досвіду. Це зумовлено вимогами комплексного опрацювання проблеми, а не структурою перспективного та річного планів, наприклад, за темою тижня «Меблі» у старшій групі приділено увагу питанню бережливого ставлення до деревини, указано на заходи, які використовують дорослі для вирішення цієї проблеми. Дітям запропоновано взяти участь у збиранні макулатури.

Ще одним цікавим прикладом, який свідчить, що в комплексній роботі з питання виховання основ культури споживання є календарне планування тематичного «Дня планети Земля», де вихователями заплановано заходи з використанням дослідницької, пошукової та навчальної діяльності щодо усвідомлення дітьми небезпеки зникнення чистої води з планети Земля та запропоновано форми роботи, що відтворюють послідовність реалізації вказаних завдань протягом тематичного дня. У календарних планах, побудованих класичним способом, виявлено завдання з вивчення основ культури споживання в таких темах, як-от: «Знайомство: світ навколо»,

«Сім'я», «Винахідники», «Тиждень книги», «Добре-погано», «Професії», «Корисні речі». У планах, побудованих за видами діяльності, питання виховання основ культури споживання траплялися в режимних моментах, трудовій діяльності, художній праці (залишки матеріалу тощо).

Зазначимо, що в дошкільних закладах № 34 та НВК м. Костянтинівки Донецької області створено картки аналізу рівня вихованості дітей за різними аспектами: рівня духовно-морального виховання, дотримання дітьми норм і правил культурної поведінки в дошкільному закладі, культурної поведінки за столом тощо. Картки з аналізу рівнів вихованості культури споживання відсутні. Переважно серед завдань, які ставлять вихователі, можна виділити лише виховання таких умінь та навичок культури споживання, як-от: економне споживання та повага до результатів праці інших людей. Водночас відсутня комплексна та цілеспрямована робота з формування споживчої грамотності, ознайомлення з правилами споживання в соціумі, формування споживчої поведінки, виховання якостей, що дозволяють раціонально споживати блага, розвитку вмінь усвідомлювати та співвідносити власні потреби й бажання з потребами інших, раціонально вибирати серед низки бажань, установлювати позитивні стосунки із суб'єктами споживчих відносин, відповідально ставитися до частини власної роботи в колективі.

Аналізуючи форми роботи з дітьми, вказані в календарному плануванні, можна стверджувати, що робота з виховання основ культури споживання в дошкільних навчальних закладах здійснюється епізодично, тільки в контексті соціально-моральних бесід. Так, в окремих дошкільних закладах проводились: бесіда-розповідь про правила економії «Бережи кожен куток у дошкільному закладі – він буде слугувати не тільки тобі», бесіда «Люби, бережи все живе, бо воно приносить людям радість і красу», бесіда «Чому одяг треба тримати у чистоті?», міні-проект «Як зберегти чистим і красивим подвір'я дошкільного закладу?», бесіда про працю дорослих тощо.

Зазначимо, що в планах найбільш широко представлена робота з формування споживчих знань та навичок через ознайомлення дітей із

різними професіями та людьми праці. На нашу думку, це сприяє вихованню в дошкільників морально-ціннісного ставлення до культури споживання, вихованню поваги та бережливого ставлення до результатів праці інших людей. Вихователі не поглиблюють уявлення дітей про результати праці, які можуть бути у вигляді матеріального продукту чи послуги, не роз'яснюють механізми товарообігу, купування та продажу, появи певного продукту як спільного результату взаємної праці багатьох людей тощо. Для закріплення результатів бесід вихователі використовують різноманітні ігри, наприклад, сюжетно-рольові ігри «Магазин», «Лікарня», «Бібліотека» тощо або дидактичні ігри «Кожній речі – своє місце» та ін.

Реалізація завдань із виховання основ культури споживання фрагментарно спостерігається в різних видах занять: з образотворчої діяльності (наприклад, учити економно витратити матеріали для аплікацій), з ознайомлення з природою (наприклад, виховувати бережливе ставлення до дерев та інших об'єктів природи), ознайомлення з довкіллям (наприклад, закріпити правила поведінки в місцях загального користування) тощо.

Отже, аналіз запланованої педагогами роботи засвідчив необхідність поглибленої роботи із цього напрямку. Метою такої роботи має стати оволодіння знаннями щодо виховання в дітей ціннісного ставлення до бажань інших людей, прагнення спрямовувати результати власної діяльності на покращення свого життя та близьких людей, уважно ставитися до власних потреб, замислюючись над тим, чи не шкодять вони суспільству й довкіллю.

Наступним етапом вивчення стану практики роботи дошкільних навчальних закладів за проблемою, що досліджується, було анкетування вихователів.

Для визначення обізнаності вихователів у питаннях виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку, оцінки власних умінь щодо її організації, спрямованості добору форм роботи, алгоритму впровадження, передбачених та фактичних результатів, було здійснено анкетування. В анкетуванні взяли участь 250 вихователів дошкільних

навчальних закладів Донецької, Харківської, Луганської та Дніпропетровської областей (див. додаток А).

Анкета відкритого типу для вихователів містила п'ять запитань, які спрямовані на виявлення ставлення вихователів до економічної освіти, з'ясування рівня їхніх знань про культуру споживання та усвідомлення значущості її формування з дошкільного віку; методів та прийомів, які сприяють розвитку культури споживання на етапі дошкільного дитинства.

Відповіді на запитання анкети «Як Ви розумієте поняття «економічне виховання»?» показали, що 129 (51,6%) педагогів розглядають економічне виховання як основу економічної освіти; 46 (18,4%) педагогів вважають, що економічне виховання – це знання про сімейний бюджет, уміння робити вибір між можливостями та бажаннями сім'ї. 28 (11,2%) вихователів розглядають економічне виховання як бережливе ставлення до речей, іграшок, довкілля, 9 (3,6%) – уміння розраховувати свої витрати, 19 (7,6%) – виховання в дітей адекватних потреб, 19 (7,6%) – знання про професії людей і як дорослі заробляють гроші. Ці відповіді дають можливість припустити, що неповне й досить однобічне розуміння змісту економічного виховання більшістю вихователів заважають їм успішно здійснювати виховну роботу в означеному освітньому напрямі.

У відповідях на запитання «З якого віку доцільно впроваджувати економічну освіту?» вихователі теж не дійшли згоди. Значна кількість опитаних – 120 (48,0%) – відповіли, що основи економічної освіти закладаються на етапі раннього дитинства; 74 (29,6%) вихователів зазначають, що економічне виховання бажано розпочинати в середній віковій групі; 56 (22,4%) вихователів вважають, що найкращий вік для впровадження економічної освіти – це старша вікова група.

Така сама неоднозначність спостерігалася у відповідях на запитання анкети «Як Ви розумієте поняття «культура споживання»?». Аналіз відповідей засвідчив, що у вихователів немає чіткого розуміння сутності цього феномену. У більшості їх трактування достатньо однобічне. Так,

культуру споживання вихователі визначали таким чином: 37 (14,8) – «ощадливе користування всіма благами цивілізації», 19 (7,6%) – «знання про споживчі цінності», 19 (7,6%) – «норми, які регулюють потреби», 13 (5,2%) – «загальна культура людини», 46 (18,4%) – «придбання товару в необхідній кількості». Більшість педагогів підкреслювали лише такий складник культури споживання як уміння обирати товари і послуги не під впливом реклами, а спираючись на власний бюджет та досвід. Таких педагогів було 74 (29,6%). У відповідях 5 (2,0%) вихователів простежувалося явне нерозуміння змісту культури споживання, наприклад, було отримано такі відповіді: «уміння спілкуватися, вести діалог», «сукупність суспільних відносин» тощо. Незначна кількість вихователів – 37 (14,8%) – у своїх відповідях розкривали поняття культури споживання як низку правил та норм, які регулюють поведінку людини у сфері придбання товарів.

Аналіз відповідей на запитання «Які методи та прийоми для виховання культури споживання в роботі з дошкільниками Ви найчастіше використовуєте у своїй діяльності?» дав змогу виявити, що провідним методом у вихованні культури споживання більшість вихователів визначають гру. Таких вихователів було 120 (48,0%). Вони вважають за доцільне використовувати такі види ігор, як: сюжетно-рольові («Магазин», «Сім'я», «Банк» тощо), дидактичні. Крім того, серед методів та прийомів, які сприяють вихованню в дітей уміння заощаджувати, бережливо ставитися до речей 65 (26,0%) педагогів виділяють читання, розповідання та бесіди за означеною темою; 37 (14,8%) вихователів – розв'язання проблемних ситуацій та виконання доручень; 19 (7,6%) педагогів – перегляд картин та ілюстрацій; 9 (3,6%) вихователів відзначають важливість надання власного прикладу.

Отже, на думку педагогів-практиків, вихованню основ культури споживання в дошкільному віці сприяють усі види діяльності: ігрова, образотворча, трудова, продуктивна, пізнавальна діяльність, спілкування

тощо. Але більше умов для виховання ощадливості як особистісної якості створюється в ігровій діяльності.

Серед педагогів спостерігалася єдність у відповідях на запитання «Чи обговорюєте Ви з дітьми такі поняття, як «реклама», «товари», «послуги»?». Так, 204 (81,6%) вихователів обговорюють із дітьми ці поняття. На їхню думку, реклама – це двигун торгівлі, який спонукає до іноді непотрібного придбання товарів. Проте товари та послуги задовольняють щоденні потреби сім'ї, тому дітям необхідно вміти орієнтуватися в різноманітті товарів та послуг, що пропонує ринок; 46 (18,4%) опитаних не обговорюють ці поняття з дітьми.

Отримані дані дозволяють вести мову про те, що відповіді педагогів мають ситуативний, нецілеспрямований характер. Непослідовність та необґрунтованість у визначенні умов, форм та засобів розвитку культури споживання в дошкільному віці дає підстави припустити, що більшість вихователів не мають чітких уявлень про технології виховання таких особистісних рис як ощадливість, економність, бережливість. У них викликає труднощі вибір методів виховання основ культури споживання. Уважаючи всі методи «дієвими», вони не застосовують жодний із них продуктивно. Виділяючи метод гри як найбільш продуктивний для виховання основ культури споживання, більшість вихователів не визначає особливості його застосування, шляхи організації такої гри, що стимулювала б та активізувала виховання ощадливості, економності, бережливості в дітей.

Наступний етап роботи передбачав анкетування батьків, у якому взяли участь 134 батьки дітей старшого дошкільного віку, які мешкають у Донецькій, Луганській, Харківській та Дніпропетровській областях. Для цього розроблено анкети (див. додаток Б), спрямовані на виявлення ставлення батьків до проблеми виховання основ культури споживання в дітей дошкільного віку; розуміння ними змісту поняття «культура споживання»; визначення умов, що створюються в родині та дошкільному

навчальному закладі для розвитку культури споживання в дітей; вибір методів, які, на їхню думку, є більш дієвими для цього.

У роботі з батьками використовували анкети двох типів: закритого та відкритого (див. додатки Б, В). Анкета відкритого типу містила 8 запитань, спрямованих на виявлення ставлення батьків до економічної освіти, розуміння ними понять «економічне виховання» та «культура споживання», визначення в себе рис заощадливої людини і виховання цих рис у дітей (див. додаток Б). Розглянемо докладніше, які відповіді було отримано від батьків.

Аналіз відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви за потрібне для кожної людини мати економічні знання?» виявив, що більше половини опитаних – 71 (53%) – повністю заперечують, що такі знання потрібні кожній людині. 13 (9,7%) дорослих зазначили, що це необов'язково. Лише 50 осіб (37,3%) погоджуються з необхідністю економічних знань для кожної людини. На їхню думку, це – потреба сьогодення, яка сприяє успішності у виборі професії в майбутньому, розвитку вміння накопичувати гроші та вести бізнес, планувати сімейний бюджет.

Аналіз відповідей на запитання «Як Ви розумієте поняття «економічне виховання»?» довів, що більшість батьків не розуміють сутності цього поняття та досить однобічно пояснюють його. Так, значна частина опитаних – 61 особа (45,5%) – вважають, що це – елементарні знання у сфері економіки; 21 (15,6%) респондентів пов'язують економічне виховання з трудовим. 16 (12%) батьків розуміють під поняттям «економічне виховання» бережливе ставлення до речей, цінностей, ресурсів. 25 (18,7%) батьків вважають, що економічне виховання пов'язане з розвитком певного вміння: робити розумний вибір між потребами сім'ї та власними можливостями, обирати серед різноманіття товарів та послуг, заощаджувати; 11 (8,2%) дорослих не змогли дати відповідь на це запитання. Це свідчить про те, що батьки не приділяють уваги проблемі економічного виховання дітей дошкільного віку не через її заперечення, а через те, що самі не повною мірою розуміють зміст поняття «економічне виховання».

Відповіді на запитання анкети «Як Ви розумієте поняття «культура споживання»?» засвідчили про однобічність розуміння батьками цього поняття. Так, отримано такі результати: 50 (37,3%) батьків вважають, що це – вміння робити вибір серед великої кількості товарів і цін, почуття міри, придбання тільки необхідного; 8 (6,0%) опитаних розуміють під цим поняттям охайне та бережливе ставлення до речей; 8 (6,0%) батьків розглядають культуру споживання як таку, що пов'язана з поведінковими проявами в повсякденному житті. 4 (3%) батьків вважають, що культура споживання пов'язана з умінням робити вибір між потребами і можливостями сім'ї. 14 (10,4%) батьків відповіли, що це – сукупність правил і норм, які регулюють поведінку людини у сфері придбання товарів. 14 (10,4%) батьків описали культуру споживання як суму споживчих цінностей, що регулюють процес споживання людини та її звички щодо споживання товарів. 8 (6,0%) дорослих дали визначення, що «культура споживання» – це цільове використання засобів із мінімальною шкодою для навколишнього середовища. Були й досить вузькі трактування цього поняття – «кошик товарів», «уміння вести діалог», «потреби». Таку відповідь дали 7 (5%) батьків. На жаль, певна кількість батьків – 21 (15,7%) – не дали визначення цього поняття.

Більш одностайними були батьки у відповідях на запитання «Чи вважаєте Ви себе заощадливою людиною? У чому це виявляється?» Так, більшість батьків – 90 (67,2%) – вважають себе заощадливими. Своє рішення вони пояснюють умінням планувати свій бюджет, бережливим ставленням до речей, прагненням накопичувати кошти, обирати лише необхідне, економити на всьому. Деякі із цих батьків пояснювали свою заощадливість тим, що дають речам друге життя, не мають боргів та кредитів. Відсутність у себе заощадливості відзначили 29 (21,6%) опитаних, пояснюючи це тим, що вони не планують сімейний бюджет та не мають потреб в економії; 15 (11,2%) батьків не змогли визначитися з відповіддю.

Аналіз відповідей на запитання «Чи привчаєте Ви свою дитину до заощадливості? Як саме?» виявив, що переважна більшість батьків – 108 (80,6%) – погоджуються з необхідністю виховувати в дітей таку якість як заощадливість. Для цього вони акцентують увагу дітей на тому, як важко заробити гроші, привчають бережливо ставитися до речей, довкілля, демонструють дитині навички заощадливості на власному прикладі, співвідносять ціни на товари-субститути, роблять вибір, купують лише необхідне, збирають гроші до скарбнички, купують товари українського виробництва. Проте 26 (19,4%) батьків не вважають за потрібне привчати дитину економити, вважаючи, що дошкільникам зарано це пояснювати. Відсутність коментарів у деяких відповідях може свідчити про неповне розуміння батьками змісту цього поняття та шляхів привчання дітей до економії.

Відповіді на запитання «До яких установ, що надають послуги, Ви звертаєтесь?» дали змогу проаналізувати й виявити найпопулярніші послуги, якими користуються батьки дітей дошкільного віку. Переважна кількість опитаних – 110 (82,1%) – до таких послуг віднесли: житлово-комунальні, медичні (лікарні, аптеки), побутові (ательє, ремонтні майстерні, салони краси, перукарні), послуги торгівлі, харчування й ринків, послуги пасажирського транспорту, зв'язку (пошта, інтернет-провайдери та мобільні салони); послуги фізкультури і спорту (фітнес та тренажерні зали); послуги банків, розважальні послуги (луна-парки, боулінг, аквапарки); послуги харчування (ресторани, кафе, їдальні, кіоски фаст-фуду та ін.). Виявилось, що більшість батьків не відносять до сфери послуг установи, до яких часто звертаються. Майже не згадувалися послуги закладів культури, послуги в системі освіти, туристично-екскурсійні послуги тощо, наприклад, до послуг, якими користуються, віднесли відвідування дошкільних закладів, навчання в школі, відвідування бібліотеки тощо – лише 10 (7,5%) батьків. 14 (10,4%) батьків зазначили, що вони не звертаються до установ, які надають послуги. Це дає змогу зробити висновок, що багато хто з них не орієнтуються в цьому

питанні. Переважна більшість із них характеризують як послуги лише ринкові, тобто ті, які здійснюються за оплату, є об'єктом купівлі й продажу. Неринкові послуги, що здійснюються безкоштовно, соціально зорієнтовані й фінансуються з бюджету чи суспільними організаціями, великою кількістю батьків не розцінюються як послуги взагалі.

На запитання «Чи пояснюєте Ви дитині, чому робите саме такий вибір товарів і послуг?» відповіді були такими: 84 (62,7%) батьків під час придбання товарів намагаються пояснити доцільність і необхідність вибору певного товару серед груп інших. Лише 16 (11,9%) опитаних пояснюють дитині, чому вони роблять саме такий вибір, але тільки в разі виникнення з її боку запитань щодо цього. На жаль, 34 (25,4%) батьків не вважають за потрібне це робити. На їхню думку, дітям у дошкільному віці це знати необов'язково.

Відповіді на запитання «Чи обговорюєте Ви з дитиною зміст реклами?» засвідчили неоднозначність підходів батьків до цієї проблеми. Третина батьків – 50 (37,3%) – підтвердили, що обговорюють зміст реклами. Інша третина опитаних – 48 (35,8%) – не вважають це доцільним або взагалі дуже категоричні в цьому питанні – не дозволяють дивитися рекламу. Тільки 36 (26,9%) батьків пояснюють зміст реклами дитині, якщо в неї виникає інтерес до товару чи сюжету реклами.

Анкета закритого типу для батьків містила шість запитань, які були спрямовані на виявлення ставлення до культури споживання в побуті та повсякденному житті, виявлення в себе рис заощадливої людини і виховання цих якостей у дітей (див. додаток В). Розглянемо докладніше, які відповіді було отримано від батьків.

Аналіз відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, до якої сфери можна віднести поняття «культура споживання?» виявив, що батьки не розуміють сутності цього поняття та складників означеного феномену. Так, 54 (40,3%) батьків вважають, що поняття «культура споживання» можна віднести до економічної сфери. На думку 54 (40,3%) дорослих, культура споживання є

складником соціальної сфери. Незначна кількість опитаних – 19 (14,2%) – відносять культуру споживання до екологічної сфери. Лише 7 (5,2%) батьків вважають, що складники культури споживання належать до таких сфер, як: економічна, соціальна, екологічна.

На запитання «На що Ви орієнтуєтеся під час вибору товарів?» отримали такі результати: 91 (68,0%) – на власні матеріальні можливості, 38 (28,3%) – на поради родичів, друзів, знайомих, 5 (3,7%) – на рекламу.

Більш одностайними були батьки у відповідях на запитання «Які продукти переважають у Вашому харчуванні?» Так, переважна кількість батьків – 122 (91,0%) – відповіли, що переважно харчуються продуктами, які готують самостійно. 10 (7,5%) дорослих купують напівфабрикати. І лише 2 (1,5%) опитаних купують готові продукти у відділах кулінарії.

У відповідях на запитання «Що Ви робите з речами, якими вже не користуєтесь?» було з'ясовано, що 58 (43,3%) батьків віддають непотрібні речі іншим людям. 48 (35,8%) опитаних зберігають речі, якими не користуються, на будь-який випадок. 10 (7,5%) дорослих викидають непотрібні речі на смітник. Були й такі батьки – 18 (13,4%), які зазначали, що надають старим речам «друге життя» (перешивають, оновлюють новим оздобленням тощо).

Аналіз відповідей на запитання «Як Ви ставитеся до бажань Вашої дитини щось придбати?» дав змогу з'ясувати, що половина з опитаних батьків – 68 (50,8%) – купують лише те, що вважають за потрібне. 53 (39,6%) дорослих пропонують дитині зробити вибір між можливостями сім'ї та власними бажаннями. Незначна кількість батьків – 13 (9,7%) – часто задовольняють усі потреби дитини та купують усе, що вона забажає.

Відповіді на запитання «Що Ви робите зі зламаною іграшкою?» засвідчили таке: 74 (55,2%) опитаних ремонтують зламані іграшки, 57 (42,5%) батьків викидають зламані іграшки. Були й такі дорослі – 3 (2,3%), які вважають, що зламаною іграшкою дитина може продовжувати грати або може «подарувати» її комусь зі своїх однолітків.

Отримані відповіді вказують на те, що переважна більшість батьків дітей дошкільного віку під час споживання орієнтуються на власні матеріальні можливості. Вони намагаються проявляти заощадливість, економність, бережливість, але іноді на практиці це зводиться до проявів жадібності та користолюбства. Недостатнє розуміння ними змісту поняття «культура споживання» заважає їм повноцінно розвивати в дітей дошкільного віку такі якості, як: заощадливість, охайність, бережливість. Крім цього, уваги потребує необізнаність більшості батьків у формах та методах виховання основ культури споживання. Вони не знають, яка допомога потрібна дитині, на які життєві ситуації потрібно звернути її увагу, щоб навчити робити вибір серед безлічі власних бажань. Отже, необхідна цілеспрямована робота з дорослими, метою якої має стати оволодіння ними знаннями щодо виховання в дітей ціннісного ставлення до бажань інших людей, прагнення спрямовувати результати власної діяльності на покращення свого життя та близьких людей.

Аналіз матеріалів, отриманих під час вивчення практики роботи дошкільних закладів за проблемою, що досліджується, переконав нас у необхідності розробки ефективної моделі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Характеристика рівнів вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку

Метою дослідно-педагогічного експерименту було визначення рівнів прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку та педагогічних умов, що впливають на їх становлення.

Відповідно до мети дослідження визначено завдання констатувального експерименту:

- розробити критерії, показники, рівневі характеристики прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку;

– визначити рівні прояву вихованості основ культури споживання у старших дошкільників;

– визначити педагогічні умови, що забезпечують ефективне виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

– розробити й перевірити модель та експериментальну методику виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

Для реалізації завдань визначено коло учасників експерименту: діти старшого дошкільного віку, батьки дітей дошкільного віку, вихователі дошкільних закладів. Усього до дослідження залучено 136 дітей старшого дошкільного віку. Обсяг вибірки дорослих, які взяли участь в анкетуванні, склав: 250 осіб (вихователі дошкільних навчальних закладів різних категорій), 134 особи (батьки дітей старшого дошкільного віку).

Для констатації рівнів прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку визначено критерії та показники. Критерій слугував ідеальним зразком, еталоном, порівнюючи з яким реальні явища культури споживання, можна встановлювати ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу.

Таблиця 2.1

Компоненти, критерії, показники та діагностичний інструментарій дослідження прояву вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку

Компоненти	Критерії	Показники	Діагностичний інструментарій
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Мотиваційний	Спонукальний	– наявність потреби та інтересу до споживчих явищ; – усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків.	– методика «Гра-вибір»; – індивідуальна бесіда за серією картин.
Когнітивний	Знанневий	– обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять; – розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій.	– «Педагогічні ситуації»; – гра «Поросята будують дім».

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4
Діяльнісно-поведінковий	Продуктивно-рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> – участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб; – прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості. 	<ul style="list-style-type: none"> – «Виготовлення печива»; – «Компетентні судді».

Як зазначено в таблиці, критеріями вихованості основ культури споживання є спонукальний, знанневий, продуктивно-рефлексивний. Показники, розроблені до кожного критерію, урахують вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, відтворюють провідний вид їхньої діяльності (ігрова), дозволяють характеризувати поведінку дітей у різних ситуаціях, а також відбивати стійкість виявлення критерію.

Перший критерій – спонукальний – є системоутворювальним, оскільки від мотивації залежить активність особистості, моральна спрямованість її подальшої діяльності, розвиток всього її культурного комплексу. Система мотивів виконує регулятивну функцію в процесі морального вибору та сприяє формуванню стійкого прагнення дітей до культурного розвитку та зростання.

Спонукальний критерій забезпечує самореалізацію дітей як споживачів у повсякденній діяльності в умовах дошкільного закладу та родини, під контролем чи без нього, на рівень сприйнятливості основ культури споживання, на потребу реалізації досвіду культури споживання у вирішенні проблем. Показниками означеного критерію обрано такі:

- наявність потреби та інтересу до споживчих явищ;
- усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків.

Наступним критерієм вихованості основ культури споживання обрано знаннєвий критерій, що передбачав обізнаність дітей зі змістом понять економія та бережливість. Передбачалося, що набуті знання не є статичними, вони проявляються в діяльності й не усвідомлюються без умінь оперування ними. Показниками знаннєвого критерію обрано:

- обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять;
- розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій.

Продуктивно-рефлексивний критерій передбачав формування вмінь використовувати досвід культури споживання в спеціально створених ситуаціях, знаходити вирішення життєвих проблем, пов'язаних із споживанням. Показниками цього критерію визначено такі:

- участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб;
- прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості.

Робочі назви критеріїв можна позначити, використовуючи слова-позначення «Хочу», «Можу», «Буду». Ці позначення характеризують спрямованість критеріїв: спонукального – на бажання реалізувати себе в цьому напрямі – хочу; знаннєвого – на пізнання та введення до власного досвіду змісту основ культури споживання – можу; продуктивно-рефлексивного – на свідому реалізацію отриманого досвіду культури споживання спочатку в провокаційних, а потім у життєвих ситуаціях – буду.

Ознаками вихованості, які відповідають цим критеріям, є змотивованість дитини на культуру споживання, знання та досвід культури споживання, добровільне виконання певних дій, вчинків.

На основі визначених критеріїв і показників було схарактеризовано рівні вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку: високий, достатній, задовільний і початковий.

Високий рівень вихованості основ культури споживання. Діти цього рівня усвідомлено виражають свої бажання і вміють робити між ними вибір, поступаються власними бажаннями перед потребами інших. У ситуації вибору серед кількох варіантів, обирають один раціонально і зважено, не потребують підказок з боку інших, керуються при цьому отриманими раніше знаннями та навичками споживання, аргументують свої дії. Діти цього рівня вихованості основ культури споживання виявляють заощадливість і розуміють мету цього процесу, бережливо ставляться як до предметів власного споживання, так і до речей, що є результатом праці інших людей, розуміють і пояснюють необхідність бережливого ставлення до природних ресурсів, товарів; з любов'ю та повагою ставляться до членів власної родини і виявляють бажання піклуватися про них. Вони обізнані з процесом споживання, розуміють правила споживання і дотримуються їх у власній поведінці; володіють елементарними поняттями з економіки, можуть пояснити їх зміст, застосовують їх у своєму мовленні. Дітям властива адекватна самооцінка та взаємооцінка дій інших дітей.

Достатній рівень. Діти цього рівня висловлюють свої бажання, виважено ставляться до вибору предметів споживання, хоча подекуди користуються підказкою інших. Для досягнення результату вміють кооперуватися з іншими дітьми, що сприяє задоволенню власних бажань і бажань інших; розуміють необхідність заощаджувати, натомість не завжди виявляють такі навички у власній діяльності. Діти старшого дошкільного віку цього рівня вихованості основ культури споживання виявляють бережливе ставлення до власних речей і власності інших, розуміють необхідність бережливого ставлення до природних ресурсів, поважають працю дорослих та її результати, проте подекуди потребують нагадування з боку дорослих. Вони піклуються про членів власної родини, відчують сімейну єдність; виявляють споживчу обізнаність, але рідко використовують у власному мовленні елементарні економічні поняття. Діти цього рівня не

завжди здійснюють адекватну самооцінку своєї діяльності, проте наголошують на помилки інших.

Задовільний рівень. Діти цього рівня вихованості основ культури споживання усвідомлюють свої потреби, але не можуть здійснювати вибір між ними, здебільшого бажання носять епізодичний, емоційний та егоцентричний характер, швидко змінюються. Вони часто ставлять власні потреби вище потреб інших дітей, вибір предметів і дій зазвичай є невиваженим і нерациональним рішенням, у них рідко спостерігаються прояви заощадливості та бережливості, через домінування матеріальних цінностей виявляється споживацьке ставлення до довкілля (природного і соціального), хоча вони розуміють необхідність цінувати природні ресурси та результати праці інших людей. Ці діти не відчують сімейної єдності, тому рідко виявляють бажання піклуватися про близьких людей (членів родини). Зазвичай це трапляється після нагадування дорослого, чи як наслідування поведінки інших дітей у групі. Вони недостатньо обізнані з процесом споживання, розуміють більшість елементарних понять з економіки, передбачених у програмах виховання та навчання в дошкільних закладах, але не можуть пояснити самостійно їх зміст і не використовують у власному мовленні. Дітям цього рівня характерні неадекватна самооцінка і взаємооцінка.

Початковий рівень характерний для дітей старшого дошкільного віку, які неусвідомлено ставляться до власних потреб, не співвідносять їх з потребами інших, їм важко здійснити один вибір серед кількох варіантів, тому ситуація вибору їх засмучує. Вибір здійснюється під впливом емоцій. Вони не виявляють навичок заощадливості й не розуміють її мети, не вміють бережливо ставитися до предметів власного споживання (їжа, одяг, іграшки, матеріали для зображувальної діяльності) і предметів споживання інших, для них характерне споживацьке ставлення до довкілля, не розуміють необхідності піклуватися про природні ресурси та результати праці інших людей; вони не відчують сімейної єдності, рідко виявляють бажання

піклуватися про когось у родині, крім себе. Діти цього рівня вихованості основ культури споживання не обізнані з процесом споживання, не розуміють його правил, у них відсутні елементарні поняття з економіки. У них відсутні адекватна самооцінка і взаємооцінка.

Діагностична база дослідження розроблена з використанням праць дослідників (Н. Гавриш, Г. Григоренко, Р. Жадан, М. Мелманн, О. Пометун та ін.) адаптованих до завдань власного наукового пошуку [37; 57; 69; 60; 75; 166].

Для визначення прояву вихованості основ культури споживання за показниками спонукального критерію використано методикау «Гра-вибір» та індивідуальну бесіду за серією картин. Опишемо їх.

Спонукальний критерій

Показник: наявність потреби та інтересу до споживчих явищ.

Мета: Виявити в старших дошкільників інтерес до навколишнього життя та споживчих явищ.

Процедура проведення. Дітям було роздано схематичне зображення об'єктів світу навколо зображення дитини, позначки інтересів (червоні сердечка, жовті квадратики, зелені кружечки), образотворчі засоби для виготовлення власних позначок. Інструкція для дітей: уважно розглянути та назвати, що означають схематичні зображення, у центрі яких намальована дитина, переконатися, що всі позначки зрозумілі, уявити себе цією дитиною й пограти в «Гру-вибір». Зробити вибір та означити всі вибори позначками ситуацій довколишнього життя та споживчих явищ (9 ситуацій: купуємо товари, користуємося транспортом, чистимо одяг, одягаємося за погодою, відвідуємо ательє, виготовляємо подарунок, прибираємо оселю, зберігаємо енергоресурси, розповідаємо про професії дорослих). Червоними сердечками треба було позначити найбільш цікаві ситуації довкілля, найцікавіші споживчі явища. Жовті квадратики означали, що дитина перебувала в цій ситуації або споживчій ситуації. До інструкції додано умову, що кожна

дитина може самостійно придумати та виготовити додаткову позначку для ситуацій довкілля або споживчих явищ, які хотілося б пізнати.

Процедура проведення передбачала вільне спілкування і діти розмірковували над власним вибором, пояснювали свою думку, доводили її. Образотворчі засоби було заздалегідь приготовлено для виготовлення власних позначок, які допомогли яскраво ілюструвати вибір дітей. Діти називали всі схематичні зображення, довели, яким чином ті чи ті дії стосуються саме їх. Найлегше діти впізнавали звичні для них явища: купуємо товари, користуємося транспортом, збираємо квіти, прогулянка лісом, одягаємося за погодою, виготовляємо подарунок. Про ці явища діти розповідали, наводили приклади: «Ми з татом купуємо хліб в улюбленому магазині «Казка». Тато дозволяє мені давати продавцю гроші та отримувати решту» (Оля К.); «Моя мама катала мене на міському автобусі, оплачувала проїзд, я дивився у вікно» (Данило К.); «Ми з бабусяю завжди виготовляємо подарунки для тих, хто святкує дні народження. Найбільш мені вдаються вироби з паперу, створені в техніці «орігамі» (Арина Е.); «Ми із сестрою завжди одягаємо все, що приготувала мама, бо ми ще маленькі. Подорослішаємо і будемо самі обирати одяг за погодою» (Мілена Р.).

Червоними сердечками треба було позначити найбільш цікаві ситуації довколишнього життя. Для багатьох дітей такими виявилися ситуації «Збираємо квіти», «Прогулянка лісом», «Проводимо експерименти з водою», «Зберігаємо енергоресурси», «Розповідаємо про професії дорослих». При цьому деякі ситуації діти тільки уявляють, але вважають цікавими і мріють у них опинитися. Так, діти пояснювали свій вибір: «Я обрала ситуацію «збираємо квіти», бо вважаю, що це цікаво і буду просити матусю виїхати за місто збирати квіти» (Марійка К.); «Ательє я хочу побачити, а потім вирішити – підемо ми туди чи ні» (Кирило З.); «Ми з татом проводимо експерименти з льодом, а найулюбленіші то є експерименти з водою. Запрошу до цього цікавого заняття своїх друзів і Вас» (Гліб Б.). Самостійно придумували та виготовляли додаткові позначки для таких ситуацій: чистимо

одяг (зображення шіточки), одягаємося за погодою (зображення парасольки), відвідування ательє (зображення голки та нитки), проводимо експерименти з водою (зображення стаканчика). Це означало, що ці позначки ілюструють зацікавленість дітей такими споживчими діями, у яких вони раніш не брали участь, але які хотілося б пізнати. Частина дітей обрала звичні для них споживчі явища, але висловили побажання самостійно здійснювати їх: купляти товари, доглядати за одягом, самостійно обирати одяг за погодою, відвідувати ательє та замовляти собі одяг, вирішувати який виготовляти подарунок.

Шкала оцінювання: 0 бал – дитина зробила один вибір жовтим квадратиком; 0,5 балів – дитина зробила один вибір червоним сердечком; 1 бал – дитина зробила вибір додатковою позначкою.

Початковий рівень прояву показника – 0 – 3 бали.

Задовільний рівень прояву показника – 4 – 5 балів.

Достатній рівень прояву показника – 6 – 7 балів.

Високий рівень прояву показника – 8 – 9 балів.

Максимальна кількість балів – 9 (1*9).

Результати проведення методики № 1 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

Показник: усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків

Мета: з'ясувати ціннісне ставлення дітей до світу природи, праці людей та її результатів

Матеріали та обладнання: серії сюжетних картинок із теми: «Мое і наше», «Зберігаю подарунки природи», «Робимо подарунки з паперу» (див. додаток Г) [37; 76].

Процедура проведення. Вихователь пропонує дитині переглянути картинки, пов'язані одним сюжетним змістом, і проаналізувати поведінку персонажів.

Перша серія картинок «Мое і наше» (за оповіданням В. Осєєвої «Печиво»).

Картинка перша. Кімната, посередині стоїть круглий стіл, накритий скатертиною. У кутку – телевізор, біля стіни – диван, на ньому – два хлопчики п'яти й шести років розглядають розкриту дитячу книжку. За вікном темно. Мама і бабуся готують посуд для вечірнього чаю. На столі – чашки з блюдцями й ложками, чайник, цукорниця, тарілка, у яку бабуся викладає печиво. Жінки усміхаються, у них гарний настрій.

Картинка друга. Усі сидять за столом. Мама наливає чай у чашку бабусі, в інших чай ще не налитий. Один із хлопчиків простягає руку до печива. Бабуся спокійно дивиться на нього.

Картинка третя. Тарілка порожня. На скатертині крихти. Мама й бабуся сумно дивляться на хлопчиків, тримають ложечки в чашках. На столі перед кожним із хлопчиків лежить купка печива. Кожен хлопець пальцем рахує своє печиво. Обличчя дітей зосереджені.

Картинка четверта. Хлопчики встали із-за столу, плескають себе задоволено по животу, усміхаються, дивляться один на одного. На столі крихти й дві порожні чашки. Мама й бабуся сумно дивляться у свої повні чашки. У них пригнічений настрій.

Запитання вихователя: Чому героїв можна назвати сім'єю? Як ти вважаєш, що хлопчики збиралися зробити з печивом? Чому вони не пригостили бабусю і маму? Як треба було вчинити? Чи зрозуміли хлопчики, що вчинили погано? Якби хлопчики були твоїми братиками, що ти їм сказав би?

Друга серія картинок «Зберігаю подарунки природи».

Картинка перша. Галявина. Хлопчик і дівчинка саджають молоде деревце. Хлопчик стоїть із лійкою, щоб полити паросток. Дівчинка загортає землю біля нової рослини. Обличчя в дітей задоволені.

Картинка друга. Ліс. Два хлопчики ламають гілки з дерев для гри. Діти радіють, що «зробили іграшки» з природного матеріалу. Обличчя в дітей радісні.

Запитання вихователя: Чи доводилося тобі спостерігати таку поведінку? Чи можемо ми назвати дітей на другій картинці «друзями природи»? Як правильно поводитися, щоб твої дії не нашкодили природі? А як ти особисто піклуєшся про природу?

Третя серія картинок «Робимо подарунки з паперу».

Картинка перша. Чиста, світла кімната. На підвіконні стоять горщики з квітами. Біля вікна дві дівчинки. Одна з них сидить за столом, на якому розкладені фарби та папір. Біля столу на підлозі розкидано спожитий папір. По обличчю дівчинки можна зрозуміти, що вона не задоволена малюнком і тому зминає та викидає його як непотрібний. Друга дівчинка стоїть поруч із столом. Вона збентежена тим, що відбувається.

Картинка друга. Чиста, світла кімната. Біля вікна дві дівчинки. Одна з дівчаток тримає букет квітів, зроблених із паперу і вітальну листівку, зроблену власноруч. Друга дівчинка тримає саморобну коробочку, зроблену також із паперу. Обидві дівчинки дуже радіють.

Запитання вихователя: Що ти бачиш на першій картинці? Чи економно дівчата використовують папір? Чи є така поведінка з папером правильною? Чому? Як ти поводиш себе в такій ситуації? Як вчинили дівчатка на другій картинці? Як ти вважаєш, чи правильно вони зробили? Чи вмієш ти робити подарунки з будь-якого матеріалу, що є вдома?

Шкала оцінювання: 1 бал – дитина не може пояснити представлену серію сюжетних картинок або пояснює з певними помилками, потребує підказок і уточнювальних запитань із боку дорослого, не помічає негативних вчинків героїв; 2 бали – дитина правильно пояснює зміст серії сюжетних картинок, проте відповіді засвідчують про відсутність у власній поведінці ціннісного ставлення до природного та соціального довкілля; 3 бали – дитина

правильно пояснює зміст серії сюжетних картинок, виявляє ціннісне ставлення до природного та соціального довкілля у власній поведінці.

Початковий рівень прояву показника – 1 – 3 бали.

Задовільний рівень прояву показника – 4 – 5 балів.

Достатній рівень прояву показника – 6 – 7 балів.

Високий рівень прояву показника – 8 – 9 балів.

Максимальна кількість балів – 9 (3*3).

З огляду на те, що метою цієї методики було виявлення ціннісного ставлення до світу природи, праці людей та її результатів, відповіді фіксували окремо для порівняння з результатами прикінцевих досліджень. Відповіді дітей із теми «Мое і наше» були такими: «Я знаю, що все, за чим ми доглядаємо, є нашим» (Катя К.); «Мое – це те, що мені купила мама. А наше – що мама купила всім» (Дмитрик С.); «Мама дозволяє мені брати ті речі, які мої (перелічує іграшки) і я їх нікому не даю» (Каміла Р.).

Відповіді дітей із теми «Зберігаю подарунки природи» були такими: «Я люблю каштани, тому збираю їх у коробку» (Ярослав О.); «Не можна рвати квіти на клумбах, інакше вони будуть не красиві» (Марина С.). Відповіді дітей із теми «Робимо подарунки з паперу» були такими: «Я не люблю малювати» (Тетяна Ш.); «Мама радіє, коли я їй дарую листівки» (Іван Б.); «Я хочу у подарунок іграшку, а не папір!» (Максим Г.).

Цінність цієї методики полягала в тому, що дитина, яка розуміє про що йдеться, може пояснити представлену серію сюжетних картинок із позиції свого досвіду. Отже, було актуалізовано наявний споживчий досвід дітей і виявлено, чи розуміють діти основи культури споживання.

Результати проведення методики № 2 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

Знаннєвий критерій

Показник: обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять

Мета: виявити споживчу обізнаність дітей старшого дошкільного віку у сфері споживання, наявність лексики з означеної проблеми.

Матеріали та обладнання: добірка текстів педагогічних ситуацій.

Процедура проведення. Вихователь знайомить дітей із ситуаціями та пропонує розв'язати їх.

Опишемо їх.

Ситуація 1. Зайчик важко працював усе літо і виростив велику кількість моркви. Він зробив багато запасів на зиму, тому в його коморі не вистачило місця. Весь врожай моркви не вміщується. Що робити зайчику? Варіанти відповідей: 1) їсти самому; 2) роздати друзям; 3) продати на базарі.

Ситуація 2. Коза, прийшовши додому, сповістила, що великим камінням завалило струмок. Поки ремонтна бригада лісу не відсуне камінь, треба економити воду. Козенята розгубилися, тому що не знали, як це «економити». Що їм робити?

Ситуація 3. Ведмедик зібрав багато меду. Він захотів його продати. Але не знав, як сповістити про це мешканців лісу. Поруч пролітала сойка і сказала ведмедику, що йому потрібно зробити рекламу. Але ведмедик не знав, що таке реклама і для чого вона потрібна. Допоможи йому.

Шкала оцінювання. 0 балів – ситуація не оцінена, дитина не дає відповіді; 1 бал – ситуація оцінена неправильно, дитина не виявляє споживчу обізнаність; 2 бали – ситуація оцінена за допомогою уточнень дорослого, дитина виявляє споживчу обізнаність, але не володіє споживчою лексикою; 3 бали – ситуація оцінена правильно, дитина виявляє споживчу обізнаність, володіє споживчою лексикою.

Початковий рівень прояву показника – 0 – 1 бали.

Задовільний рівень прояву показника – 2 – 4 бали.

Достатній рівень прояву показника – 5 – 7 балів.

Високий рівень прояву показника – 8 – 9 балів.

Максимальна кількість балів – 9.

Результати проведення методики № 3 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

Показник: розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій

Методика «Поросята будують дім».

Мета: виявлення розуміння дітьми користі різних професій для реалізації спільної мети.

Процедура виконання. Дітям розповіли, що поросята вирішили побудувати дім, бо взимку буде холодно, вони змерзнуть. Необхідно допомогти дітям знайти майстрів, до яких звернуться поросята, щоб побудувати якісний дім. Діти пропонували варіанти професій, які брали участь у будівництві та споживчих рішень щодо реалізації їхньої роботи.

Шкала оцінювання: 1 – 3 бали – дитина запропонувала 1 – 3 професії, але не надала опис змісту роботи; 4 – 5 балів – дитина запропонувала 1 – 3 професії, надала опис змісту роботи, 6 – 7 балів – дитина запропонувала 4 – 6 професій, які беруть участь у будівництві без докладних пояснень змісту роботи; 8 – 9 балів – дитина запропонувала 4 та більше професії з поясненням змісту роботи.

Початковий рівень прояву показника – від 1 до 3 балів.

Задовільний рівень прояву показника – від 4 до 5 балів.

Достатній рівень прояву показника – від 6 до 7 балів.

Високий рівень прояву показника – від 8 до 9 балів.

Максимальна кількість балів – 9.

Результати проведення методики № 4 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

Продуктивно-рефлексивний критерій

Показник: участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб

Методика № 5 «Виготовлення печива».

Мета: виявлення вміння дітей старшого дошкільного віку раціонально використовувати матеріальні ресурси, взаємодіяти у процесі спільної праці, корегувати власні дії для задоволення потреб.

Процедура проведення. Вихователь пропонує дітям уявити, що вони працюють у цеху, де випікають печиво. Щоб добре виконати роботу, її треба робити якісно як визначено інструкцією. Діти мають виготовити якомога більше продукту. Кожній дитині дають тісто. Дитина розкочує його, вирізає формочками печиво, укладає його на деки. Вихователь-експериментатор підраховує кількість печива, виготовленого кожною дитиною, визначає, яка з них зробила його більше, пропонує замислитися, чому з однакової кількості тіста вийшла різна кількість продукції. Дітям потрібно було зрозуміти, що кількість печива залежить від раціонального використання тіста, товщина листа тіста тощо.

Шкала оцінювання: 0 балів – дитина не зробила жодного печива; 1 бал – дитина зробила 1 печиво; 2 бали – дитина зробила 2 штуки печива; 3 бали – дитина зробила 3 штуки печива; 4 бали – дитина зробила 4 – 5 штук печива; 5 балів – 6 – 7 штук печива; 6 балів – дитина зробила 8 – 9 штук печива. При цьому – 9 максимальна кількість якісного печива на однаковій площі листа тіста. Додаткові бали надавалися за раціональність використання тіста (1 бал), товщину тіста (1 бал), розміщення формочек на листі тіста (1 бал).

Початковий рівень прояву показника – 0 – 2 бали.

Задовільний рівень прояву показника – 3 – 4 бали.

Достатній рівень прояву показника – 5 – 6 балів.

Високий рівень прояву показника – 7 – 9 балів.

Максимальна кількість балів – 9 (6+3).

Результати проведення методики № 5 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

Показник: прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості

Методика «Компетентні судді».

Мета: виявити розуміння та наявність ощадливості і бережливості у дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали та обладнання: бланки анкети для вихователів та батьків (див. додаток Е).

Процедура виконання. Вихователь пропонував заповнити заздалегідь підготовлені бланки анкети батькам дітей, які беруть участь в експерименті (один із батьків відповідав на запитання анкети стосовно своєї дитини) та вихователям групи (заповнювали анкету стосовно кожної дитини в групі). Запропоновані запитання були підготовлені таким чином, щоб вихователь за допомогою характеристики дитини з боку кількох осіб зміг ранжувати досліджувані параметри за ступенем їхньої значущості.

Анкета містила такі запитання:

1. «Чи ставиться бережливо дитина до власних речей, іграшок, солодощів?»; 2. «Чи ставиться бережливо дитина до чужих речей та іграшок?»; 3. «Чи має дитина інтерес до накопичування дрібних грошей для омріяної покупки?»; 4. «Чи виявляє дитина інтерес до економії світла, води?».

Для об'єктивності отриманих даних було введено додаткове запитання «Чи можете Ви сказати, що Ваша дитина – культурний споживач?».

Шкала оцінювання: 0 балів – дитина не виявляє ощадливості та бережливості; 1 бал – дитина рідко виявляє ощадливість та бережливість; 2 бали – дитина часто або завжди виявляє ощадливість та бережливість. Додатковий бал надавався за відповідь «Так» на додаткове запитання.

Початковий рівень прояву показника – 0 – 2 бали.

Задовільний рівень прояву показника – 3 – 4 бали.

Достатній рівень прояву показника – 5 – 6 балів.

Високий рівень прояву показника – 7 – 8 балів.

Максимальна кількість балів – 9 (8+1).

Результати проведення методики № 6 було занесено до протоколу (див. додаток Д).

За кожним критерієм було проведено спостереження проявів показників і підсумовані загальні результати; проаналізовано з позиції розуміння дітьми явищ культури споживання та визначено перспективи виховного процесу.

Ураховуючи співвідношення прояву критеріїв та показників, визначено рівні вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Під рівнем вихованості основ культури споживання розуміємо міру кількісних і якісних проявів усіх ознак вихованості основ культури споживання.

Проаналізуємо кількісні та якісні результати, отримані під час обстеження рівнів прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку за спонукальним, знаннєвим, продуктивно-рефлексивним критеріями.

Оцінка прояву показників спонукального критерію встановлювалася розрахунком середнього арифметичного між показниками. Оцінки знаннєвого та продуктивно-рефлексивного критеріїв виводилися аналогічним способом. Середнє арифметичне показників: «наявність потреби та інтересу до споживчих явищ» та «усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків», «обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять» та «розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій»; «участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб» та «прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості». Кількісні

результати рівнів вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку подано в таблиці № 2.2 та рис. № 2.1.

Таблиця 2.2

**Рівні вихованості основ культури споживання
в дітей старшого дошкільного віку
(констатувальний етап)**

	Спонукальний критерій		Знаннєвий критерій		Продуктивно-рефлексивний критерій		Рівні вихованості основ культури споживання	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий рівень	6	5	4	3	5	4	6	4
Достатній рівень	18	13	20	15	17	13	18	13
Задовільний рівень	52	38	47	34	44	32	47	35
Початковий рівень	60	44	65	48	70	51	65	48

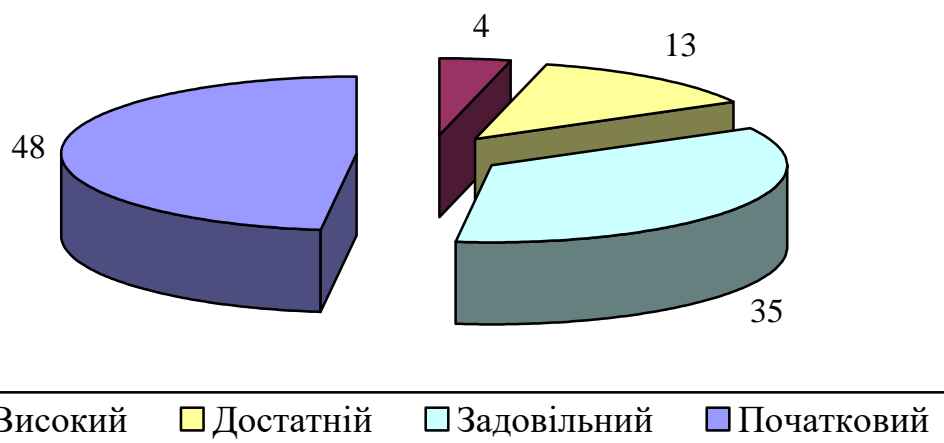

Рис. 2.1. Рівні вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку (констатувальний етап)

Як видно з таблиці 2.2 та рис. 2.1, високий рівень вихованості основ культури споживання загальної вибірки виявлено у 6 (4%) дітей. Означені діти виявили активний споживчий досвід: намагалися надавати поради і

дітям, і вихователям, активізували власний досвід, наводили ситуації з власного досвіду. Діти усвідомлено виражали свої бажання, які були пов'язані з матеріальним світом, але в ситуаціях вибору, організованих дорослими, показали вміння робити вибір на користь членів своєї родини, друзів. Діти поступалися власними бажаннями досить легко, обирали необхідні для близьких людей речі. На уявну пропозицію поступитися морозивом і купити ліки для папуги, що захворіла, саме ці діти легко обрали другий варіант і потім неодноразово уточнювали, чи все добре з папугою. При цьому дівчата Ірина С. та Оксана Р. користувалися власним досвідом лікування папуги, розповіли, де знаходиться краща ветаптека, як давати папугам ліки і як побачити, що птах одужав. Діти цього рівня виявляли заощадливість, указували на те, що можна запитати в кількох аптеках ціну на ліки й обрати, де дешевше, щоб вистачило на корм. Діти розуміють мету заощадження і впевнені, що так повинні робити всі, хто хоче мати багато грошей. Діти високого рівня вихованості основ культури споживання бережливо ставляться до речей, що виготовлені іншими людьми. Розповідають, як вони складають речі, доглядають за взуттям.

Достатній рівень прояву вихованості основ культури споживання показали 18 (13%) дітей старшого дошкільного віку загальної вибірки. Ці діти розуміють та висловлюють свої бажання, роблять між ними ранжування (що необхідно раніш, а що почекає), роблять зважений вибір у пропозиціях обрати щось одне найголовніше для себе; набагато легше обирають щось для іншої дитини, при цьому необхідність будь-що «втратити» не викликає в них негативних емоцій. Проте раціональний та зважений вибір вони частіше роблять завдяки підказкам інших. Діти цього рівня розуміють, що таке потреби після пояснення дорослими, висловлюють свої потреби, часто повторюючи тексти зразків. Для цих дітей було нескладно об'єднатися в команду для досягнення результату з виготовлення печива. Вони навіть були ініціаторами та активними учасниками дій. Виявляють бережливість, кажуть, що це важливо, для того, щоб вистачило грошей, підкреслюють, що

заощаджувати можна не тільки гроші, а також продукти, речі, матеріали для аплікації, ліплення тощо. Діти цієї групи використовують у власному мовленні елементарні економічні поняття, розуміють їх зміст, наводять приклади.

Задовільний рівень прояву вихованості основ культури споживання виявили у 47 (35%) дітей загальної кількості опитуваних. Діти означеного рівня вихованості основ культури споживання усвідомлюють свої потреби, але не можуть здійснювати вибір між ними. У більшості випадків бажання швидко змінюються, мають епізодичний, емоційний та егоцентричний характер і, як наслідок, більше для себе, ніж для інших. Ці діти часто ставлять власні потреби вище потреб інших дітей. Необхідність робити вибір між різноманітними власними потребами змушує їх хвилюватися, тому вибір зазвичай є незваженим і нераціональним. Діти цього рівня знають, що батьки заощаджують і вважають, що це доросла справа, а в них грошей немає, тож заощаджувати їм не потрібно. Діти виявляють домінування матеріальних цінностей, спостерігається споживацьке ставлення до довкілля (природного і соціального). Але не усвідомлюють, як це можна робити. Вони не відмічали ніяких потреб родини, не висловлювалися про батьків та їх бажання сімейного благополуччя, тому не виявляли бажання піклуватися про близьких людей (членів родини). Стверджують, що піклуватися треба про малих, і вони теж малі. Діти не змогли назвати більше двох процесів споживання, але розуміють більшість елементарних понять: послуги, товари, заощадження, економія, бережливість. Вони не можуть самостійно пояснити їх зміст і не використовують у власному мовленні. Цей контингент дітей показав відсутність самореалізації дітей як споживачів (у домашніх умовах і в дошкільному закладі дітей не цікавить тема споживання), вони не сприймають правила культури споживання, не розуміють, про що йдеться, і лише під контролем виконують доручення участі в споживчих явищах (економити воду, папір та ін.). Діти не відчують потреби реалізації досвіду культури споживання, тому що не знайомі з її основами. З цієї причини не

використовують культуру споживання у вирішенні проблем. Залежність між задоволенням своїх потреб і потребами сім'ї та працею батьків стала очевидною для них при спілкуванні за матеріалами експериментальної методики. Діти цієї групи сприймали цю інформацію як відому, але не задіяну у власному повсякденному досвіді.

Початковий рівень прояву вихованості основ культури споживання показали 65 (48%) дітей загальної вибірки. Дітей початкового рівня характеризувала обмеженість і в деяких випадках несформованість знань споживчого характеру (про потреби, їх види та вибір, види та обмеженість ресурсів, гроші, бюджет тощо), що заважає їм робити раціональний вибір у власних діях, бути економними, бережливими та призводить до проявів жадібності та користолюбства. Відсутність зорієнтованості більшості дітей на потреби вищого порядку розвиває в них споживацьке ставлення до оточення, намагання обійти правила культури поведінки в суспільстві, невміння встановлювати позитивні взаємини із суб'єктами споживчих відносин. Для дітей цієї групи характерні високі показники початкового рівня за знанневим критерієм. Дітям указанного рівня бракує знань про сутність економії та бережливості, навчально-ігрового проживання життєвих ситуацій. Відсутність знань не дає можливості усвідомлено розуміти зв'язки між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій, із споживчими поняттями (економність, бережливість, реклама), показали, чи надає дитина відповідь, чи виявляє споживчу обізнаність, як володіє споживчою лексикою.

Важливо, що діти добре розуміють та пояснюють необхідність бережливого ставлення до природних ресурсів, товарів. Відчувають сімейну єдність, із любов'ю та повагою ставляться до членів власної родини і виявляють бажання піклуватися про них. Мають глибоку для свого віку обізнаність щодо процесу споживання, розуміють правила споживання і дотримуються їх у власній поведінці. Володіють простими поняттями з економіки, можуть пояснити їх зміст, застосовують у своєму мовленні.

Для подальшого експерименту загальну виборку дітей було умовно розподілено на експериментальну та контрольну групи. З метою отримання об'єктивної оцінки ефективності формувальної частини дослідження зазначені групи були превентивно (завбачливо) складені максимально однорідно (додаток Ж). Експериментальне дослідження проводилось на базі дошкільних навчальних закладів № 55 м. Слов'янська, № 31 м. Костянтинівки Донецької області.

Окрім описаного констатувального дослідження дітей старшого дошкільного віку із загального числа дітей, які брали участь в експерименті, було організовано комплексне оцінювання показників кожного із трьох критеріїв із метою виявлення залежності між ними. Метою цього кроку дослідження стало з'ясування статистично значущих взаємозв'язків між критеріями досліджуваного явища культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Для цього було застосовано алгоритм обчислення коефіцієнта кореляції (за Пірсоном). Для роботи з емпіричними даними переведено результати обстеження дітей за всіма методиками в 9-бальну шкалу оцінювання. За цією шкалою критеріям та показникам із початковим рівнем були надані оцінки 1, 2, 3; з достатнім рівнем – 4, 5; із середнім рівнем – 7, 6; з високим рівнем 8, 9 балів. Це дозволило нам скласти загальну таблицю вихідних статистичних даних (див. додаток Д). Робочі статистичні гіпотези сформульовано в такий спосіб:

H_1 - рівень прояву вихованості основ культури споживання (КС) залежить від рівня спонукального критерію (СК) та /або від рівня знаннєвого критерію (ЗК), та / або від рівня продуктивно-рефлексивного критерію (ПРК);

H_0 - рівень прояву вихованості основ культури споживання (КС) не залежить від рівня спонукального критерію (СК) та /або від рівня знаннєвого критерію (ЗК), та / або від рівня продуктивно-рефлексивного критерію (ПРК).

З метою розрахунку коефіцієнта кореляції емпіричні дані було впорядковано у відповідну таблицю 2.3 (додаток 3).

Таблиця 2.3

Таблиця вихідних статистичних даних

№	СК _i		П _i ПУ _i	ЗК _i		ПР _i ПУП _i	ПРК _i		ПС _i ПН _i	КС _i
	П _i	ПУ _i		ПР _i	ПУП _i		ПС _i	ПН _i		
1.	П ₁	ПУ ₁	П ₁ ПУ ₁	ПР ₁	ПУП ₁	ПР ₁ ПУП ₁	ПС ₁	ПН ₁	ПС ₁ ПН ₂	КС ₁
2.	П ₂	ПУ ₂	П ₂ ПУ ₂	ПР ₂	ПУП ₂	ПР ₂ ПУП ₂	ПС ₂	ПН ₂	ПС ₁ ПН ₂	КС ₂
...
136	П ₁ 36	ПУ ₁ 36	П ₁₃₆ П У ₁₃₆	ПР ₁ 36	ПУП ₁ 136	ПР ₁₃₆ ПУ П ₁₃₆	ПС ₁ 36	ПН ₁ 36	ПС ₁₃₆ П Н ₁₃₆	КС ₁ 36
n= 136	∑П I _i	∑П У _i	∑П _i П У _i	∑П Р _i	∑ПУ П _i	∑ПР _i ПУ П _i	∑П С _i	∑П Н _i	∑ПС _i П Н _i	∑К С _i

Після проведення розрахунку встановлено статистично значущі коефіцієнти (див. таблицю 2.3). Отже, підтверджено статистичну гіпотезу Н₁ про наявність прямої залежності між рівнем прояву вихованості основ культури споживання (КС) та рівнем спонукального критерію (СК), рівнем знанневого критерію (ЗК), рівнем продуктивно-рефлексивного критерію (ПРК).

Таблиця 2.4

Кореляційна матриця

	КС	СК	ЗК	ПРК
КС	1	0,959722	0,960949	0,957312
СК	0,959722	1	0,917918	0,903932
ЗК	0,960949	0,917918	1	0,928137
ПРК	0,957312	0,903932	0,928137	1

Розрахунок статистичних зв'язків дозволив скласти кореляційну матрицю, з якої чітко видно майже тотожну рівнозначність між критеріями вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку

(таблиця 2.4). Зважаючи на те, що кожний із критеріїв вихованості основ культури споживання має свої показники, та враховуючи, що сукупність усіх показників становить певний рівень прояву вихованості, необхідно визначити найвпливовіший критерій серед визначених (спонукальний, знаннєвий, продуктивно-рефлексивний). Бажання особистості реалізовувати себе в системі «Хочу» (представлена спонукальним критерієм) є дуже важливим, але не менш важливо вміти діяти, пізнавати та залучати до власного досвіду зміст основ культури споживання в системі «Можу» (представлена знаннєвим критерієм). Разом із тим спрямованість особистості на свідому реалізацію отриманого досвіду культури споживання в життєвих ситуаціях є важливішою і виводить на перший план систему «Буду» (представлена продуктивно-рефлексивним критерієм). Тож порівняння впливу на досвід дітей було заплановано проводити з позиції найвпливовішого, за результатами математичної обробки – продуктивно-рефлексивного критерію.

Узагальнена характеристика утворених груп, представлена в таблицях 2.5 – 2.6 свідчить про однорідність груп, об'єднаних для експериментальної перевірки ефективності моделі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 2.5

Рівні прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи (констатувальний етап)

Критерій \ Рівень	Спонукальний		Знаннєвий		Продуктивно-рефлексивний		Рівні вихованості основ культури споживання	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий	2	3	1	1,5	1	1,5	2	3
Достатній	8	12	9	13	8	12	8	12
Задовільний	30	44	25	37	24	35	26	38
Початковий	28	41	33	48,5	35	51,5	32	47

Таблиця 2.6

Рівні прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку контрольної групи (констатувальний етап)

Критерій Рівень	Спонукальний		Знанневий		Продуктивно-рефлексивний		Рівні вихованості основ культури споживання	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий	4	6	3	5	4	6	4	6
Достатній	10	15	11	16	9	13	10	15
Задовільний	22	32	22	32	20	29	21	31
Початковий	32	47	32	47	35	52	33	48

Результати констатувального експерименту засвідчили, що більшість дітей мали початковий та задовільний рівні вихованості основ культури споживання. Обмеженість і в деяких випадках несформованість знань споживчого характеру (про потреби, їх види та вибір, види та обмеженість ресурсів, гроші, бюджет тощо) заважає їм робити раціональний вибір у власних діях, бути економними, бережливими, що призводить до проявів жадібності та користолюбства. Відсутність зорієнтованості більшості дітей на потреби вищого порядку розвиває в них споживацьке ставлення до оточення, намагання обійти правила культури поведінки в суспільстві, невміння встановлювати позитивні взаємини з суб'єктами споживчих відносин. Відсутність необхідних для цього педагогічних умов та знань у дорослих, які оточують, про форми і методи виховання основ культури споживання тільки поглиблюють ці проблеми. Це вказує на необхідність проведення цілеспрямованої роботи з дітьми старшого дошкільного віку з метою підвищення в них рівня вихованості основ культури споживання.

Отже, отримані результати діагностичної роботи переконали в необхідності пошуку оптимальних педагогічних умов, які сприяли б вихованню в дітей основ культури споживання, навичок споживання, набуттю необхідних умінь та якостей раціонального споживача, який

бережливо ставиться до природних та соціальних ресурсів. Уважаємо за необхідне створення та апробацію моделі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку з активним залученням до неї вихователів та батьків дітей старшого дошкільного віку.

Проведений аналіз результатів указує на необхідність проведення цілеспрямованої роботи з дітьми старшого дошкільного віку з метою підвищення показників спонукального, знаннєвого та продуктивно-рефлексивного критеріїв, загального рівня розуміння основ культури споживання, а потім розвитку цього важливого складника культури сучасної дитини.

2.3. Педагогічні умови виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку

Започатковуючи формувальний етап експериментальної роботи, визначено педагогічні умови як обставини, що зумовлюють певні явища чи процеси. Умова – це філософська категорія, що виражає відношення предмета до довколишніх явищ, без яких він існувати не може. Умови становлять те середовище, оточення, у якому явище виникає, існує й розвивається [269, с. 259]. На думку Н. Єрошиної, умови є сукупністю соціально-педагогічних і дидактичних чинників, які сприяють ефективності навчального процесу через застосування ефективних форм, методів, прийомів [84].

Аналіз категорійних ознак показав, що умову в педагогіці розглядають як філософську категорію, у якій відображається відношення речі до тих чинників, завдяки яким вона виникає й існує; спосіб формування будь-чого чи зовнішня обставина середовища, яка є причиною якісних змін особистості; оптимальне поєднання різних чинників [6].

Отже, умови – це суттєвий компонент комплексу об'єктів, за наявності якого відбувається існування певного явища. За визначенням Н. Бугаєць,

«педагогічні умови – це необхідність і достатність обставин, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу» [22, с. 18]. Дослідник М. Курач під педагогічними умовами розуміє обставини, що забезпечують успішне виконання навчальних завдань [145]. У тлумачному словнику сучасної української мови умови визначаються як сукупність положень, що лежать в основі чого-небудь, як необхідна обставина, що робить можливим здійснення, створення, утворення будь-чого або сприяє чомусь [261].

Отже, педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених та спроектованих завдань [175].

Під педагогічними умовами виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку розуміємо необхідні й достатні обставини, за яких освітній процес забезпечує ефективне здобуття дітьми споживчих знань, а на їх основі усвідомлену культуру споживання в дітей.

Пошуково-аналітична робота уможливила виокремлення педагогічних умов, які б забезпечили виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Серед них: озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання; взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Розглянемо докладніше педагогічні умови.

Педагогічна умова – озброєння дітей системою знань з основ економіки та культури споживання – була першочерговою в плані виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку. Означена умова реалізовувалася різноманітними формами та методами: спостереження, екскурсії, елементарні досліди, читання художніх творів, перегляд відеофільмів, мультфільмів, створення проблемних ситуації та їх вирішення. Предметно-розвивальне середовище було спеціальним осередком для

діяльності, мета якої – створення ситуацій вибору, сприяння виникненню задумів та прагнення до вправління в знаних діях. Із цією метою використовувалися різні іграшки, ігрові атрибути з економічної тематики, зменшені предметні зразки об'єктів уявного світу (макети, копії, моделі) тощо. На необхідність озброєння дітей системою знань з економічного виховання та культури споживання дітей указували Л. Артемова, А. Бурова, Н. Гавриш, О. Долинна, О. Зворигіна, О. Низковська, Т. Носачова, Г. Тарасенко та ін. Так, Г. Григоренко наголошує, що для організації умов ознайомлення дітей з основами економіки педагогу слід урахувувати рівень їхніх знань про предметний і соціальний світ. При цьому слід прагнути не до кількісного збільшення знань про події та явища економічного «світу», а до якісного: слідкувати за глибиною їх засвоєння, рівнем усвідомленості, сприйняття. Значення при цьому набуває емоційність надання цих знань дітям, уміння їх зацікавити [56].

Для ефективної реалізації цієї педагогічної умови та окреслення передбачених результатів роботи досліджено поняття «економічні знання». Також створено перелік економічних понять, доступних дітям старшого дошкільного віку для розуміння та використання в повсякденні [58]: «потреба», «обмеженість», «праця», «ринок», «базар», «ціна», «реклама», «товар», «бізнес», «послуга», «ресурси», «гроші», «бюджет» (див. додаток II). Несформованість необхідного запасу економічних знань заважає дитині виявити себе в ситуаціях економічного споживання, вільно діяти на засадах розумного споживання. Ось чому діти, які не володіють елементарними економічними поняттями, невпевнені у своїх діях, виявляють меншу активність порівняно з дітьми, які краще обізнані; швидко втрачають інтерес до економічних ігор і переключаються на більш знайомі; потребують постійних підказок із боку учасників гри, вихователя. Ігри цих дітей вирізнялися спрощеністю змісту, безсюжетністю, а ігрові дії визначалися наявними іграшками.

З метою виділення інформаційного кола знань економічної і, насамперед, споживчої спрямованості, виокремлено об'єкти предметного довкілля, які стосуються культури споживання. Оскільки економічні знання є життєвими за своєю природою, вони не могли подаватися без ознайомлення дітей із подіями та явищами економічного світу. Тому дітям пропонували спеціальні заняття зі збагачення уявлень дітей про різні соціальні ролі щодо споживання (їх зміст, притаманні дії, особливості поведінки тощо).

Озброєння дітей системою економічних знань та культури споживання було насиченим відповідними контактами з дорослими, однолітками, рідними й близькими, а також сторонніми людьми. Соціалізація дітей у процесі спілкування мала першочергове значення, але звертали увагу і на моральний аспект цих знань – старші дошкільники мали співвідносити власні потреби та потреби інших людей, із розумінням ставитися до однолітків та узгоджувати свої дії з ними.

З урахуванням концептуальних засад про розвиток особистості дитини в контексті довкілля визначено другу умову – взаємодія дошкільного закладу та сім'ї у вихованні основ культури споживання. Важливість взаємодії між дошкільним закладом та родинами вихованців обґрунтовували у своїх працях Л. Артемова, А. Богущ, Р. Буре, О. Запорожець, О. Кононко, С. Ладивір, О. Усова та ін. Окремо вивчалися форми (В. Котирло), принципи (Л. Загик, Т. Маркова та ін.), зміст і методи (Л. Островська та ін.) взаємодії дошкільного закладу та сім'ї.

Взаємодія дошкільного закладу та сім'ї надає можливість створення простору, дружнього до дитини, який є основною умовою виховання гармонійної особистості. Тому виховання основ культури споживання буде найбільш ефективним за умови тісної взаємодії дошкільного закладу та сім'ї. Дослідники підкреслюють, що встановлення взаємодії дошкільного навчального закладу із сім'ями вихованців є важливою умовою успішної реалізації виховних завдань, які визначає сучасна дошкільна освіта. Діти, які відвідують дошкільний заклад, одночасно перебувають під впливом

вихователів і батьків. Від їх продуктивної взаємодії залежить особистісний розвиток дитини, становлення її культурної поведінки (Т. Лісовська). Така взаємодія активізує потенційні педагогічні можливості обох педагогічних інститутів – сім'ї та дошкільних закладів (В. Безлюдна).

Оптимальний рівень готовності педагогів та батьків до взаємодії характеризується усвідомленням обома сторонами значущості педагогічної взаємодії; наявністю відповідних знань, умінь та навичок, а також бажанням продуктивно взаємодіяти. Це спонукало нас до створення умов для прояву окреслених характеристик. З урахуванням рекомендацій О. Зверевої проведено аналіз взаємодії з батьками. Були задіяні різні форми роботи, а саме: інформаційно-аналітичні (опитування, тести, анкетування, інформаційні корзини, поштові скриньки), дозвіллеві (свята, виставки), пізнавальні (КВК, «Ток-шоу», «Що? Де? Коли?» та ін.), наочно-інформаційні (інформаційно-ознайомлювальні – дні відкритих дверей, відеоролики про життя дошкільного закладу, виставки дитячих робіт, спільних із батьками робіт, використання сучасних технологій; інформаційно-просвітницькі – інформаційні стенди, папки-пересувки, тематичні виставки, міні-газети, бібліотеки з проблем сімейної педагогіки).

У дослідженні використано праці Т. Дьяченко, Л. Каган, Л. Овдій [182], адаптовані до завдань власного наукового пошуку. Вивчення нетрадиційних (інноваційних) форм роботи з батьками, які презентувалися в педагогічній пресі та активно впроваджуються в дошкільних закладах країни, надало можливість урізноманітнити роботу з батьками задля налагодження взаємодії педагогів та батьків.

Рекомендації дослідників (Н. Вахняк, С. Івах, Л. Сварковська та ін.) підтвердили, що взаємодія в педагогічному процесі здатна формувати індивідуальність, активізувати особистий творчий потенціал не тільки дитини, а також педагогів та батьків. Ініціаторами таких взаємин у нашому дослідженні стали вихователі, які допомагали актуалізувати в батьків потреби у власній освіті та забезпечували необхідні психолого-педагогічні

знання [25; 117; 229]. Умови такої взаємодії стали можливими завдяки організації таких форм роботи із сім'єю, які сприяли встановленню відвертих (довірливих) взаємин та усвідомлення обома сторонами необхідності цілеспрямованого впливу на дитину. Це було враховано в процесі формування заходів щодо реалізації цієї педагогічної умови. У роботах низки вчених (О. Андрейчик, Н. Гавриш, О. Кононко, Н. Чуб) доведено, що надмірна вимогливість до дотримання основ культури споживання в одній соціальній інституції та, навпаки, нехтування цими знаннями в іншій, призводить до ситуативної поведінки дитини та пристосування до вимог, а не вподобань [5; 42; 129; 276]. У процесі реалізації моделі ми створювали послідовні та постійні розумні вимоги, які могли контролювати і батьки, і педагоги. Контроль із боку дорослих сприяв закріпленню в дітей кращих рис поведінки, сформованих на засадах культури споживання. Оптимальним був вплив на дітей, коли дорослі, що оточують дитину (педагог та батьки), домовлялися про однакові вимоги. Умови, коли дитина мала розумний контроль і доброзичливу підтримку, позитивно впливали на прояви виховання основ культури споживання.

Отже, спільна взаємодія батьків і педагогів була одним із стимулів виховання дошкільників, уселяла в них віру, що вони чинять правильно, активізувала їхні самостійні дії щодо вибору споживчого рішення, розподілу дій у взаємодії, реалізації споживчих дій. Було попереджено батьків та педагогів про неприпустимість прямих указівок, зауважень, «нотацій», оцінювальних характеристик дій дитини. Дії дорослих орієнтувалися на конкретні потреби кожної дитини та родини загалом.

Наступна умова – занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в ДНЗ і сім'ї. Було враховано, що активність у культурно-споживчій діяльності дитини дошкільного віку виникає внаслідок її вікових особливостей, що виявляється в потребі опанувати соціальним досвідом світу дорослих. Тому ця педагогічна умова передбачала адекватний добір активних, інтерактивних педагогічних методів, прийомів і форм організації

процесу економічного виховання, використання розвивального потенціалу освітнього середовища, можливостей взаємодії дітей і дорослих.

Культурно-споживча діяльність трактується як вид психічної активності в умовних обставинах, що дозволяє вправляти психічні та психофізіологічні можливості індивіда. Психічна активність виявляється як психічна діяльність, здійснення пізнавальних, емоційних та вольових актів [207, с. 84]. Рівень культурно-споживчої діяльності дітей взаємопов'язаний із рівнем інтенсивності її впливу на розвиток пізнавальної, емоційної та вольової сфер. Чим вищий рівень розвитку культурно-споживчої діяльності дошкільника, тим більш значущий її виховний вплив на становлення й розвиток особистості дитини. Було враховано, що активність у культурно-споживчій діяльності дитини дошкільного віку з'являється внаслідок її вікових особливостей, що виявляється в потребі опанувати соціальним досвідом світу дорослих (Д. Ельконін, О. Леонтьєв). Рівень цієї активності залежить від наявності досвіду певної діяльності, умов, у яких вона відбувається, ставлення дорослого до неї. Особливого значення набуває надання дитині можливості самостійно зануритися в цю діяльність, спробувати в ній свої сили, реалізувати бажання, спираючись на власні спонукання [149; 286].

Дослідниками (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Долинна, О. Низковська та ін.) підкреслено, що активній діяльності (будь-якій, не тільки споживчій) дітей старшого дошкільного віку заважає надмірна опіка з боку дорослого, пригнічення їхньої ініціативності [19; 20; 41; 72; 178]. Водночас дослідники (Л. Кашпірська, М. Монтессорі) наголошують на позитивному впливі, який здійснює надання права вибору й певного ступеня свободи дітям [123; 169].

Занурення дітей у споживчу діяльність потребує часу, її планування педагогом (З. Гуріна). Завдяки цьому вихователь може в непрямій формі забезпечити належний рівень самостійності дітей у споживчій діяльності, сприяти її змістовності. Для цього корисним виявилось впровадження ситуацій-провокацій як засобу введення споживчих знань у життєвий досвід

дитини. Завдання та доручення для дітей сприяють активному експериментуванню. Вихователь через підказки допомагав дітям самим обрати напрям діяльності, відповідні атрибути або іграшки до неї. Педагог періодично вносить зміни в предметно-розвивальне ігрове середовище, доповнює його, чим спрямовує увагу дітей на нові об'єкти та предмети з метою появи в їхніх діях нового змісту. Особливо вдалим виявилось використання методу проектів (А. Лебедева, О. Пехота, Т. Піроженко, Є. Полат, О. Пометун, М. Савченко, В. Симоненко та ін.).

Занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність дозволило значно підвищити ефективність виховання основ культури споживання в умовах дошкільного закладу та сім'ї. Успіх такого занурення вбачаємо в упевненості дітей у власних зусиллях, емоційно-ціннісному ставленні до себе, а головне – сприянні самостійному застосуванню основ культури споживання на діяльнісному рівні.

Отже, специфіка запропонованих педагогічних умов виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку в процесі економічного виховання в дошкільному навчальному закладі полягала в тому, що вони сприяють реалізації дієвого підходу у взаємодії й водночас набуттю індивідуального досвіду, сформувати індивідуальний досвід культури споживання. Окреслені педагогічні умови в сукупності відображають тенденцію взаємодії, активної комунікації (у системі діти – діти; діти – дорослі), під час якої відбувається культурно-особистісне становлення дитини.

2.4. Модель та експериментальна методика виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку

На основі аналізу теоретичних джерел із проблеми виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку й отриманих результатів констатувального етапу дослідження було визначено змістову

лінію формувального етапу: виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

Формувальний етап експерименту тривав із вересня 2015 р. по квітень 2016 р. У формувальному експерименті взяли участь 136 дітей старшого дошкільного віку. До контрольної групи ввійшли 68 дітей, до експериментальної групи – 68.

На основі аналізу науково-теоретичної бази дослідження та отриманих під час констатувального етапу експерименту результатів розроблено модель виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку, яка охоплювала такі етапи: інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний; організаційні види діяльності учасників освітнього процесу та педагогічні умови (див. рис. 2.2).

Метою **інформаційно-мотиваційного етапу** було формування потреби культурного споживання в дітей та вихователів, формування досвіду дій у дітей у різних ситуаціях споживання (досвід діяльності надавав внутрішню мотивацію особистості), ефективної інформаційної підготовки вихователів до участі в експерименті; створення сучасної інформаційної бази виховання основ культури споживання в дітей. На цьому етапі використано такі форми роботи: тематична мотиваційна гра; життєві спостереження; вправи із стартовим текстом; індивідуальні пошукові проекти «Якими послугами користується моя родина»; зустрічі у «Клубі дельфінів»; перегляд мультимедійного контенту. На інформативно-мотиваційному етапі реалізувалася така педагогічна умова як озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання.

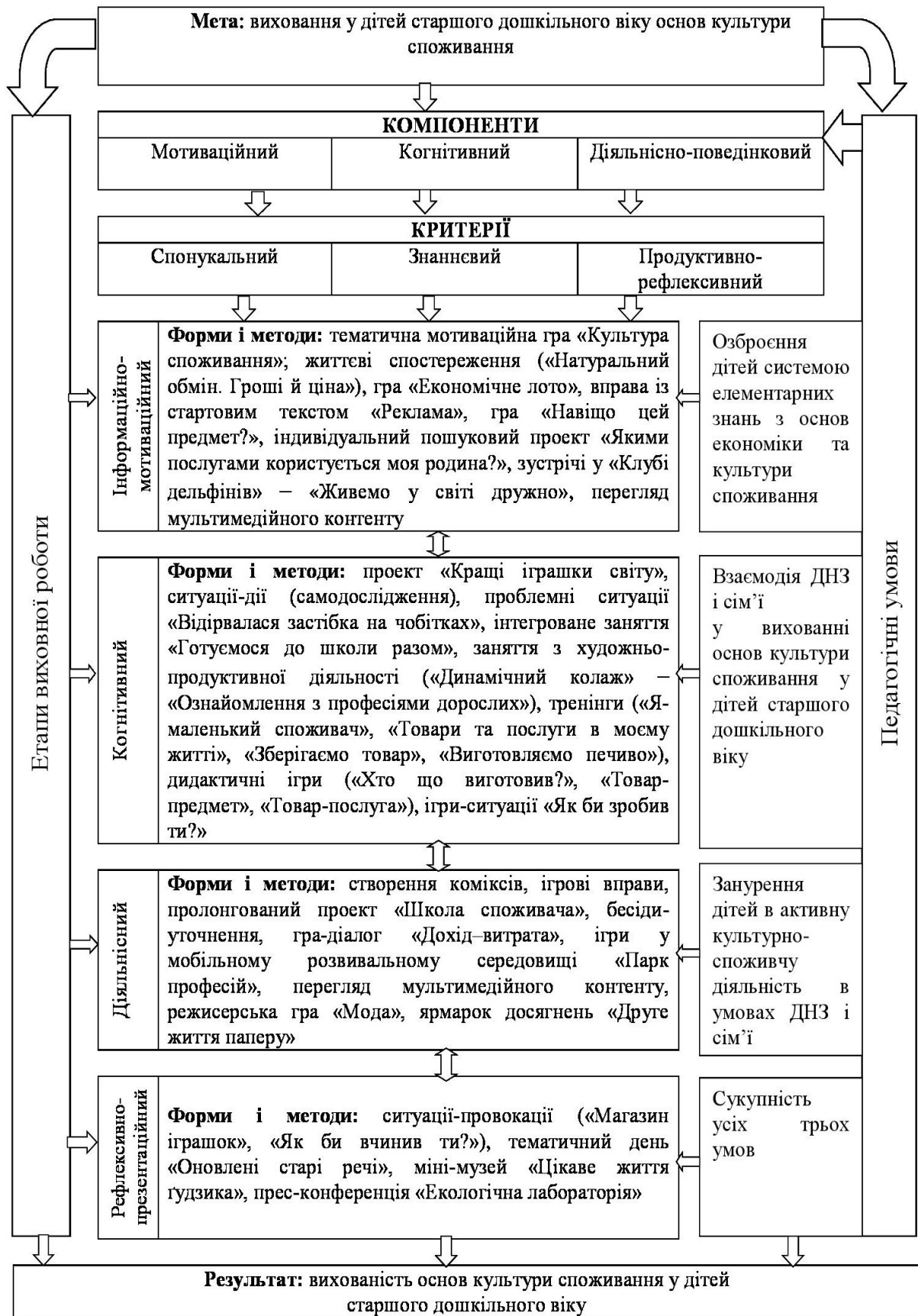

Рис. 2.2 Модель виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання

Когнітивний етап розробленої моделі передбачав стимулювання відповідної емоційної зацікавленості дітей у культурному споживанні, практичне опанування знань з економіки, відпрацювання на цій основі програм розвитку. Цей етап передбачав таке організаційно-педагогічне забезпечення: проекти; ситуації-дії; проблемні ситуації; інтегровані заняття; заняття з художньо-продуктивної діяльності «Динамічний колаж»; тренінги «Я – маленький споживач»; дидактичні ігри; ігри-ситуації. На цьому етапі реалізувала така педагогічна умова як взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Діяльнісний етап зазначеної моделі зорієнтовано на забезпечення системи самостійної діяльності вихованців у створенні продуктів емпайерменту, стимулювання батьків та дітей до взаємодії, використання набутих сімейних знань у взаємодії з ДНЗ. Передбачено таке організаційно-педагогічне забезпечення: ігрові вправи; пролонгований проект «Школа споживача»; бесіди-уточнення; ігри-діалоги; діяльність у мобільному розвивальному середовищі «Парк професій»; тривалий ігровий проект «Парк професій»; перегляд мультимедійного контенту; режисерські ігри; ярмарок досягнень. На діяльнісному етапі реалізувалася така педагогічна умова як занурення дітей в активну культурно споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Метою **рефлексивно-презентаційного** етапу було стимулювання дітей до афішування та презентації власних досягнень дітей, формування інтересу щодо їхньої самооцінки і взаємооцінки. Форми впливу на дітей були такими: ситуації-провокації; тематичні дні; міні-музей; прес-конференції. На цьому етапі було реалізовано всі три умови: озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання; взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; занурення дітей в активну культурно споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Експериментальному дослідженню передував **пропедевтичний етап**

роботи з вихователями-методистами і вихователями дошкільних навчальних закладів. Проведено семінар, у процесі якого ознайомили керівників дошкільних навчальних закладів з експериментальною методикою виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання. Для вихователів-методистів було прочитано низку лекцій з основ культури споживання («Культура споживання в освітньому просторі дошкілля», «Планування виховної роботи з формування основ культури споживання у дітей», «Взаємодія у вихованні основ культури споживання»). На заняттях практичної спрямованості вихователі оформлювали «Підсумкові теки», вели щоденник власної споживчої культури, картки самоосвіти, виготовляли наочні матеріали для подальшої роботи.

На базі обласного інституту післядипломної педагогічної освіти організовано обласний семінар для вихователів-методистів та вихователів: «Сучасні системи виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку та відповідного методичного супроводу». В основу семінару покладено досвід роботи ДНЗ № 31 «Мир», узагальнений Костянтинівським методичним кабінетом управління освіти Костянтинівської міської ради Донецької області.

Провідними для обговорення на обласному семінарі стали такі питання: шляхи виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, оновлення змісту освітньої роботи з дітьми; створення умов для виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку; інтегративні підходи до організації психологічного супроводу виховання основ культури споживання дітей.

Учасники семінару ознайомилися з послідовністю організації виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, засадами відповідної методичної роботи в дошкільному навчальному закладі. Для докладного пояснення підходів до виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку учасникам семінару було запропоновано систему дій. Керуючись системою дій та матеріалами,

наданими під час семінару, вихователі-методисти та вихователі розробили заходи зі створення і поетапного впровадження в практику роботи системи виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку (у формі плану, програми дій, схеми, моделі). Усі представлені системи виявилися конструктивними. Вони враховували внутрішньометодичні стартові можливості колективу, містили відповідальних та термін виконання. Під час навчання вихователів особливу увагу звернено на забезпечення співпраці з батьками дітей у вихованні основ культури споживання, формування мотиваційної готовності батьків до співпраці. Для цього включили ці питання до змісту сучасної форми роботи з вихователями – методичних асоціацій для працівників дошкільної освіти «Школа взаємодії з батьками».

У межах підготовки вихователів проведено міський модеративний семінар: «Основи культури споживання: виховуємо у взаємодії». Мета семінару полягала в ознайомленні педагогів із сучасними підходами до культури споживання різних країн та уточненні напрямів роботи з дітьми відповідно до сучасних нормативно-правових вимог, в обміні професійним досвідом із проблеми. Зважаючи на актуальність проблеми в освітньому просторі, розроблено спецкурс для вихователів-методистів «Організація методичної роботи з виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку з вихователями дошкільних навчальних закладів», який рекомендовано для використання в програмах обласних курсів підвищення кваліфікації вихователів-методистів при обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (див. додаток К).

Протягом усієї підготовки проводилася оцінка якості опанування знань педагогами, самооцінка, ступінь активної участі в роботі (виступи на заняттях, висування припущень, участь у творчій групі, участь в експертизі, оцінці тощо) і задоволення навчанням. Крім того, на пропедевтичному етапі запропоновано ведення щоденників досягнень для вихователів експериментальної групи.

Учасникам пропедевтичного етапу експерименту пропонувалося оформити «Підсумкову теку» з такими матеріалами: 1) «Картка оцінки підготовчої роботи» за двома розділами: «Очікування від упровадження моделі», «Результати впровадження моделі»; 2) щоденник власної споживчої культури; 3) карта самоосвіти; 4) творчий нарис із власного досвіду виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку; 5) матеріали для подальшої роботи, які надані організаторами семінару та дібрані самостійно кожним учасником.

Результативній роботі сприяв педагогічний інтенсив «Культурний споживач» з педагогами дошкільного навчального закладу та батьками вихованців (див. додаток Л). Метою педагогічного інтенсиву було:

- викликати інтерес у педагогів та батьків до предмета культури споживання та швидко навчити його основ;
- підвищити обізнаність педагогів та батьків про форми та методи виховання основ культури споживання на етапі дошкільного дитинства;
- створити мобільні осередки з предметно-розвивальним середовищем, які відповідають засадам економічного виховання та культури споживання.

Основними завданнями педагогічного інтенсиву стали:

- швидке підвищення рівня поінформованості педагогів та батьків щодо сучасних технологій виховання й розвитку дітей дошкільного віку;
- зацікавлення батьків проблемою виховання основ культури споживання через залучення їх до діяльності в дошкільному навчальному закладі та вдома;
- забезпечення педагогів та батьків інформаційною педагогічною допомогою з питань організації процесу виховання основ культури споживання на етапі дошкільного дитинства.

Згідно зі змістом педагогічного інтенсиву робота проводилася за двома напрямками: «Удосконалення фахової майстерності педагогів», «Педагогічна просвіта батьків».

Метою наряду роботи «Удосконалення фахової майстерності педагогів» стало ознайомлення педагогів із можливостями використання методу проектів, спрямування їх на оволодіння означеним методом із метою виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

Для розв'язання означеної мети проведено комплекс заходів методичного характеру з педагогічним колективом дошкільного навчального закладу, які були спрямовані на ознайомлення учасників зі змістом експериментальної роботи. З метою ознайомлення педагогів із методами роботи, послідовністю їх впровадження у виховний процес дошкільного навчального закладу організовано семінар-практикум для вихователів та методистів: «Вчимося разом». Проектна форма організації цієї роботи дозволяла поєднувати засвоєння теоретичних знань учасниками та їх застосування на практиці для розв'язання конкретних завдань. В основу семінару-практикуму покладено досвід роботи Методичного центру ДНЗ № 3 «Ромашка» м. Слов'янська, узагальнений кафедрою дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Під час семінару-практикуму вихователі отримали знання та навички щодо організації діяльності; обмінялися власним досвідом з організації; навчилися встановлювати довірливі взаємини з дітьми та їхніми батьками; вправлялися в обробці великого обсягу інформації; ознайомилися з новітніми технологіями. Учасникам експерименту наприкінці пропедевтичного етапу пропонувалося створити добірку матеріалів для самостійної роботи, присвячену проблемі виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. До неї було запропоновано включити такі матеріали: інформаційні матеріали семінару, приклади розробок проектів із дітьми старшого дошкільного віку, комплекс матеріалів для осередків, комплекси вправ для виховання основ культури споживання, розвиток уміння планувати та досягати результату, власні розробки проектів.

Другий напрям роботи педагогічного інтенсиву «Виховуємо культурну особистість» був спрямований на педагогічну просвіту батьків. Його мета –

забезпечити батьків необхідними психолого-педагогічними знаннями щодо виховання основ культури споживання, сприяти формуванню в них зацікавленості й активної участі у виробленні єдиної стратегії виховання означеної якості спільно з педагогами. Так, у межах підготовки до реалізації експерименту проведено навчання батьків вихованців під час круглого столу «Споживчий досвід дитини».

Проведено групові консультації, спрямовані на розкриття участі батьків у процесі виховання основ культури споживання в дитини старшого дошкільного віку. Їх тематика: «Виховання основ культури споживання у старшому дошкільному віці», «Батьки та діти: чи потрібно виховувати культуру споживання?», «Можливості використання технології емпайерменту з метою розвитку особистості дошкільника» тощо. Для залучення батьків до участі у проектах, зацікавлення їх цією проблемою проведено індивідуальні бесіди, організовані спільні тренінги в дошкільному навчальному закладі. Це дало змогу активізувати участь батьків у роботі дошкільного навчального закладу, мотивувати їх до плідної співпраці з педагогами, спрямованої на виховання основ культури споживання старших дошкільників.

Реалізації завдань пропедевтичного етапу роботи сприяло створення вихователями розвивального предметного середовища для роботи з виховання основ культури споживання зі старшими дошкільниками. Особливу увагу приділяли впливу розвивального середовища на формування системи знань з економіки та культури споживання. Значення діяльності в розвивальному середовищі для виховання дошкільників відзначено в працях Н. Ветлугіної, З. Гуріної, О. Денисюк, О. Долинної, К. Крутій, Н. Кудикіної, О. Низковської, Л. Парамонові та ін. [62; 68; 77; 78; 122; 128; 174; 215].

Найбільш сприяло вихованню основ культури споживання предметно-розвивальне середовище. Було створено «природні, комфортні, раціонально-організовані обставини, насичені різноманітними сенсорними, дидактичними та ігровими матеріалами, під час добору яких педагоги орієнтуються на

пізнавальні запити та інтереси дітей» (К. Крутій) [204, с. 132]. У такому середовищі дітям було зручно вправлятися в тих навичках, які виховують дорослі, вони мали змогу відчутти значущість власної діяльності, мали можливість випробувати й використати свої здібності.

Насиченість предметно-ігрового середовища сприяла виникненню бажання дітей розгортати відповідну діяльність, стимулювало їхню ініціативність, цілеспрямованість. Було враховано низку чинників. Серед них виокремлено найважливіші: наявність предметно-ігрового, природного, соціального розвивального середовища, урахування простору власного «Я» кожної дитини. Усі вимоги, що висувалися до предметно-ігрового середовища, ураховували домірність іграшок та обладнання віку дітей, різноманітність, мобільність, зручність розміщення в доступних місцях без скупчення [72]. Розвивальний потенціал освітнього середовища відстежувався на кожному з етапів, але найбільше всього на діяльнісному етапі реалізації моделі виховання основ культури споживання старших дошкільників.

Отже, розроблена програма пропедевтичного етапу дозволила підготувати організацію роботи формувального етапу з дітьми в поєднанні родинного та суспільного впливу на них. З її допомогою вдалося зацікавити педагогів та батьків проблемою виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, підвищити рівень їхньої обізнаності щодо шляхів розвитку означеної якості, усвідомлення важливості виховного впливу дорослих як умови її становлення.

Проведення пропедевтичного етапу дозволило провести ефективну інформаційну підготовку вихователів до участі в експерименті, створити сучасну інформаційну базу виховання основ культури споживання в дітей. Для навчання вихователів були впроваджені: день інформації, «Педагогічний колаж», педагогічна майстерня, творча година, мікровикладання, «дзеркальні» перегляди, керівництво конструюванням планів роботи. Розроблено проекти для роботи з дітьми, теми для яких обиралися відповідно

до таких критеріїв: життєва необхідність змісту проекту (часто трапляється в житті); варіативність рішень та дій реалізації проекту; виховний потенціал для виховання основ культури споживання.

Такі результати стали міцним підґрунтям для якісної організації подальших етапів експериментальної роботи. Так, реалізацію **інформаційно-мотиваційного етапу роботи з дітьми** розпочато із заходів, які сприяли внутрішній мотивації та формуванню потреби культурного споживання та первинного споживчого досвіду – фонду «Хочу». Педагогічна умова – озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання – комплексно впливала на зміст усієї роботи. Інформаційно-психологічне забезпечення цього етапу передбачало, крім суто інформаційного, включення емоційного компонента для формування усвідомленої потреби володіти культурою споживання. Реалізація цієї умови відбувалася різноманітними формами та методами. Провідною для цієї умови було визначено взаємодію дитини та дорослого. Використовувалися також бесіди, спостереження, екскурсії, елементарні досліди, читання художніх творів, перегляд відеофільмів, мультфільмів, проблемні ситуації. Відповідно до обраної теми економічного спрямування для дітей визначено певні «джерела» знань та «місце» їх застосування (де це стане в нагоді). Також уважали важливим створювати тотожні життєвим умови для реалізації отриманих знань у спеціальних ігрових ситуаціях (ситуаціях-провокаціях), з яких місце ситуації, притаманні їй умови, необхідні предмети допомагали відтворювати знання в режимі тренувань.

Отже, предметно-розвивальне середовище було спеціальним центром для діяльності, мета якого – створення ситуації вибору, сприяння виникненню задумів та прагнення до вправління в знаних діях. До його складу входили різноманітні іграшки, ігрові атрибути з економічної тематики, зменшені предметні зразки об'єктів уявного світу (макети, копії, моделі) тощо. Певне значення для розгортання діяльності мало використання предметів-замінників, які сприяли розвитку уяви дітей, допомагали

розширювати предметне поле діяльності, тим самим забезпечуючи умови оволодіння дітьми споживчими знаннями.

У предметно-розвивальному середовищі не розміщували одночасно весь наявний матеріал, велику кількість макетів, предметів, що виготовили педагоги, вводили їх поступово. Це сприяло невимушеному включенню оновленого матеріалу до вільної самостійної діяльності дітей (Л. Славіна). Предметно-розвивальний простір був не лише тлом для вправління дітей, а також стимулом до занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Послідовне збагачення предметно-розвивального середовища відбувалося завдяки співпраці з батьками. Батьки здійснювали добір іграшок, атрибутів, костюмів, обговорювали, як їх розмістити, з яких матеріалів виготовити нескладні макети та атрибути. Усе відбувалося за активної участі дітей (Р. Миронова). Це сприяло підвищенню інтересу дітей до споживання у вигляді гри, цінуванню ігрового матеріалу, накопиченню досвіду створення власного «споживчого осередку». Аналіз теоретичних праць та результатів експериментальних досліджень дозволили виокремити чинники, що сприяють продуктивності означеної педагогічної умови. Серед них: різноманітність іграшок, атрибутів та ігрових матеріалів; їх відповідність віковій групі; зручне розташування без скупчення; наявність атрибутів та ігрових матеріалів, що застосовуються під час організованої вихователем діяльності; гнучкість і мобільність ігрового простору. Робота з дітьми спрямовувалася на зацікавлення їх тематикою культури споживання, моніторинг рівня знань, активізацію й мотивацію їх до участі в пошуковій діяльності. Окремо проводили роботу із зацікавлення дітей подіями навколишнього світу та акцентували на споживчих явищах. Крім цього, організація роботи передбачала пояснення залежності між задоволенням власних потреб і потреб родини, окремі завдання та вправи для розуміння необхідності праці дорослих та її результатів. Кожна з форм роботи

передбачала включення дітей різних рівнів вихованості основ культури споживання. Наводимо приклади окремих із них.

«Занурення в тему» – форма спільної діяльності дітей та дорослого, яка заохочує дітей до спостережень за споживчими явищами та формує активне пізнання довкілля. Цей вид роботи відбувався за такою структурою: оголошення теми, визначення досвіду дітей із теми; окреслення «глибини» занурення; спільне складання плану самостійного пошуку інформації; презентацію результатів; складання висновків для практики. Така форма роботи тривала кілька днів і передбачала мотиваційну гру в межах – «Занурення в тему». Опишемо її.

Тема: «Природні ресурси».

Мета: ознайомити дітей із поняттям «природні ресурси»; визначити, що належить до природних ресурсів і які їх види бувають; виховувати інтерес до довкілля, дбайливе ставлення до природи, формувати усвідомлені висновки для практики у сфері культури споживання.

Процедура проведення. Вихователь пропонувала дітям розглянути «Мапу моря знань». На мапі було зображено всі природні особливості моря: береги, глибокі місця, острови, річки, що впадають у море тощо. Усі позначки на карті означали послідовність набуття знань із певної теми: ознайомлення з первинною інформацією (річка, що впадає в море), розширення знань за допомогою дорослого (корабель, що спрямований на глибину моря), самостійний пошук інформації (човен, що спрямований дитиною у певному напрямку); формування висновків (острів із прапорами).

Вихователь розглядав із дітьми поняття «ресурси» й «природні ресурси». – Діти, пригадайте, що таке природа? Усі квіти, дерева, чагарники, усі метелики, пташки, звірі, риби й комахи – це все природа. Люди використовують усе, що дає їм природа, для виготовлення різних товарів. Шафа зроблена з ... дерев. Светр зв'язаний із вовни ... вівці. Із зібраних ягід ми готуємо ... смачні джеми й варення. Усе те, що дає нам природа, називається ... природні ресурси. Ресурси – це те, що використовується для

будь-якої справи, наприклад, щоб зшити штани, які нам потрібні ресурси? Голки, нитки, тканина, ножиці – усе це потрібні нам ресурси. А ось природні ресурси, це такі, які нам із вами дає природа. А подумайте, чи користуємося ми з вами тим, що належить до природи? (Повітря, вода, земля, рослини.)

Вихователь надає дітям інформацію про різновиди природних ресурсів.

– Діти, наш корабель прямує на найбільш глибоке місце моря знань. Ми з вами з'ясуємо, що нам дає природа та які природні ресурси ми використовуємо? Усі рослини, якими користуємося, називаються рослинними ресурсами. Це – огірки й помідори, яблука й сливи, дерева, з яких роблять меблі й папір. А ось тварини дають нам свою вовну, молоко, кури несуть яйця й дають пух – і все це тваринні ресурси, тому що їх ми отримуємо від тварин. А ще є земельні ресурси – це поля, луки, ліси, якими користується людина. А як ви думаєте, що належить до водних ресурсів? (Річки, озера, струмки, моря, океани.) Отже, кожний із вас може обрати собі об'єкт для самостійного пошуку інформації та відправитися на своєму човні в путь.

Діти обирали теми для самостійного опрацювання, інформацію за ресурсами, щоб відповісти на запитання: назва, до якого ресурсу належать, що надає цей ресурс; як його споживати; як його зберігати. Додатково діти готували разом із батьками світлини, ілюстрації, картинки, які відповідають назві ресурсу, оформлювали знайдений контент у тематичну теку, вчилися презентувати знайдену інформацію.

Після презентації самостійно знайденої інформації вихователь доходила висновку про необхідність дбайливого ставлення до природи.

– Діти, давайте пригадаємо, як потрібно ставитися до природи? А як потрібно ставитися до природних ресурсів? Як ви вважаєте, навіщо ці знання в нашому повсякденному житті.

– У нашій країні дуже багато природних ресурсів, але їхня кількість не нескінченна. Якщо людина витратить їх бездумно й неекономно, вони

можуть закінчитися. І тоді вода в річках стане брудною, повітрям не можна буде дихати, зникнуть птахи, риби й тварини.

Вихователь пропонувала дітям розгадати загадки й визначити, до якого виду природних ресурсів належать відгадки.

Далі дітям пропонували намалювати ресурси, необхідні для приготування печива. Природні ресурси обвести олівцем.

– Діти, зараз саме час відвідати наш Острів знань, відмітити прапорцями, про що ми дізналися, що людина бере в природи різні природні ресурси: водні, земляні, рослинні, тваринні. Але їхня кількість обмежена. Які висновки для життя ми з вами зробимо? (Вислуховує та доповнює відповіді дітей. Кожну відповідь діти ілюструють прапорцем на острові в морі знань). Я впевнена, що кожному зрозуміло, як ми повинні з вами піклуватися про природу й дбайливо до неї ставитися. Для доповнення нашої мапи Моря знань я попрошу вас подарувати батькам паперові човники, познайомити батьків із подіями, які ілюструють користь природних ресурсів, звернути їхню увагу на проблему збереження природних ресурсів та розказати про провідні дії людей у цьому напрямі.

Перелік тем наведено в додатку М.

Для формування зацікавленості дітей довколишнім життям та споживчими явищами використано життєві спостереження як форму роботи в повсякденні. Опишемо їх.

Вправа «Життєві спостереження».

Тема: «Натуральний обмін. Гроші й ціна».

Мета: ознайомити дітей із поняттями «обмін», «гроші», «купюра», «номінал», «монета», розглянути особливості створення грошей, познайомити з їх різновидами, сприяти розвитку інтересу до споживчих явищ, зокрема, в економічній сфері життєдіяльності.

Процедура проведення. Вихователь пропонувала дітям передивитися частку художнього фільму про людей, які жили в стародавні часи. Які люди жили в ті часи? Як ви думаєте, чи могли тоді люди розмовляти? Як вони

віталися один із одним? Покажіть, як це відбувалося? Розповідала дітям, як виглядали люди в ті часи, де вони жили, як одягалися. Купити щось люди могли завдяки золоту, коштовним камінням, хутру, красивим прикрасам. Ці предмети замінювали гроші. Знайомила дітей з історією виникнення грошей та пояснила, як працюють сучасні гроші. Далі дітям було запропоновано розглянути паперові та металеві гроші, з'ясувати, як вони називаються (купюри, монети) [77; 206; 275]. Розглядали з дітьми грошові купюри, що на них зображено, портрети яких людей. Акцентували, що ці люди своїми вчинками заслужили, щоб їх зобразили на купюрах. Вихователь із дітьми відвідали найближчу крамницю, спостерігали за здійсненням покупок, діями продавців та покупців, процедурою розрахунків грошима. Вихователь підвела дітей до висновку, що сутність покупки полягає в обміні і пропонувала пограти в гру «Економічне лото».

Гра «Економічне лото». Дітям показали картки із зображенням меблів, одягу, продуктів харчування й житла, дітей об'єднали в чотири групи. Картки перемішали й розділили порівну між усіма групами (по 4). Кожна група повинна була зібрати комплект із 4 предметів: меблі, їжа, житло, одяг. Діти проводили між собою обмін.

Вихователь запропонувала дітям удома спостерігати за здійсненням покупок дорослими: що купували, для кого із членів родини були здійснені покупки, як розраховувалися, як перелічували решту, як перевіряли чеки, як ставляться до грошей.

Через тиждень діти розповідали про свої спостереження вихователю, доходили висновків. За підсумками життєвих спостережень створено альбом «Національна українська грошова одиниця – гривня» із зображенням купюр та монет, що входять до грошового обігу країни.

Вправа з формування фонду «Хочу» – «Уважно слухаємо та обговорюємо стартовий текст».

Тема: «Реклама».

Мета: ознайомити дітей із призначенням реклами як запорукою успішного бізнесу, із загальними вимогами до неї. Збагатити уявлення про різні види реклами, їх особливості. Знати, що існують спеціальні рекламні агенції, де виготовляють і розміщують рекламу люди нової професії – «фахівець із питань реклами». Знати обов'язки такого фахівця. Залучати дітей до самостійного оформлення реклами. Розвивати здатність творити, фантазувати, мислити, правильно висловлювати свою думку.

Процедура проведення. Вихователь пропонував дітям переглянути кілька прикладів телереклами по телебаченню. Запитання:

– Діти, скажіть, будь ласка, для чого створена реклама? Хто займається рекламою? Чи можна вважати рекламу продуктом виробництва? Чи то є послуга? Вихователь вислуховує відповіді й пропонує послухати стартовий текст.

– У кондитерській, де працювала мама Андрійка, не стали продаватися тістечка! Працівники кондитерської не розуміли, чому люди не стали заходити за свіжими тістечками, проходили повз крамницю і навіть не дивилися на вітрини. От і сьогодні, коли Андрійко прийшов до мами в кондитерську, у крамниці не було покупців. Хлопчик відчував, що мама і працівники кондитерської дуже хвилюються. Він вирішив допомогти. Він узяв у руки тістечко, яке найбільш йому подобалося, і раптом запропонував: «Давайте ми розкажемо всім, яким смачним є оце тістечко, а потім розповімо про всі вироби кондитерської мешканцям міста».

Усі разом поміркували, як зробити все правильно, а потім цілий вечір обмінювалися ідеями, як краще розказати про тістечка. Мама Андрійка була дуже задоволеною, що її синок сьогодні подорослішав. Він запропонував здійснити дорослу справу.

Запитання до дітей: Яку послугу запропонував Андрійко працівникам кондитерської? Про що Андрійко подумав, коли запропонував розказати про тістечка мешканцям міста? Як поведив себе хлопчик, коли мама розказала

йому про справи в кондитерській? Як би ви діяли в подібній ситуації? Як ви вважаєте, що далі сталося в кондитерській? Що допомогло змінити стан справ у кондитерській? Як реклама допомогла змінити стан справ? Де ще використовується реклама? (Відповіді дітей).

– Діти, а що ви ще знаєте про рекламу? Які бувають реклами? Де ми зустрічаємося з рекламою? (Діти називають відомі їм реклами).

Розповідь вихователя про рекламу.

Вихователь: А давайте і ми спробуємо скласти свою рекламу, ось, наприклад, про гребінець. (Діти описують гребінець, указують на його колір, призначення тощо).

Вихователь. Ось як стисло ми з вами розповіли про гребінець. Я впевнена, що ви завжди будете ним користуватися і тому будете охайними і причесаними. (Діти складають речення).

Гра «Навіщо цей предмет» (опис дії з предметом). Серед великої кількості предметів на столі діти обирали предмети за власним бажанням. Потім описували призначення предмета.

Вихователь. Чи можна сказати, що кожний із вас склав рекламу свого предмета? Чому? Яку рекламу можна назвати справжньою? А зараз прорекламуйте предмет, який обрав ваш партнер якомога краще. Пропоную використовувати запитання «З якого матеріалу виготовлений предмет?».

Вихователь: Які рекламні тексти вам найбільше сподобалися? Що ми ще можемо сказати про рекламу?

Для розширення інформаційного поля з теми «Послуги» та формування фонду «Хочу» в ході експериментальної роботи впроваджували розробку індивідуальних пошукових проектів. Опишемо приклад організації цієї форми роботи.

Індивідуальний пошуковий проект формування фонду «Хочу» – «Якими послугами користується моя родина».

Тема: «Послуги».

Мета: систематизувати інформацію про найважливіші послуги, якими користуються в родині, надати поняття про залежність між задоволенням власних потреб і потреб родини.

Процедура проведення: заздалегідь до вивчення теми «Послуги», вихователь надавав індивідуальні завдання для трьох родин вихованців щодо проведення вступного самодослідження за таким планом: «Я можу пояснити, що таке послуга», «Я знаю, якими послугами користується моя родина», «Для мене важливо, щоб послуги були вчасними та якісними», «Я можу сам надати таку послугу для моєї родини», «Я вмю замовити послугу та отримати її».

Пошукова діяльність родин відбувалася протягом тижня й передбачала проведення презентацій для аудиторії дітей старшої групи з теми «Якими послугами користується моя родина», наприклад, сім'я Дмитра Ш. представила фотозвіт у вигляді медіа-презентації про ті послуги, якими користуються її члени. Хлопчик розповідав про послуги, користуючись інформацією медіа-презентації, а батьки коментували його розповідь. На основі розповіді діти обирали предмети, підготовлені вихователем для оформлення колективної роботи з теми «Послуги» (об'ємна модель), що підсумовувала зміст пошукової діяльності. Презентація моделі передбачала проголошення призначення предметів та розміщення їх на об'ємній моделі, наприклад, користування послугою «водопостачання» представлено дієвою моделлю переливання води з одного сосуда в інший «Як тече вода з крана»; користування послугою «постачання електроенергії» представлено дією вмикання ліхтарика. Упровадження такої роботи активізувало дітей до самостійної пошукової діяльності та створення своїх моделей. Така мотивація була позитивним досягненням роботи та дозволила підготувати дітей до наступного етапу.

Наступна робота була проведена для формування усвідомленої мотивації та морального налаштування дітей на позитивне сприйняття

довкілля, виховання в дітей моральних якостей загальної культури та культури споживання. А саме: виховання ввічливості, вдячності, співчуття, турботливості, шанування людських стосунків; умінь, що належать культурній особистості: пропонувати та здійснювати допомогу; вітати зі святами людей, які оточують; робити подарунки та приємні послуги; зберігати наявні речі тощо. Означені позиції було розглянуто та впроваджено у «Клубі дельфінів» – пролонгованому проекті психологічного супроводу виховання основ культури споживання. Для цієї роботи, окрім вихователів та батьків, була залучена психологічна служба дошкільних навчальних закладів із метою емоційного включення через чуттєву сферу. Опишемо.

Зустріч у «Клубі дельфінів». Формування фонду «Хочу».

Тема: «Живемо у світі дружно».

Мета: психологічний супровід установлення та підтримки дружніх стосунків між дітьми та дорослими для налагодження взаємодії та взаємосприйняття.

Процедура проведення: дітям нагадали, що дельфіни найдружелюбніші тварини у світі, дітям і дорослим варто було б у них багато чому навчитися. Завданням від клубу було запропоновано обрати із сукупності світлин та картинок зображення людей, з якими, на їхній погляд, можна товаришувати. Запитання до дітей: «Чому саме із цією людиною ти хотів би товаришувати?», «Де можна познайомитися із цією людиною?», «Як познайомитися з людиною?». Після того, як діти обмінялися думками, їм було запропоновано пограти в гру «Знайомство» з однолітками та дорослими. Підсумком гри була презентація нового друга голові «Клубу дельфінів».

Тематика та методичні орієнтири занять у «Клубі дельфінів»: «Живемо у світі дружно», «Усі проблеми можна вирішити», «Творчість та креативність як активність», «Комунікація або як налагодити контакт», «Співпраця – кроки досягнення» (додаток Н).

Організація роботи **на когнітивному етапі** реалізації моделі виховання основ культури споживання передбачала формування фонду «Можу»: розуміння змісту елементарних споживчих понять, усвідомлення зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів як результату праці людей різних професій. Системним вектором цієї роботи стала педагогічна умова: взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Успішність реалізації означених вимог залежала від форм роботи, які обиралися в дошкільних закладах для побудови педагогічної взаємодії із сім'ями вихованців: спільні інформаційні повідомлення, батьківські збори з виступами батьків, залучення батьків до проведення консультацій іншим родинам, влаштування сімейних тематичних виставок, диспути, проведення спільних свят, вечори питань і відповідей, «дні відкритих дверей», усні журнали, спільні перегляди фільмів на педагогічну тематику. Використано такі форми взаємодії: створення вихователями тематичних книжок за певними темами для кожної родини та виготовлення «експрес-довідничків». Батьки та педагоги розміщували в таких довідничках актуальні матеріали з питань виховання основ культури споживання, таблиці для порівняння набуття дитиною певних знань та вмінь дитини, двосторонні практичні рекомендації для дорослих тощо.

Форма роботи «батьківські вітальні» була впроваджена за рекомендаціями О. Рудик. Особливості організації батьківських віталень були формою пізнавального дозвілля, на яке запрошували батьків та педагогів. Вітальні проводили в невимушеній обстановці, у затишних умовах музичної зали [28].

Ефективною формою взаємодії ДНЗ та батьків став брифінг [3]. Такі зустрічі стисло розкривали зміст актуальної для батьків інформації з питань власної культури споживання та виховання основ культури споживання в дітей. Її проводив вихователь-методист, який заздалегідь готувався до відповідей на запитання за темою.

До реалізації умови взаємодії ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку були залучені форми, запропоновані авторами В. Лесик, О. Тесленко [150]. Серед них: 1) адаптований варіант акції «Батьківське віконечко», метою якого було активізувати батьків до створення стендової інформації; 2) «Кишенькова бібліотека» як спосіб спільної підготовки інформації до батьків у письмовому вигляді; 3) «День батьківського самоврядування» як спосіб занурення батьків у атмосферу внутрішнього життя дошкільного закладу [150].

Серед нетрадиційних форм та способів взаємодії дошкільного закладу з сім'єю автори пропонували: проекти з виготовлення батьками фото-презентацій та фото-колажів про власну дитину; підготовку інформації з досвіду сімейного виховання в письмовому вигляді разом із дітьми, підготовка матеріалів для обговорення актуальних питань взаємодії з дітьми в межах «Дискусійної трибуни», проекти спільної діяльності з виготовлення міні-буклетів для батьків із рекомендаціями щодо виховання дітей та ін. [150].

Для взаємодії ДНЗ та сім'ї у вихованні основ культури споживання використовували мультимедіа-технології та ресурси соціальних мереж. Використання таких ресурсів викликало зацікавленість батьків, а форми звернення демонстрували сучасність організації роботи. Активно використовувалися відеопрезентації для розкриття теоретичних питань, підсумків спільної діяльності, ходу й презентації прикладної діяльності [119]. Для стимулювання взаємодії ДНЗ і сім'ї з метою підвищення ефективності у вихованні основ культури споживання сприяли такі прийоми, як-от: включення учасників (педагогів, батьків, дітей) до спільної діяльності; підтримка активності в проектах; заохочення до ініціативних дій партнерів, непряма допомога в процесі реалізації спільної діяльності.

Означені форми включення батьків до безпосередньої освітньої роботи дошкільного навчального закладу надали батькам можливість розширення власного споживчого досвіду. Залучення батьків до спільної освітньої роботи

здійснювалося в межах функціонування батьківського клубу «Культурний споживач змалку», у якому відбувався пошук та добір інформації для спільної роботи, адаптація її до наявних умов практики та оновлення особистого батьківського досвіду. Батьки свідомо брали участь у роботі клубу, отримували необхідну для них теоретичну, практичну інформацію і знаходилися в інформаційному полі проблеми щодо виховання основ культури споживання в дітей.

Серед активних форм роботи клубу «Культурний споживач змалку» використовувалися проблемні лекції, інтерактивні тренінги «Школа споживання», ситуації аналізу життєвого досвіду, різноманітні ігри (ділові, рольові), розв'язання проблемних ситуацій тощо.

Виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку організували в структурно-тематичній інтерпретації забезпечення освітнього процесу. Було використано дидактичний матеріал, закріплений концепцією сталого розвитку: спільні проекти, інтегровані заняття, Динамічний колаж, проблемні ситуації, тренінги, ігрові «Хвилинки заощадливості».

Організація спільних проектів. Розкриємо зміст організації спільного проекту на прикладі реалізації одного з них – «Телепередача «Кращі іграшки світу»». Зміст означеного проекту розроблено з урахуванням праць Н. Гавриш, Г. Григоренко, Л. Діденко, А. Довбні, Р. Жадан, М. Савченко, які були адаптовані до завдань власного дослідження [40; 42; 56; 58; 70; 71; 87; 226].

Формування фонду «Можу» – «Телепередача «Кращі іграшки світу»».

Тема: «Іграшки».

Мета: розвивати логічне мислення в дітей, інтерес до довколишнього життя та споживчих явищ; виховувати основи культури споживання; навчати дітей орієнтуватися в смисловому полі «товар», «продовольчі і промислові товари», називати різні види товарів (зокрема іграшки); виховувати дбайливе ставлення до іграшок; виховувати навички використання іграшок за призначенням.

Процедура проведення. Дітям було запропоновано показати свою обізнаність із теми «Іграшки». Діти по черзі розповідали, що вони знають про товари, іграшки, коли і з ким купували їх, обмінювалися враженнями. Ігровий момент дозволив виявити, наскільки діти обізнані з темою проекту. Дітям було запропоновано першими висловити свою думку. Батьки пропонували картки із зображенням іграшок для усного обговорення. Для реалізації проекту всім учасникам потрібно було знайти собі партнерів (із числа дітей, батьків, педагогів), продумати та ствердити зміст виступу, цікаво розповісти про визначену іграшку, продумати імідж ведучого та наочний супровід тексту телепередачі. Під час виконання цього завдання вихователь пропонував виконати такі дії всім зацікавленим дітям.

Подальша організація проекту передбачала проведення екскурсії до магазину іграшок із метою формування в дітей певних уявлень про магазин (його призначення, будову, людей, які там працюють, їхні обов'язки), опанування низки термінологічних понять із теми «Іграшки для дітей», що становило інформаційно-ознайомлювальний ресурс проекту. Увагу дітей звертали на зовнішній вигляд полиць магазину, його внутрішнє облаштування (умови зберігання товарів, ціна іграшок, умови та правила придбання іграшки, спеціальні приміщення), діти познайомилися з обов'язками касира, товарознавця тощо. Дорослими для дітей заздалегідь було зроблено «Кошки корисних покупок». Дітям пропонували «збирати покупки – іграшка для молодшого у родині» для подальшого обговорення в родині. На основі «Кошки корисних покупок» діти та дорослі створили осередок та обговорювали перелік іграшок для молодших представників різних сімей.

Далі проголошувалася ідея обговорення теми «Іграшки – твої друзі». Під час діяльності в осередку (2-га половина дня) діти і дорослі розповідали про свої іграшки, що в них є вдома, були в дитинстві, про улюблені ігри, з ким діти грають у різні ігри. Партнери-ініціатори розпитували про іграшки та ігри товаришів і батьків, інших дітей; спонукали дітей, об'єднавшись у

спільну гру з машинкою, ініціювати нові ігрові дії. Звертали увагу на те, якими різноманітними можуть бути ігри з однією іграшкою, пропонували дітям розповісти про відчуття від спільної гри, від нових варіантів застосування звичної іграшки.

Наступна зустріч в осередку передбачала презентації улюблених іграшок усіх учасників. Дорослі пояснювали, чому варто грати «старими іграшками» та обмінюватися ними; разом придумувати нові способи гри з презентованими знайомими іграшками; партнери-ініціатори пропонували обмін іграшками і вчили дітей домовлятися.

Вихователь пропонувала послухати стартовий текст за методикою сталого розвитку [75]: У Максимка сталася біда! У його пожежної машини зламалися колеса. І сьогодні, коли Максимко з мамою зайшли до магазину іграшок за новою батарейкою для робота, він, побачивши на вітрині таку саму машину, почав просити матусю негайно придбати йому цю іграшку. Скільки мама не пояснювала, що не варто купувати ще одну машину і в неї нема грошей – нічого не допомогло. Хлопчик відчував себе найнещаснішим! Максимко підняв галас на весь магазин, розсварився з мамою, образив її. Увечері в гості до Максимки зайшла Оксанка, його подружка й сусідка. Хлопчик ще відхлипував, сумуючи за пожежною машиною. Дівчинка взяла в руки зламану машину і раптом запропонувала: «Давай ми їй нові колеса зробимо з картону, а потім побудуємо гараж для всіх твоїх машин». Діти поміркували, як зробити все правильно, а потім цілий вечір грали разом. Перед сном Максимко попросив пробачення у матусі за свою поведінку і заснув спокійним, адже тепер він знав секрет цікавої гри.

Запитання до дітей: Про що Максимко просив маму в магазині? Як поводить себе хлопчик, коли мама відмовилася купувати нову іграшку? Чому він не хотів гратися старими іграшками? Як би ви заспокоїли Максимка і спробували його переконати? Що стається зі старими іграшками? Чому не можна придбати всі іграшки, які забажається? Який секрет дізнався хлопчик про цікаву гру?

Вихователь запрошувала дітей до виконання вправи «Вибір» (вступне самодослідження). Для цього було підготовлено картки вибору для кожної дитини з її ім'ям. На кожне з кіл, залежно від відповіді, дитина мала наклеїти кружечок із паперу зеленого (завжди) або жовтого (іноді) кольору, або залишити його білим (не знаю). Після запитань та обговорення тексту дітям було запропоновано провести вступне дослідження. Вони висловлювалися з приводу таких тверджень: «Я знаю, чому не варто постійно купувати нові іграшки», «Я вмю придумувати цікаві ігри з іграшками, які є в мене», «Мені подобається обмінюватися іграшками з друзями», «Мені подобається ремонтувати старі іграшки і знову використовувати їх».

Діти працювали з картинками із зображенням дій, до виконання яких потім їх запрошували.

Дія 1. Граю з «усім». У дітей запитували: Що вони бачать на першій картинці? Що трапилося з іграшкою? Чому? Що відбудеться, якщо всі діти будуть кожного дня вимагати нові іграшки? Що вони бачать на другій картинці? У які ігри вони б грали із цими «старими» іграшками? Які іграшки та предмети можна використати для гри «Сім'я»? А для гри «Магазин»? Чого нас навчають автори картинки?

Дітей просили пояснити, що можна зробити: коли іграшка зламалася, коли вона вам надоїла, коли однією й тією самою іграшкою хочуть грати одразу двоє дітей. Вихователь запропонувала дітям розповісти, як кожен із них може діяти в подібній ситуації і допомогла їм сформулювати наміри, починаючи зі слів: «Тепер я буду...». Далі дітей об'єднують у групи по 2 – 3 особи, кожна з яких отримує одну з іграшок (м'яч, гімнастична палка, кубики), прохають їх придумати кілька можливих ігрових дій із цими предметами.

Дія 2. Обмінююся іграшками з друзями та ремонтую їх. Вихователь запитувала дітей: що вони бачать на першій картинці? Що, як ви думаєте, роблять діти? Чи ремонтували ви колись іграшки? Чи можна грати з ними після ремонту? Що відбувається на другій картинці? Навіщо вони це

роблять? Чи доводилося тобі обмінюватись іграшками з іншими дітьми? Чи було це цікаво? Попросіть когось із дітей пояснити, які слова потрібні, щоб попросити іграшку в іншої дитини? Що треба сказати, коли хтось хоче пограти іграшкою, якою граєшся ти? Як домовитися про обмін іграшок? Що можна запропонувати, якщо дитина не хоче обмінятися іграшкою? Чому не можна, щоб весь час за тебе про іграшки та гру з іншими домовлялися дорослі: вихователі чи батьки? Чи доводилося їм ремонтувати, оновлювати старі іграшки? Як це було? Запропонуйте дітям розповісти, як кожний і кожна з них може діяти в подібній ситуації і допоможіть їм сформулювати наміри, починаючи зі слів: «Тепер я буду...». Вихователь пропонує дітям розіграти кілька простих ситуацій з іграшками, які б потребували обміну іграшками, об'єднання в спільну гру.

Завершуючи цю роботу, запросили дітей виконувати названі дії якомога частіше у відповідних ситуаціях. Для формування життєвого досвіду дітей вихователь просила дітей пройти по груповій кімнаті й знайти іграшки, якими зручніше гратися наодинці. Діти пояснювали свій вибір. Потім вихователь запропонувала знайти ігри та іграшки, з якими цікавіше гратися разом. Наприкінці для продовження роботи запросили дітей об'єднатися в невеличкі групи та створити ігрове поле для тематичної гри, зібравши необхідні предмети та іграшки. Усі діти отримали завдання розповісти батькам, про що вони дізналися, переглянути вдома власний іграшковий «арсенал» і придумати нові ігри, ігрові дії зі старими іграшками, відібрати ті, якими вони можуть помінятися з іншими на деякий час або назавжди, а які хотіли б оновити.

Підсумки проекту було підведено під час тематичного дня іграшки, що був організований у дошкільному навчальному закладі для дітей старших вікових груп.

З метою усвідомлення дітьми залежності між задоволенням своїх потреб і потреб сім'ї та працею батьків, а також із метою кращого засвоєння інформації з теми «Послуги» педагоги використовували проблемні ситуації.

Дітям пропонувалося самостійно знайти рішення проблеми; розробити план дій для рішення проблеми; виступити в ролі організатора бюро послуг; влаштувати обмін послугами для дітей. Наведемо приклад однієї з них.

Проблемна ситуація «Відірвалася застібка на чобітках».

Мета: вчити дітей досвіду розв'язання проблеми та здійснення самостійного вибору відповідно до ситуації.

Процедура проведення. Діти під час прогулянки побачили, що в одного з дітей відірвалася застібка на чобітках (спеціально підготовлені чобітки для дитини, яка заздалегідь отримала інструкції, як себе поводити). Необхідно розв'язати цю проблему.

Вихователь: «Давайте спробуємо знайти кілька варіантів розв'язання проблеми, що виникла». Діти називали свої варіанти: «Скасувати прогулянку», «Замінити чобіток», «Відвести дитину до групи», «Купити нові чобітки», «Попросити допомоги», «Зателефонувати батькам дитини», «Полагодити чобіток самостійно», «Віднести чобіток у майстерню з ремонту взуття».

Учасники проблемної ситуації обирали варіант розв'язання й обґрунтовували свою думку. Остаточне рішення на цьому етапі приймав вихователь, який допомагав дітям знайти якомога більше варіантів рішення проблеми й обрати найдоцільніший.

Вихователь: «Діти, ми разом із вами перерахували кілька варіантів розв'язання проблемної ситуації. Чи згодні ви з тим, що нам слід звернутися до людини, яка знає, як полагодити чобіток, щоб він залишався красивим і ще довгий час послужив». Далі дітям було запропоновано розказати, як слід підготувати чобітки до ремонту. Завданням вихователя було підвести дітей до рішення, що, поважаючи працю майстра, необхідно ретельно вимити чобітки, просушити їх. Вихователь із дітьми мили чобіток, що потребує ремонту. Далі діти мали обрати майстерню, куди віднести чобітки. Вихователь запропонувала дітям обрати майстерню для ремонту за такими параметрами: найближча до дошкільного закладу, найкращий майстер –

якісна послуга, знайомий майстер, дешева послуга, швидко ремонтують взуття.

Після того, як діти обрали кращий варіант рішення проблеми, вихователь пропонувала дітям переглянути мультиплікаційний фільм «Кращий лікар для взуття» та звернути увагу на те, як важливо отримувати якісні послуги, які послуги можна назвати якісними.

Для введення в життєвий досвід знань із культури споживання послуг дітям та їхнім батькам було запропоновано взяти участь в акції «Взуття для буття». А саме: провести дома «аудит» взуття, яке потребує ремонту, обрати майстерню для отримання якісної послуги в ремонті взуття, підготувати взуття для роботи майстра, оплатити послугу, домовитися про дату здійснення послуги та оцінити якість послуги. Для виготовлення звітного колажу родини вихованців фотографували всі етапи участі в акції та згодом представили яскраві колажі, на яких діти змогли знов відстежувати послідовність отримання послуги – ремонт взуття.

Для результативного навчання дітей змісту елементарних споживчих понять було організовано діяльність, що ґрунтується на певному досвіді дітей. Наводимо приклад одного з таких інтегрованих занять із математики та ознайомлення з довколишнім. Інтегроване заняття, спрямоване на формування фонду «Можу».

Тема: «Готуємося до школи разом».

Мета: ознайомити дітей із процедурою використання економічних понять «гроші» та «ціна», навчити співвідносити та застосовувати грошовий знак України – гривню. Формувати вміння співвідносити товар із певною кількістю грошей. Продовжувати лічити предмети і співвідносити їх кількість з назвою цифр. Учити розкладати число на два менших. Нагадати дітям, що природні ресурси стають рукотворними речами в процесі людської праці. Активізувати в мовленні вихованців уживання слів: «шкільні речі», «ціна», «гроші», «товар», «гривня». Розвивати пам'ять, мислення, кмітливість. Виховувати інтерес до основ культури споживання.

Процедура проведення. Вихователь запрошувала дітей підготуватися до зустрічі незвичайного гостя, який знає багато чого про школу, тому що вже навчається в ній. Гість уміє готувати все необхідне для навчання, вже здійснював самостійно покупки, володіє знаннями про ціни на товари, знає, як поводитися із грошима. З гостем треба буде познайомитися, гостинно зустріти, розважати.

Гість Учень: – Я вітаю всіх дітей у дитсадку. Я дуже часто пригадую, як відвідував цей садочок кілька років тому. Зараз я – Учень. Чи готуетесь ви стати школярами?

– А з чим ходять учні до школи? (З портфелем, рюкзаком.)

Я кожний день відвідую школу, тому, напевне, знаю, що має лежати в рюкзаку. Ви хочете дізнатися, що є в моєму рюкзаку? Я пропоную подивитися, що носять учні до школи.

Вихователь: – Діти, давайте подивимося що лежить у рюкзаку Учня? (Діти дістають книгу). Ця книга називається підручник. За ним навчаються в школі учні.

– Скільки підручників ми взяли у рюкзаку? (1) (Учень ставить підручник на демонстраційну дошку).

– До нього додати ще один підручник. Скільки стало підручників? (2)

– Мої помічники знайшли ще один підручник. Давайте полічимо, скільки їх стало? (1, 2, 3 – усього 3 підручники.) (Вихователь пропонує дітям по черзі полічити підручники.)

– Діти, а що ще ви знайшли в рюкзаку? Так, зошит. Скільки зошитів я показую вам? (1)

– До нього додали ще один зошит. Скільки стало зошитів? (2)

– Я знайшла ще один зошит. Скільки їх стало, давайте полічимо? (1, 2, 3 – усього 3 зошити.)

– Учень хоче додати ще один зошит? Давайте полічимо, скільки їх стало? (1, 2, 3, 4 – усього 4 зошити.)

– А хочете дізнатися, що ще лежить у рюкзаку? (Доручає помічникам дістати коробки з олівцями.) Що це? (Олівці.) Їх дуже багато і потрібна ваша допомога, щоб їх полічити.

Вихователь роздає кожному вихованцю коробку з олівцями і пропонує перелічити їх за своїми столами. Діти рахують: «1, 2, 3, 4, 5 – всього 5 олівців».

Вихователь: Наш гість приніс із собою цифри. Учень і не сподівався, що ви вже добре знаєте, як вони називаються. Давайте назвемо цифри. (Діти називають цифри від одного до п'яти).

– Якщо ми так гарно знаємо цифри, то можемо пограти з нашим гостем Учем. Ви заплющете очі, а гість сховає цифру. Потім ви розплющите очі і скажете, яка цифра схована. А зараз знайдіть у себе на столі цифру, яку буде називати Учень.

Учень: – Молодці, зараз я покажу щось цікаве. Складіть ваші цифри у конверт, а я зберу ваші цифри у коробочку, які перетворяться на щось несподіване (Гість в одну коробочку збирає цифри, а потім непомітно замінює її на схожу і роздає дітям «гаманці»).

– Діти, подивіться, що лежить у ваших гаманцях? Так, це «гроші». У школі ми вже дізналися про гроші та їх використання. Якщо ви хочете теж пізнати, то роздивіться гроші уважно і скажіть, вони схожі між собою чи різні? Діти відповідали, що вже знайомі з купюрами, що вони зроблені з паперу.

– Добре, тож назвіть, чим купюри відрізняються між собою? (Кольором, цифрами.)

Учень пропонує показати купюру в 1 гривню, 2 гривні, 5 гривень, 10 гривень та ставить запитання, чи існують купюри на 3 і 4 гривні.

Вихователь підсумувала, що діти добре обізнані з теми «Гроші», знають, для чого вони потрібні (щоб купувати товар). Але ніколи не здійснювали це самі. Навіть, не дуже розуміють, що таке ціна. Сьогодні ми

побачимо, що кожен товар має свою ціну, будемо купувати товар за наші «гроші».

Вихователь: – Діти, подивіться уважно, що зображено на ваших картках? (Олівець, зошит, книга – це шкільні речі.)

– Олівець коштує 1 гривню. Покладіть під картинкою 1 гривню.

– Зошит коштує 2 гривні. Книга – 5 гривень.

– Діти, скажіть, як можна по-іншому заплатити за зошит? (Покласти 1+1 гривню.) Покладіть інші гроші.

– А зараз зберіть гроші з картки. Ми ще раз із вами будемо купувати товар. Спочатку ми купили зошит за 2 гривні. Які ви гроші покладете? Потім купили книгу за 5 гривень. А потім олівець за 1 гривню.

Молодці, діти. Ви правильно добирали гроші, щоб купувати товар. А зараз відпочинемо і я запрошую вас на фізкультхвилинку «Ми прийшли до магазину купувати апельсини» (віршована фізкультхвилинка із руховим супроводом тексту).

Вихователь: – Діти, а чи знаєте ви, із чого зроблені олівці? (З дерева.) А папір? Його теж виготовляють із дерева.

– Наш гість Учень приніс до нас на заняття фішки і пропонує пограти у гру «Спочатку і потім».

– Спочатку було дерево, а потім що з нього зробили? (Олівці, меблі, папір...) (За кожен правильну відповідь діти отримують фішку.)

– Спочатку був папір, а потім? (Газета, зошит...)

– Діти, ви добре пограли, отримали багато фішок. Давайте визначимо переможця в нашій грі.

– А на вас чекає ще одне завдання. Я пропоную вам роздивитися ще одну картку і назвати що там зображено (олівець, фарби, зошит, книга, лінійка, яблуко, ручка). Скажіть, який предмет серед них зайвий.

Вам буде завдання – розфарбувати тільки шкільні речі. (Діти розфарбовують усе, крім яблука.)

Запитання: Хто приходив до нас на заняття? Що приносив учень? Які шкільні речі ми рахували? Які шкільні речі ми купували? Які речі розфарбовували? Що вам сподобалося сьогодні на занятті?

Опишемо заняття з формування фонду «Можу» – «Динамічний колаж».

Тема: «Ознайомлення з професіями дорослих».

Мета: створити умови для аналітичної діяльності дітей, вчити розуміти, формулювати та проголошувати ідею пошукової діяльності; закріпляти вміння реалізувати колективний задум продуктивної діяльності у спільній роботі над колажем.

Процедура проведення. Під час першого проведення цієї форми роботи вихователь пояснювала дітям, що таке колаж і чому його названо динамічним.

Вихователь пропонувала дітям роздивитися картинки в кількох коробках, з'ясувати, що на тих картинках зображено, і розподілити зображення на дві категорії (за бажанням дітей). Розглядаючи картинки, діти обговорювали зміст, обмінювалися враженнями й робили висновок, що на картинках зображено дії дорослих.

Вихователь об'єднала дітей у дві команди для подальшої командної роботи. Завдання для дітей: зібрати з коробок усі картинки, що пов'язані між собою. Діти пропонували варіанти поєднання картинок, обговорювали в командах свої дії, доводили власну думку.

Першою групою було обрано картинки із зображенням дій, притаманних професіям дорослих, пов'язаних із виробництвом різних товарів. Друга група картинок об'єднувала дії дорослих із надання різних послуг. Після вибору картинок з'ясувалося, що в коробках залишилися картинки, які не належать жодній групі обраних тем. Діти доходили такого висновку самі, обґрунтовуючи свою думку.

Вихователь запропонувала назвати професії, які зображено на картинках, розповісти основні дії дорослих у відомих дітям професіях і

показати їх якомога краще в командному «Колажі»: професії, пов'язані з виробництвом товарів; професії, пов'язанні з наданням послуг.

Діти самостійно формулювали та проголошували ідею колажу, знаходили місце для командної роботи, обирали лідера, матеріали для оформлення колажів (ватман, кольоровий папір, готові рамки для зображень, переводні картинки, печатки для дитячої творчості, різнокольорові стікери, фломастери, картинки, світлини та ін.), обговорювали передбачені результати роботи.

Обговорення пошукової та прикладної діяльності показало, які професії дітям є невідомими. Подальшу роботу вихователь спрямовував на ознайомлення дітей із новими професіями та організацію доповнення колажів дітей відповідно до проголошеної ідеї. Протягом дня вихователь звертала увагу на тематичне панно, пропонувала вносити зміни в розташування карток у зв'язку з появою нової інформації про товари та послуги.

З метою розширення знань дітей про особливості праці людей (у сфері виробництва товарів та послуг) було організовано тренінг із формування фонду «Можу». Опишемо його.

Тема: «Товари та послуги в моєму житті».

Мета: пояснити значення слів «товар» та «послуга», показати їх відмінність та вживаність у повсякденному житті.

Процедура проведення. Вихователь перекладала на столі різні предмети, які придбала в крамниці. Запитання: Як можна назвати предмети в магазині? (Товар.) Як потрапляє товар до магазину? Які товари ви купляли з батьками в магазинах? Для чого вони потрібні? Що купували особисто тобі? Як ти вважаєш, хто виробляє товар?

Дидактична гра «Хто що виготовив?».

Вихователь пропонувала дітям розглянути предметні картинки із зображенням різних товарів, називала професію дорослого, а діти обирали потрібний предмет.

Пекар – хліб, булочки, батон...

Швачка – спідниця, шорти, пальто, сорочка...

Кондитер – цукерки, тістечка, шоколад...

Чоботар – босоніжки, чобітки, черевички...

Столяр – стілець, стіл, шафа, поличка...

Не всі предмети, що їх виготовляють люди, продаються. Є предмети, які люди виготовляють для власного користування: пиріжки, варення.

Дидактична гра «Товар – предмет».

Вихователь називала предмет, а діти вирішували, товар це чи предмет для власного споживання.

Стіл, диван, крісло – (товар).

Варення зварила матуся – (предмет).

Шкарпетки зв'язала бабуся для дідуся – (предмет).

Булки, батони – (товар).

– Є багато професій, представники яких нічого не виготовляють, а надають послуги іншим людям.

Дидактична гра «Товар – послуга».

Вихователь пропонувала дітям опис дій дорослого. Дитина повинна була проаналізувати, почути та зробити висновок, послуга це чи виготовлення товару.

Лікар лікує хворого – (послуга).

Столяр виготовляє диван, крісло – (товар).

Пекар випікає хліб, батони – (товар).

Листоноша приніс журнал – (послуга).

– Чи всі предмети, виготовлені людиною, можна вважати товаром?

– Чи всі дорослі люди працюючи, виготовляють товари?

Тема тренінгу: «Зберігаємо продукти» [60].

Мета: закріпити в дітей уявлення про одну з найважливіших потреб людини – в їжі; пояснити, що у виробництво продуктів харчування вкладено працю багатьох дорослих; підвести до розуміння, що бережливе, раціональне

використання продуктів допомагає економити бюджет родини; вчити готувати нескладні страви; формувати навички раціонального споживання; виховувати бережливе ставлення до результатів праці людини.

Процедура проведення. Вихователь пропонує дітям відповісти чи зможе людина виконувати будь-яку роботу, жити, якщо вона не їстиме. Чому, на їхню думку, їжа вважається однією з найважливіших потреб людини й що потрібно для її задоволення.

Запитання вихователя: Які продукти харчування ви знаєте? (Діти називали молоко, хліб, картоплю, овочі, фрукти, ягоди тощо). Що з них можна приготувати? (Салати, супи, каші, варення, соки тощо). Де можна взяти ці продукти? (Виростити на ділянці або купити в магазині). Чому ми платимо за продукти гроші? (Тому що це – товар).

Вихователь уточнює, що товар – продукт праці, виготовлений дорослими для продажу. Дітям пропонують розглянути малюнки, на яких зображено шлях одного з найважливіших продуктів харчування – молока – до нашого столу.

Запропоновані дітям малюнки: 1. Корова пасеться. 2. Корова дає молоко. 3. Молоко збирають у цистерну. 4. Водій везе цистерну на молокозавод. 5. Робітники перероблюють молоко, фасують у пляшки, пакети. 6. Пляшки, пакети вантажать у машини й відвозять до магазинів.

Діти пригадували та називали, які продукти виготовляють із молока.

Розповідь вихователя: Щоб придбати молоко, ми йдемо до крамниці. Там багато різних молочних продуктів. Купуючи їх, люди обмірковують, що вони готуватимуть із них: млинці, кашу, какао чи щось інше. Скільки це коштує, а також, дивлячись на термін уживання, продумують, скільки продукту треба купити, щоб не було залишків. Це, зокрема, стосується всіх продуктів харчування. Щодо цього існують певні правила, яких повинні дотримуватися дорослі і діти. Ось вони: купувати продуктів варто стільки, скільки потрібно для родини; готувати треба стільки, скільки зможе з'їсти

родина; не викидати продукти, які залишилися, а знаходити можливість їх використати; правильно зберігати продукти.

Вихователь пропонує дітям відповісти, як вони розуміють кожне із цих правил та як їх дотримуються батьки.

Завдання: дітям роздавали картки, на яких зображено різні способи зберігання овочів та фруктів (заморожування, консервування, сушіння, виготовлення соків, варення, джемів. Місця зберігання – підвал або холодильник). Вихованці по черзі розповідали, як зберігають продукти в їхній родині.

Гра «Як би зробив ти?».

Дітям пропонували ситуації, які вони оцінювали:

1. Господиня купила на вечерю для своєї родини дві пляшки молока. Випили тільки одну. Молоко в другій пляшці скисло і господиня його вилила.

Запитання: Чи правильно зробила господиня? Як вона повинна була вчинити в цьому випадку?

2. Родина купила багато фруктів. Частину з них з'їли, а ті, що лишилися, стали м'якими.

Запитання: Що б ви запропонували з ними зробити?

3. Мама купила хлопчикові булочку. Але незабаром побачила, що він кинув шматок булочки на землю.

Запитання: Що б ви сказали цьому хлопчикові? Як би вчинили самі?

Тренінг із виготовлення печива.

Вихователь пропонувала дітям уявити, що вони працюють у цеху, де випікають печиво. Звичайно, одна людина не може це робити. Щоб добре виконати роботу, її треба розподілити між різними людьми. Працюватимуть дві бригади, які повинні виготовити якомога більше продукту.

Дітям роздавали тісто. Одні розкачували його, другі вирізали формочками печиво, треті укладали його на деки. Вихователь виступила у ролі контролера, підраховувала кількість печива, виготовленого кожною

бригадою, визначала, яка з них зробила його більше. Після перших результатів роботи вихователь запропонувала дітям замислитися, чому з однакової кількості тіста вийшла різна кількість продукції. Дітям потрібно було зрозуміти, що кількість печива залежить від того, як – тонко чи товсто – розкачували тісто, чи раціонально розташовували формочки тощо. Після цього зібрали залишки та використовували їх знову до останнього шматочка тіста.

Вихователь пояснювала дітям, що до тіста треба ставитися особливо бережно. Адже його виготовляють із борошна, борошно – із зерна, яке є найголовнішим продуктом на землі. Не буде зерна – не буде життя. Щоб із маленького зернятка вийшли духмяний хліб, печиво, тістечка тощо потрібна праця багатьох людей, яку слід шанувати.

Наприкінці заняття вихователь перевіряла виконання домашнього завдання, яке було запропоновано дітям та їхнім батькам (скласти рецепт і приготувати із залишків продуктів якусь страву). Діти демонстрували та дегустували ці страви (салати з овочів та фруктів, млинці, сухарики, запіканки тощо). Вихователь підкреслювала, що завдяки праці та вигадливості дорослих вони зуміли приготувати із залишків дуже смачні та корисні страви. Отже, не тільки заощадили продукти, а й урізноманітнили харчування родини.

Діяльнісний етап моделі передбачав занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї. Також діяльнісний етап сприяв організації умов для виявлення навичок бережливості та економності дітей старшого дошкільного віку під гаслом «Буду». Ефективність такого занурення полягала у формуванні почуття впевненості дітей у власних зусиллях, формуванні емоційно-ціннісного ставлення до себе, а головне – вихованні основ культури споживання на діяльнісному рівні.

Однією з нетрадиційних форм роботи, які використовувалися для реалізації завдань діяльнісного етапу, було створення коміксів. Комікси використовувалися як художній твір, у якому малюнок і текст передавали

сутність авторської думки дитини. Комікси були різними: у вигляді набору картинок із текстами, у вигляді чорно-білих картинок, картинок-домальовок, картинок для порівняння. Усі картинки ілюстрували певну споживчу проблему. Використання коміксів було вдалим способом занурити дітей у суть проблем споживчих явищ та знайти варіант її вирішення. Навчання дітей малюванню коміксів зайняло небагато часу. Паралельно вихователі навчили дітей пояснювати дії коміксів, обмірковувати їх та пропонувати свої вирішення споживчих ситуацій. Використання коміксів було не тільки корисним для дітей, а й надало можливість підготувати їх до наступних форм роботи діяльнісного етапу.

Для формування усвідомленого розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій було організовано мобільне розвивальне середовище «Парк професій». Для навчання дітей участі в спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб розроблено низку сценаріїв ігрової діяльності. Прогнозовані результати ігрової діяльності дозволили розвивати не тільки необхідні навички виконання ігрових дій, опанування різних ролей згідно з професіями. Участь в ігровій діяльності дозволила надати дітям дійсного досвіду культури споживання.

Опишемо форми роботи на цьому етапі.

Заняття в «Школі споживача».

Тема: «Бюджет моєї сім'ї».

Мета: створити умови для оперування поняттями «бюджет», «доходи», «витрати»; для набуття життєвого досвіду дитини в культурі споживання, економічній сфері життєдіяльності й уміння брати активну участь в обговоренні бюджету сім'ї.

Процедура проведення. Дітям запропоновано завдання підготуватися до відповідей на запитання: Навіщо люди ходять на роботу? Для чого потрібні вашій сім'ї гроші? На що витрачає гроші ваша сім'я? Кожний із учасників школи відповідав на запитання та мав узагальнити свою відповідь

коротким реченням, що всі питання стосуються бюджету. Діти пояснювали, що це слово означає.

– Діти, усі гроші вашої сім'ї, якими вона може розпоряджатися, називаються бюджетом. Подивіться на це коло – це бюджет – усі гроші, які є в сім'ї. А з яких же грошей він складається?

Вихователь розглядає з дітьми складники бюджету.

– Діти, розгляньте схему. Хто поповнює бюджет сім'ї? Що роблять мама й тато, щоб поповнити бюджет сім'ї? (Працюють.) А як називаються зароблені батьками гроші? (Зарплатня.) Зарплатню люди отримують за свою працю. А як називаються гроші, які отримують бабуся й дідусь, які вже не працюють? (Пенсія.) А чому вони отримують гроші, адже вони не працюють? (Люди, які на пенсії, отримують гроші, що називаються пенсією, за свою працю в молодості.)

– Діти, ви не заробляєте ніяких грошей, тому що не працюєте. Зараз ваш обов'язок ходити до дошкільного закладу і добре поводитися, не засмучувати батьків. А коли ви виростете, то підете вчитися до школи. За своє добре навчання ви отримуватимете високі оцінки. Після школи ви вчитиметеся, щоб здобути професію, і, якщо ви добре із цим будете справлятися, вам за відмінне навчання платитимуть гроші. Подивіться на схему, дівчинка-студентка збільшує сімейний бюджет грошима, отриманими за своє навчання. Вони називаються стипендія.

Бесіда-уточнення. Діти, розкажіть, хто у вашій сім'ї заробляє гроші? Ким працюють ваші батьки? Чи є хто-небудь у вашій сім'ї, хто вже на пенсії? Чи є студенти у вашій родині? Що вони отримують за своє добре навчання?

Фізкультхвилинка.

Вихователь знайомить дітей із поняттями «доходи» і «витрати».

– Діти, усі гроші, які потрапляють до сімейного бюджету, називаються доходом. Зарплата батьків, пенсія бабусь і дідусів, стипендія – усе це доходи сім'ї. До доходів можна ще віднести виграш у лотерею, грошовий подарунок

на день народження, знахідку, додатковий заробіток – продаж із городу картоплі, яблук. Але в кожній сім'ї є витрати.

– Чи просите ви своїх батьків, коли вони отримують зарплату, купити вам солодоші або іграшки? А чи знаєте ви, на що потрібно батькам витратити гроші в першу чергу? Оплата перебування в дошкільному закладі, покупка їжі, одягу, оплата квартири, світла, води, електрики – усе це витрати родини. І за все це потрібно заплатити вашим батькам. Діти розглядають схему «Дохід – витрата».

Вихователь: – Подивіться на ці хмаринки. Якщо хмаринка – це бюджет родини, то які краплі позначають дохід, а які витрати? (З хмаринки капають витрати – бюджет зменшується, а в хмаринку капають доходи – бюджет сім'ї збільшується). Ігрова апробація матеріалу.

Гра-діалог «Дохід – витрата».

Правила гри. Вихователь пропонує дітям визначити, чи є назване доходом або витратою сім'ї. Діти повинні пояснити свій вибір.

Тато отримав зарплатню. Бабуся захворіла. Програла в лотерею. Загубили гаманець. Продали частину урожаю помідорів. Знайшли 20 гривень. Порвалися штани. Заплатили за воду. Купили кавун. Продали кавун із городу.

Варіативна частина. Розфарбовування. Дітям пропонується розфарбувати картинку «Як діти збільшують бюджет сім'ї». Зображення предметів. Діти зображають хмаринки, що позначають дохід і витрати бюджету сім'ї.

– Діти, сьогодні ми дізналися з вами, що в кожній сім'ї є свій бюджет. Гроші не просто з'являються з банкомату, їх потрібно заробляти та і кількість їх обмежена. А стільки всього потрібно батькам купити! Пам'ятайте про це, коли просите своїх батьків купити вам що-небудь.

Наведемо приклади ігрової діяльності дітей за різними професіями.

Ігрова діяльність у мобільному розвивальному середовищі «Парк професій».

Мета: виховувати в дітей шанобливе ставлення до працівників різних професій; поширювати уявлення дітей про розмаїття світу професій, зокрема, познайомити із професією «дизайнер одягу»; поширити знання та цільове призначення й функції інструментів, з якими працюють представники цієї професії; поширити словниковий запас, удосконалювати навички мовленнєвого спілкування.

Процедура проведення. Дітям пропонували увійти до окремої кімнати, де створене спеціальне розвивальне середовище для пізнання багатьох професій, зібрані основні інструменти, з якими працюють представники різних професій. Так, для професії дизайнер одягу підготовлені необхідні матеріали, атрибути, макети: журнали мод, лекала для розкрою моделей одягу, крейда для креслення, іграшкова швейна машина, набір різнокольорових ниток, праска, стойка для суконь, трафарети та викрійки лялькового одягу, оздоблювальні матеріали, кольорові олівці, паперові ляльки, ляльки-іграшки, шафа з полицями для відрізів тканини, макет касового апарату; паперові гроші; талони на знижку; тека з накладними на товари; бейджі для учасників; елементи костюмів-зразків, робочий одяг; іграшкові планшети з картками гри (зокрема, «Одяг для свят», «Одягни ляльку», «Прикрасимо сукню» тощо); добірка відеоматеріалів, мультфільмів, діафільмів про роботу дизайнера, швачки.

Вихователь нагадує дітям, з якими професіями вони вже познайомилися в «Парку професій», і запропонувала розглянути деякі атрибути (фотоапарат, журнали, манекен, праска, набори гудзиків та тканин, скринька з прикрасами, коробка з нитками та голками). У результаті перегляду діти зробили висновок, що всі показані інструменти важливі в роботі дизайнера одягу. Кожний із дітей мав можливість попрацювати різними інструментами, вправлятися згідно із зображеними на картках діями, обмінюватися думками. Діти називали дії, які виконує дизайнер одягу, розглядали облаштоване в «Парку професій» місце роботи. Далі дітям було запропоновано подивитися як працює дизайнер одягу (розглядає модні

журнали, малює моделі одягу, добирає колір, аксесуари, оздоблює нескладні вироби).

Ігрова діяльність у мобільному розвивальному середовищі «Парк професій» поступово переходила у тривалий ігровий проект. Наводимо приклад такого проекту.

Тривалий ігровий проект у «Парку професій».

Тема: «Кондитер».

Мета: формувати в дітей уявлення про професію пекаря-кондитера; виховувати культуру споживання в професійній діяльності кондитера (раціонально використовувати продукти, купляти раціональну кількість продуктів, щоб запобігти відходам), вчити планувати свою діяльність для досягнення кінцевого результату; залучати інших дітей до участі в грі; зацікавити батьків тематикою проекту; формувати в дітей стійкий інтерес до праці дорослих; виховувати основи культури споживання, відповідну життєву компетентність, охайність, заощадливість, економність.

Характеристика ігрового проекту: за метою організації – пошуково-інформаційний; за змістом – інтегрований; за кількістю учасників – колективний; за тривалістю – середньої тривалості.

Завдання ігрового проекту були розподілені на освітні, розвивальні та виховні. Освітні завдання включали: формування пізнавального інтересу до праці дорослих та їхніх професій, уявлення про значення праці в житті людини; створення умов для засвоєння професії «кондитер», формування уявлення про подібності й відмінності професій кухаря, кондитера; узагальнення уявлень про кондитерські та хлібобулочні вироби, технологію їх приготування.

Розвивальні завдання включали: розвиток творчих здібностей дітей, уяву, дружні взаємини між дітьми, вміння вирішувати проблемну ситуацію; розвивати мовлення, збагачувати словниковий запас; розвивати вміння мислити, робити певні висновки про необхідність професії кондитера через пошукові, дослідницькі ситуації.

Виховні завдання були сформульовані таким чином: виховувати поважне ставлення до праці дорослих, до людей різних професій; основи культури споживання у спільній ігровій і освітній діяльності.

Тривалий ігровий проект передбачав певні прогнозовані результати. А саме:

- діти отримали знання про роботу і професією кондитера; ознайомилися з різноманітністю та виробництвом кондитерських виробів, їх реалізацією;

- дошкільники вміють організувати сюжетно-рольові ігри на основі наявних знань;

- розвинута допитливість, пізнавальна активність дітей, інтерес до праці дорослих, сформовані трудові навички;

- діти з повагою ставляться до праці дорослих, її результатів.

Спільна робота із сім'єю передбачала такі результати:

- батьки виявили інтерес до проектної діяльності в групі та брали активну участь у ньому.

Учасники ігрового проекту: діти старшої групи, педагоги, батьки, кухар-кондитер дошкільного закладу, бібліотека ЗОШ №№ 1, 3 м. Костянтинівки Донецької області, засоби масової інформації, кондитерська фабрика «Конті», кондитерська пекарня-магазин «Деліні».

Для організації ігрового проекту було підготовлено такі матеріали: окремі шафи з полицями для атрибутів, справжні та іграшкові предмети електропобутової техніки та кухонні прилади (качалка, сито, терка, міксер, обробна дошка, миска тощо); елементи костюма пекаря-кондитера; телевізор або ноутбук, медіа-матеріали (відеоролик «Хлібопекарське та кондитерське виробництво»; світлини пекаря та кондитера в паперовому та електронному варіанті; добірка мультиплікаційних фільмів відповідно до теми).

Методичні прийоми, які використані в ігровому проекті: ігровий (ігрові дії, вправи та завдання, ділові ігри); мовленнєвий (бесіда з дітьми та батьками, узагальнювальна бесіда, мовленнєві вправи, питання, указівки,

пояснення, власна розповідь дітей, індивідуальні та хорові повторення, художні тексти, педагогічна оцінка; наочно-практичний (екскурсії, коментування наочного матеріалу, самостійна робота, самоконтроль, виставки дитячих виробів і малюнків тощо); проблемна ситуація, інтегровані заняття.

Процедура проведення. Проект було розпочато з проблемної ситуації. Вихователь звертається до дітей:

– Діти, наш дошкільний заклад розпочав роботу з підготовки до приходу гостей на Свято хліба. Дошкільнята всіх груп та дорослі отримали завдання. Діти молодшої групи підготували вірші та пісні, діти середньої групи – малюють листівки, медсестра – слідкує, щоб усі зберігали чистоту й порядок, помічники вихователів і вихователі прикрашають приміщення осінніми букетами. А наша кухар засмучена: їй потрібно накрити святковий стіл (спекти коровай, булки, пиріжки, печиво), а вона не встигає вчасно все зробити, тому що готує страви на сніданок, обід і полуденок малятам усіх груп. Ось я їй замислилася, а ми можемо їй допомогти? А хто зможе нас навчити? Людина якої професії? Повар чи кондитер? Як ми можемо знайти відповіді на ці запитання? (Прочитати в книжках, розпитати батьків, розглянути на картинках, послухати вихователя, поспостерігати за кухарем тощо.) А як же нам не забути, що ми хочемо дізнатися про професію кондитера? (Вихователь підводить дітей до створення «Дерева цілей».)

Процедура створення «Дерева цілей» передбачала спільне визначення завдань, змісту та форм діяльності, спрямованих на реалізацію ігрового задуму. Паралельно учасники проекту створювали розвивальне середовище за темою проекту, добирали ілюстрації, відеопрезентації, мультфільми про професію кондитера, пізнавальну, художню літературу, що розповідає про цю професію.

Забезпечення ігрової зони «Кухня» обладнанням для організації сюжетно-рольової гри «Кондитер» відбувалося поступово. Окрім того, було

додано дидактичні й настільні ігри: «Професії»; «У кого що?»; «Хто що робить»; «Чарівний мішечок», «Що зайве?».

Вихователями групи було організовано екскурсії до кондитерської, супермаркету (відділ кондитерських виробів), харчоблоку дошкільного навчального закладу, кондитерської фабрики «Конті», проведено відеоекскурсію до хлібопекарського цеху.

Інтегрована освітня діяльність за тематикою проекту була організована такими формами роботи з дітьми: полілог «Суперечка кухаря, кондитера, чия професія важливіша»; тематичне заняття «Звідки беруться пиріжки та пряники»; заняття з малювання «Пекар-кондитер»; ліплення «Солодке частування для матусі»; читання та заучування художніх творів за темою (Марина Мосіна «Казка про країну солодких булок», шведська пісенька «Пряникові чоловічки»).

Однією із форм роботи був перегляд відеофільмів, презентацій «Що вміють пекти наші мами і бабусі», мультфільмів: «Пін-код. Виправне харчування», «Смішарики. Кулінарія», «Нюша. Секрети кулінарії», «Ресторан доктора Панди». Серед улюблених – відеоролики: «Діти готують мафіни», «Дитина готує солодку шоколадну піцу».

З дітьми проведено тематичні бесіди: «Похід до кухні», «Рекламуємо професію», «Навіщо потрібний кондитер». Цікавими виявилися бесіди з фахівцями (особливо запрошення до участі батьків, які працюють у цій галузі).

У продуктивній діяльності створено колективне панно «Смаколики», започатковано створення альбому-колекцій рецептів, альбому з малюнками дітей за темою проекту: малювання «Хлібобулочні вироби» «Святковий торт»; ліплення, аплікація «Великодня пасочка», «Піца», вивчення та складання віршів, оповідань за темою, слухання та заучування пісень; випічка кондитерських та хлібобулочних виробів (печиво, булки, пиріг).

Проектом було заплановано проведення низки ігрових вправ та дидактичних ігор. А саме: дидактичні ігри «Веселі кондитери», «Що

потрібно для роботи?», «Збери кондитерський виріб», «Назви солодощі», «Назви корисні солодощі»; лексична вправа «Я люблю їсти..., а ти?»; сюжетно-рольові ігри «Магазин», «Пекарня», «Сім'я», «В гості до бабусі», «День народження»; рухливі ігри «Коровай», «Бабуся та пиріжок».

Для визначення та усвідомлення провідних професійних дій кондитера з дітьми проводили розробку системної карти логічних дій, де дітьми були проголошені рольові ознаки професії, вимоги до поведінки кондитера, вміння користуватися атрибутами, які використовують кондитери. Для закріплення означених знань проведені рольові тренування: вправи «Справжній кондитер вміє так...», «Найкращий кондитер», «Такі різні пиріжки», «Обираємо тісто для кондитерських виробів», «Відділ кадрів», «Ситуації на кондитерській фабриці» (розігрування окремих сюжетів, промовляння діалогів за темою).

На підсумковому етапі проекту проведено змагання та конкурси: «Найкраще прикрашання для святкового торта», «Я – найкращий кондитер», «Швидкий кондитер», ігрові змагання «Добери продукти для кондитерського виробу», конкурс-досвід «Чий виріб смачніше?» (Дослідним шляхом – апробація хлібобулочних та кондитерських виробів домашнього виготовлення), підсумкове заняття-гра з проекту «Допитливі ласуни».

Для навчання дітей навичок економності проведено низку заходів продуктивної діяльності, де діти побачили приклади ощадливої поведінки. Наводимо приклад організації заняття з аплікації у старшій групі.

Режисерська гра (формування фонду «Буду»).

Тема: «Мода».

Мета: вправляти дітей у створенні ігрового поля для режисерської гри за змістом теми «Мода», доборі предметів-замісників, плануванні ігрового сюжету. Учити дітей спільної ігрової взаємодії для задоволення ігрових потреб.

Процедура проведення. Вихователь пропонувала пригадати, де і як діти зустрічаються з поняттям «Мода», й об'єднатися в підгрупи за схожими передбаченнями, створити у спеціально відведеному осередку ігрове поле

для відтворення епізодів із цієї теми. Педагог надавав можливість пригадати, за допомогою чого можна відтворити напрям «Мода». Для уточнення дій дітей сформульовано робочу назву: «Я збираюся на свято і хочу виглядати модно».

Перша підгрупа дітей об'єдналася навколо теми «Магазин модного одягу» і вирішила, що буде створювати ігрове поле з таких предметів: вітрини, зразки одягу, манекени, каса, примірочна кімната, осередок для відпочинку покупців. Діти обирали предмети-замісники на ігровому полі із запропонованих вихователем. Вони використовували та пояснювали свій вибір. Вихователь включався у гру в якості режисера, коли ускладнення дітей ставали очевидними.

Друга підгрупа дітей обрала для себе тему «Матусина шафа». Діти вирішили, якими елементами вони відтворять відповідне ігрове поле. Вони використовували картонні коробки, щоб залишити це ігрове поле на більш тривалий час. Вихователь як режисер запропонувала взяти дзеркало, переглянути речі, які залишилися в кутку ряження, та дібрати необхідні речі з костюмерної дошкільного закладу.

Завдання для дітей: уявити образ людини, яка готується на свято, та допомогти їй створити святковий образ і потім його продемонструвати. Діти виконували впродовж режисерської гри.

Висновки з режисерської гри були такими: зробити модним наявний образ можна не тільки за допомогою нових речей із магазину. Ненові речі можуть бути модними за допомогою аксесуарів, перешивання та інших дій. До того ж створення святкового образу із старих речей є споживчо виправданим, ощадливим, економним, зберігає ресурси, час та надає нової інтерпретації звичним речам, дарує їм друге життя.

Ярмарок досягнень.

Тема: «Друге життя паперу».

Мета: узагальнити знання дітей про призначення різних видів паперу, його властивості та масштаби використання; вчити презентувати способи

економного та вторинного використання паперу; сприяти розвитку творчих здібностей дітей; виховувати екологічну та споживчу культуру дітей та їхніх батьків; спонукати до спільної діяльності дітей, батьків та педагога.

Процедура проведення. Вправа «Хочу сказати». Діти пригадували, що вони цікавого дізналися про папір, вони по черзі висловлювалися та озвучували висновки для життя. З метою узагальнення знань дошкільників про вироби з паперу вихователь надавала завдання визначити, які предмети в групі є паперовими, та скласти ланцюжок паперових речей. Для виконання завдання діти «відкрили» лабораторію паперу. Робота в лабораторії сприяла формуванню та узагальненню знань дітей про властивості паперу. Діти дослідним шляхом визначали, що папір мнеться, згинається, рветься, ріжеться, горить, розкисає у воді; шарудить, шелестить; розлітається під час вітру. За допомогою розглядання інтерактивної карти-схеми «Використання паперу» та дій із нею діти разом із педагогом визначили способи та масштаби використання паперу. Разом дійшли висновку, що, заощаджуючи папір, можна зберегти ліс.

Розпочинаючи ярмарок, діти ще раз промовили основні способи вторинного використання паперу. Результати вторинного використання паперу були продемонстровані дітьми під час дефіле «Мандрівка паперових чоловічків». Діти презентували виготовлені разом із батьками паперові костюми та прикраси, називали, із чого зроблено цю річ, та оголошували ярмаркову ціну. Далі костюми та прикраси продавали. Маркетологи ярмарку знайомили відвідувачів із речами, які не потрапили в дефіле, розповідали про історію створення та для чого ця річ є корисною.

Батьки вихованців звернули увагу всіх присутніх на створений у групі еко-контейнер. Фахівці-діти по черзі демонстрували, які види паперу знаходяться в еко-контейнері та що з нього можна робити. Гостям заходу діти розказали, що еко-контейнер допомагає накопиченню залишків паперу та нагадали правила його заощадження. Наприкінці ярмарку діти обрали для себе папір з еко-контейнеру і разом із батьками взяли участь у майстер-класі

«Виготовлення виробів із використанням паперу з еко-контейнеру». Сімейні вироби доповнили асортимент ярмарку.

Рефлексивно-презентаційний етап виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного був спрямований на презентацію й усвідомлення результатів виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку. Проведені на цьому етапі форми роботи мали характер спільної діяльності дошкільного навчального закладу, батьків та дітей. Серед найбільш впливових представлені: презентація міні-музею, тематичні дні, педагогічні ситуації-провокації.

У дослідженні застосовано специфічний вид педагогічних ситуацій – ситуації-провокації, які, на наш погляд, мають великий розвивальний потенціал для виховання основ культури споживання. Визначимо основні категоріальні, змістові та структурні характеристики ситуацій-провокацій.

У широкому розумінні поняття «провокація» тлумачиться як дія або ряд дій із метою викликати у відповідь дію / бездіяльність того, кого провокують, зазвичай із метою штучного створення таким чином важких обставин або наслідків для того, кого провокують. Суб'єкт, що здійснює провокації, називається провокатором. Оскільки провокації ґрунтуються на особливостях психології людини та її поведінки як соціальної істоти, вони вивчаються психологією і соціологією [63].

У дослідженні під провокацією розуміємо «заплановану помилку», яка озвучується або унаочнюється провокатором та передбачає швидку реакцію досвіду на нестандартну ситуацію (виявлення усвідомленого досвіду). Реакцію дитини на провокацію можна охарактеризувати як послідовність дій, швидке осмислення того, що відбувається, аналіз ситуації, прогнозування варіантів із власного досвіду, дії у відповідь на ситуацію, осмислення результату.

Сутність ситуації-провокації, її культурологічна й педагогічна характеристики відбиваються в таких параметрах:

– наявність соціальної значущості предмета провокації;

- предметність та емоційна забарвленість теми провокації;
- комунікативна процесуальність – вербальна й невербальна взаємодія в рішенні ситуації;
- відносини відповідальності й залежності, тобто взаємозв'язок рішення (прояв волі, поступка тощо) заради узгодження з можливостями [63].

Саме в ситуації-провокації діти вимушені приймати рішення на засадах власного досвіду. Цей процес тривав кілька днів. При цьому відбувається накопичення вражень. Провокація може спрацювати в будь-який момент. Вона може відтворювати усвідомлені дитиною зразки поведінки, у нашому випадку – культури споживання, взаємини (діти – діти, дорослі – дорослі, дорослі – діти, діти – люди похилого віку), які можуть трапитися в повсякденному житті дитини.

Продуктивність ситуацій-провокацій полягає в одержанні (та демонструванні) практичних знань, формуванні вмінь і навичок ощадливої поведінки, досвіді переживань і вражень, споживчих взаємин. Головним передбаченим результатом педагогічного впливу ситуації-провокації є формування необхідних навичок культури споживання та виховання відповідних стереотипів поведінки.

Отже, можна визначити ситуацію-провокацію як багатопланову діяльність (реакцію) із чітко визначеною цільовою перспективою, яка передбачає розуміння сутності провокації, проектування дій відповідно до ситуації-провокації (вибір із можливих варіантів), алгоритм реалізації обраного варіанта з наступним проектуванням передбаченого результату.

Ситуація-провокація має всі структурні компоненти звичайної педагогічної ситуації: задум, ігрові ролі, сюжет, ігрові дії та результат гри. Але вся ситуація-провокація будується на реальній проблемі, унаслідок чого виникає інтрига, що охоплює певний життєвий аспект. Ситуація-провокація стає можливою лише за умов, що її учасники емоційно зацікавлені її подіями,

мають певний досвід і здатні передбачати можливі результати своїх дій, знаходити способи розв'язання провокації, планувати послідовність дій.

В організації ситуації-провокації певна роль належить провокатору (вихователю або батькам) як носію не тільки провокації як ідеї, а також спостерігача за розвитком подій, своєрідного координатора результату. При цьому відбувається збагачення життєвого досвіду дитини. Визначені характеристики дозволяють розглядати ситуацію-провокацію як основний засіб рефлексії власного досвіду культури споживання.

Логіка побудови ситуації-провокації була такою: Розуміння ситуації. Визначення послідовності та логічності дій. Обмірковування можливих проблем, очікуваних перешкод. Безпосередні дії дітей із реалізації плану в змінних умовах, що ускладнюють задану ситуацію. Обговорення результату дій, попередні оцінки дій, аналіз провокації, спільний пошук варіантів для дій у подальшому.

Розглядаючи ситуацію-провокацію, звернемося до визначення цього поняття. Ситуація (фр. *situation*) – становище, обстановка, сукупність обставин або сполучення необхідних умов. Провокація – запланована провокатором помилка, яка повинна стимулювати дітей до дії, отже, має бути емоційною, пов'язаною з реальним життям, але містити уявні елементи.

Провокована ситуація вказує на загальні дії, передбачає наявність варіантів подій, але не називає їх. Від самих учасників залежатиме, яким буде рішення дійової особи. Головним компонентом ситуації-провокації є випадок. Тобто ситуація, яка змінюється внаслідок якихось подій. Саме події-провокації змінюють звичний сценарій, знімають стереотипи, виключають монотонність певної послідовності дій. Провокації – це імпровізаційна сутність випадку, що змінює хід звичного процесу, ускладнює досягнення передбаченого результату. Ситуація-провокація стимулює активність дітей, створює умови для мобілізації досвіду культури споживання дитини. Крім того, ця форма роботи надає дорослому унікальну можливість спостерігати за процесом збагачення досвіду культури споживання в дітей, їхніми

споживчими пріоритетами, особистісними проявами в складних ситуаціях, наближених до реальних. Завдяки ситуаціям-провокаціям дорослий може оцінити здатність кожної дитини щодо її дій. Аналіз результатів спостережень зумовлює подальші дії дорослого. І саме в цьому полягає особливе значення ситуацій-провокацій.

Отже, ситуація-провокація характеризується такими позитивними моментами: створює критичну емоційну площину для формування первинного досвіду культури споживання, спирається на засвоєні знання основ культури споживання, формує особистісні якості, необхідні для успішної споживчої діяльності. Наводимо приклад ситуацій-провокацій.

Ситуація-провокація як презентація провідних фондів культури споживання.

Тема: «Магазин іграшок».

Мета: проявити власний споживчий досвід під час вибору між бажаннями та можливостями в ситуації «На день народження я отримав багато подарунків».

Процедура проведення. Вихователь і батьки заздалегідь розробили ситуацію-провокацію, яка моделює поведінку дитини в магазині іграшок, зважаючи на те, що в дитини немає матеріальної потреби в новій іграшці. Провокаторами стали батьки вихованців. Вони приводили дитину до магазину, дозволяли деякий час провести у відділі іграшок і спостерігали за її діями. Очікували від дитини чемної поведінки й не збиралися придбати дитині іграшку. Батьки ставили провокативні запитання, фільмували відповіді дитини для подальшого аналізу в групі. Потім обговорювали результати з вихователем, який робив підсумки провокацій кожної родини та планував подальші дії.

Варіанти ситуацій-провокацій наведено в додатку П.

Тематичний день «Оновлених речей» як результат виховання основ культури споживання.

Тема: «Оновлені старі речі».

Мета: виховувати ощадливість та бережливе ставлення до довкілля, формувати креативний підхід до оновлення старих речей, розвивати творчі здібності.

Процедура проведення. Ідея тематичного дня полягала в тому, щоб продемонструвати культуру споживання сімей вихованців та дітей у оновленні старих речей. Починаючи працювати над утіленням цієї ідеї, педагоги дошкільного закладу розробили тематичний проект «Нове життя старих речей». Було створено організаційну групу, до якої ввійшли вихователь-методист, вихователі, батьки, музичні керівники. Протягом місяця працювала організаційна група: узагальнювали пропозиції щодо реалізації проекту; розглядали й затверджували запропонований вихователями порядок проведення тематичних занять із дорослими в групах; узгоджували проведення групових заходів із загальним проектом; організовували виготовлення елементів естетичного оформлення свята; укладали музичний «плей-лист» свята; розв'язувала інші організаційні питання.

За два місяці до свята ознайомили з деталями проекту «Нове життя старих речей» усіх дорослих учасників, провели батьківські збори, присвячені організації свята. Заздалегідь батьки вихованців дошкільного закладу отримали завдання – творчо представити оновлену річ. Батькам було запропоновано підготувати шаржі, колажі, альбоми, малюнки, кейси, а також розповіді про те, чим особлива їхня оновлена річ, чим вона схожа на старий варіант її використання і чим відрізняється. Батьки вихованців підготували презентації речей, які оновлювали разом із дітьми: «Старовинний годинник», «Джинсова сумка», «Ковдра з клаптів тканини», «Ковдра із залишків шерстяних ниток для в'язання», «Нове життя кошиків для квітів», «Морська тематика», «Плетені вироби з газетних трубочок», «В'язані шедеври з жіночих панчох», «Домашні фартухи із чоловічих сорочок», «Домашні тапки з домашнього хламу» та ін.

Незадовго до свята діти принесли до дошкільного закладу виконані разом із батьками завдання, які вражали своєю яскравістю, неординарністю, навіть професійним виконанням. До того ж батьки запропонували авторські вірші, розповіді, оригінальні колажі, присвячення, фоторепортажі, жартівливі характеристики, скромні вироби й унікальні сувеніри. Кілька днів діти розглядали та обговорювали сімейні вироби, показували один одному творчі роботи, пояснювали тонкощі виконання, пишалися своїми майстровитими батьками. Діти теж не залишилися осторонь від приготувань до свята. Вони брали участь у тематичних бесідах, сюжетно-рольових іграх, спеціальних заняттях «Ні дня без оновлень», які проводили вихователі; виготовленні аплікацій, малюнків, сюрпризів, кольорових бейджиків до свята; пошуковій діяльності: ставили запитання про новостворені речі, самостійно вели пошук інформації, узагальнювали техніки оновлення речей, які використовують у родинях; підготовці невеличких розповідей про оновлення речей. Разом із вихователями діти склали для батьків віршовані запрошення на свято. У день проведення заходу дітей зустрічали яскраво оформлені холи і групи дошкільного закладу вирізаними фігурами, гірляндами та виробами із залишків паперу. Під час ранкової зарядки було оголошено про початок тематичного дня, запрошено батьків провести цей день разом із дітьми. Батьки були активними учасниками режимних моментів, розваг, прогулянки, спеціальних тематичних занять.

Центральною подією тематичного дня став «Бенефіс талантів» – виставка, яку організували батьки та вихователі старших груп. Кожна родина представляла свої старі речі в новому вигляді. Розповідали про те, як вони виготовлялися; як вправно допомагали діти. Кульмінацією свята було вшанування кожної речі та людей, які докладали зусиль для її вдосконалення. Діти-глядачі підготували «серденька вдячності» та вручили їх усім учасникам зі словами щирої подяки. Потім усі учасники «Бенефісу талантів» були запрошені до дитячого кафе. Протягом тематичного дня проведено заходи з навчання збереження довкілля за екологічними законами,

розумного ефективного задоволення потреб. Тому сприяли акції «Обережно – зайві речі», «Макулатура – в дію», «Картон – за гроші», «Сміттєводство» тощо. Батьки проводили майстер-класи для бажаючих пізнати нову техніку оновлення старих речей: «Дивовижна шкарлупа з яєць», «Ниткографія для економних», «Оновлення меблів», «Цікаві вироби з пластикових пляшок» та ін. Тематичний день завершувався виступом дівчат із дефіле «Друге життя маминої сукні», де були представлені перешиті матусями сукні для дівчат.

Усі учасники відзначили покращення взаєморозуміння не лише між батьками та дітьми, але й між педагогами та батьками, між педагогами та дітьми. Кожна дитина переконалася, як важливо вміти створювати нові речі зі старих, дарувати їм друге життя.

Важливими формами та методами організації роботи на цьому етапі було святкове відкриття міні-музею, проведення екскурсій та майстер-класів для вихованців дошкільного закладу разом із батьками та педагогами.

Презентація міні-музею.

Тема: «Цікаве життя гудзика».

Мета: вчити дітей презентувати здобуті знання, виховувати культуру спілкування, продовжувати формувати інтерес до основ культури споживання через організацію роботи міні-музею одного предмета; навчати дітей використовувати звичайні предмети (гудзик) не за призначенням (давати друге життя речам); демонструвати набуті знання та вміння під час проведення екскурсій, майстер-класів в осередку міні-музею; виховувати дбайливе ставлення до речей, створених власноруч та іншими людьми.

Процедура проведення. У день відкриття міні-музею «Чарівний гудзик» усі учасники заходу (діти старших груп, запрошені батьки та педагоги) робили рекламу міні-музею одного предмета та поширювали виготовлені власноруч запрошення. Простір музею було умовно поділено на три осередки різного призначення: інформаційний, майстерня, ужитковий. Змістовний поділ роботи музею був відповідним.

В інформаційному осередку відвідувачів зустрічали шість екскурсиводів (заздалегідь підготовлені з певних тем діти), які демонстрували знання з історії виникнення гудзика, його призначення, особливостей, властивостей, матеріалів виготовлення. Надалі пропонували роздивитися колекції гудзиків та виробів із них, розповідали цікаві факти про використання цього предмета, проводили мультимедійну подорож музеями гудзиків світу. Завдання для дітей-екскурсиводів було таким: якомога краще презентувати інформацію для відвідувачів міні-музею та зацікавити їх цією темою.

Роботу осередку майстерні міні-музею «Чарівний гудзик» теж було доручено очолювати дітям-майстрам. У присутності відвідувачів діти самостійно виготовляли різні види гудзиків, прикрашали їх, виявляли творчість у застосовуванні гудзиків у нетрадиційних техніках зображення. Завдання для дітей було таким: показати свою майстерність та залучити до роботи майстерні відвідувачів, пояснити їм техніку виконання завдання майстра. В ужитковому осередку міні-музею працювали діти та дорослі поруч. Завдання для дітей було таким: продемонструвати способи застосування гудзиків у дизайні різних предметів. Діти працювали дизайнерами, прикрашали різні предмети гудзиками (годинник, фото-рамку, вазу, чашку, декоративну тарілку); робили вироби з гудзиків: чудо-дерево, метелик, гусінь та ін.; організували гру з гудзиком «Фурфалка», заздалегідь виготовивши необхідне обладнання. У цьому осередку діти-майстри демонстрували свою колекцію, вчили відвідувачів добирати гудзики до різних видів тканин та пришивати їх. Експозиція міні-музею працювала тиждень, а екскурсиводи та майстри старших груп змінювалися по черзі. Отже, експозиція протягом тижня поширювалася та змінювалася. Поява нових колективних та авторських експонатів сприяла підтримці тривалого інтересу до музею, оновленню вражень.

З метою фіксування вражень відвідувачів від експозиції міні-музею «Чарівний гудзик» дітьми та батьками було створено «Альбом вражень», у

якому всі бажаючі в техніці скрап-букінг висловлювалися щодо відвідування музею.

Прес-конференція «Екологічна лабораторія».

Цей захід дозволив узагальнити екологічні знання дітей, отримані в ході роботи екологічної лабораторії, надав можливість висловитися, поспілкуватися з однолітками, презентувати власні надбання.

Тема: «Фанати екології».

Мета: розширити уявлення дітей про екологічний світ, формувати позитивну оцінку людей з активною життєвою позицією, спонукати дітей до обговорення нагальних екологічних проблем, до активної позиції в їх вирішенні, визначення цілей і пріоритетів у житті, до самопізнання, саморозвитку.

Підготовча робота: підготовка запитань, які будуть ставити в ході прес-конференції; розподіл ролей для прес-конференції: ведучі (родина), журналісти (готують біджі та назви своєї газети, журналу, телевізійного каналу); ньюсмейкери (4 – 5 дітей, які заздалегідь готують цікаві новини з екології), «невідома журналістка». Ньюсмейкери мали підготувати не тільки новини, а також і запитання за своєю новиною.

Назви: газети («Лісові новини», «Стоп-кадр», «Еколог-день», «Природні ресурси», «Природа-ТАК»); журнали («Зайчєня», «Лісосмуга», «Еко-старт», «Екологічний курс», «Компас природи», «Живи+»); телевізійні канали («Еко», «Здоров'я+», «Професія – еколог», «Екологічний рух»); телепередачі («Еко-фахівець», «У гостях у природи», «Захисти», «Еко-пошук», «Твій вибір»).

Оформлення: світлина й картинка із зображенням екологічних подій, акцій екологічної лабораторії, процесів екологічних дій.

Після вступного слова ведучих проводили практичний блок, метою якого було назвати найкращі досягнення екологічної лабораторії. Учасники прес-конференції називали: створення екологічної стежини, майстер-клас із засолювання капусти, тематичний день яблука, екологічні дослідження «тепло –

холод», посадка часнику на зиму, виготовлення салату, театралізація казки «Три порося» на новий лад; виставка «Побутові помічники».

Діти брали участь у практичному блоці прес-конференції та виконували за бажанням, об'єднуючись у групи за інтересами. Завдання: доберіть приклади екологічно-доцільної поведінки, поясніть свій вибір, як би вчинив ти (робота в групах). Знайдіть продукти для салатів (робота в групах). Перевірте якість годівниць (фронтальна робота).

В інформаційному блоці прес-конференції слово надавали нюзмейкерам, які ознайомили дітей із цікавими еко-новинами.

Вихователь. Ми впевнилися, що в усіх присутніх є досвід екологічної роботи, тому запрошуємо всіх успішних екологів на справжню прес-конференцію. Прес-конференція – це збори для преси. Її проводять, щоб повідомити журналістам важливу інформацію. У прес-конференції беруть участь: гості – це фахівці з питань екології; журналісти; ведучий.

Ведучі надають слово командам по черзі. Команда, яка правильно відповідала на запитання, мала право поставити своє запитання.

1 запитання. Які професії дорослих людей мають екологічну спрямованість та належать до розподілу професій «Людина – природа»? (Ветеринар, агроном, гідролог, вівчар, селекціонер, зоотехнік, кінолог, геолог, мисливствознавець, еколог, меліоратор тощо.)

2 запитання. Назвіть провідні дії професій: геолог, меліоратор, еколог.

3 запитання. Придумайте назви для фахових видань, які призначені для читання професіоналам, робота яких пов'язана із природою.

4 запитання. Назвіть три події або явища, які дуже шкідливі для природи. Поясніть свою відповідь.

5 запитання. Назвіть події або явища, корисні для природи. Поясніть свою відповідь.

Ведучий. На прес-конференції присутні кореспонденти газет, журналів, радіо і телебачення – усі, кого не залишає байдужим екологічна тема. Саме

зараз ми надаємо слово журналістам. Прошу коротко розповісти про проблему, яку ви обрали для обговорення і поставити своє запитання.

Отже, розроблена методика роботи з дітьми з виховання основ культури споживання слугувала інструментом перетворення як змісту роботи з дітьми, так і перетворення середовища ДНЗ у новому контексті, основами якого є: оновлені педагогічні умови, відповідні умовам організаційно-педагогічні форми та форми взаємодії на рівні «дитина-дитина», «дитина-дорослий»; етапи реалізації роботи, а також система оцінювання змін. Практична реалізація експериментальної методики уможливілює наявність організаційних змін в освітньому процесі та відбиває конкретні шляхи впровадження теоретичних ідей, викладених у I розділі.

2.5. Порівняльна характеристика рівнів вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку на констатувальному та прикінцевому етапах

На прикінцевому етапі експерименту проводилося діагностичне обстеження рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку та порівняльний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

З метою проведення об'єктивного достовірного аналізу результатів на прикінцевому етапі експерименту було використано діагностичні методики, аналогічні методикам констатувального етапу.

З метою аналізу якісних змін в експериментальній та контрольній групах побачили необхідність провести аналіз даних дітей за критеріями та показниками. Метою цього аналізу є спостереження якісних змін проявів вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку (табл. 2.11).

Під час такого аналізу керувалися тим, що феномен «культура споживання» має власні критерії та показники, за якими можна відстежувати

динаміку вихованості, та є досить гуманітарним, щоб вимірювати лише кількісні відносні та абсолютні показники. Було звернуто увагу на показники вихованості основ культури споживання старших дошкільників на констатувальному та контрольному етапах за критеріями.

Аналізуючи вказані зміни, було звернуто увагу на те, що вони відбулися головним чином за рахунок показників прояву вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи. Наочно ці зміни представлені в таблиці та відповідній діаграмі.

Таблиця 2.7

Порівняльні дані вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи за критеріями

Рівні	Констатувальний етап						Прикінцевий етап					
	СК		ЗК		ПРК		СК		ЗК		ПРК	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий	2	3	1	1,5	1	1,5	9	13	6	9	10	15
Достатній	8	12	9	13	8	12	22	32	24	35	20	29
Задовільний	30	44	25	37	24	35	31	46	23	34	22	32
Початковий	28	41	33	48,5	35	51,5	6	9	15	22	16	24

Як зазначено в таблиці, в експериментальній групі показники вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку за критеріями значно змінилися. На прикінцевому етапі дослідження показники вихованості основ культури споживання за критеріями були такими: спонукальний: високий рівень – було 2 (3%) дітей, стало 9 (13%), достатній рівень – було 8 (12%) дітей, стало 22 (32%), задовільний рівень – було 30 (44%) дітей, стало 31 (46%), початковий рівень – було 28 (41%) дітей, стало 6 (9%). Знаннєвий критерій: високий рівень – було 1 (1,5%) дітей, стало 6 (9%), достатній рівень – було 9 (13%) дітей, стало 24 (35%), задовільний рівень – було 25 (37%) дітей, стало 23 (34%), початковий рівень – було 33 (48,5%) дітей, стало 15 (22%). За продуктивно-рефлексивним критерієм зміни були такими: високий рівень – було 1 (1,5%) дітей, стало 10 (15%), достатній

рівень – було 8 (12%) дітей, стало 20 (29%), задовільний рівень – було 24 (35%) дітей, стало 22 (32%), початковий рівень – було 35 (51,5%) дітей, стало 16 (24%).

Треба відзначити, якщо на констатувальному етапі експерименту найбільша частина дітей мала задовільний рівень спонукального критерію – 30 (44%), то на прикінцевому етапі таких дітей стало більше – 31 (46%) за рахунок дітей, які з початкового рівня перейшли на задовільний. Найвідчутніші зміни відбулися за показниками продуктивно-рефлексивного критерію. Тому вважаємо, що продуктивно-рефлексивний критерій найбільш впливовий на стан виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку.

Ці висновки ілюструє діаграма.

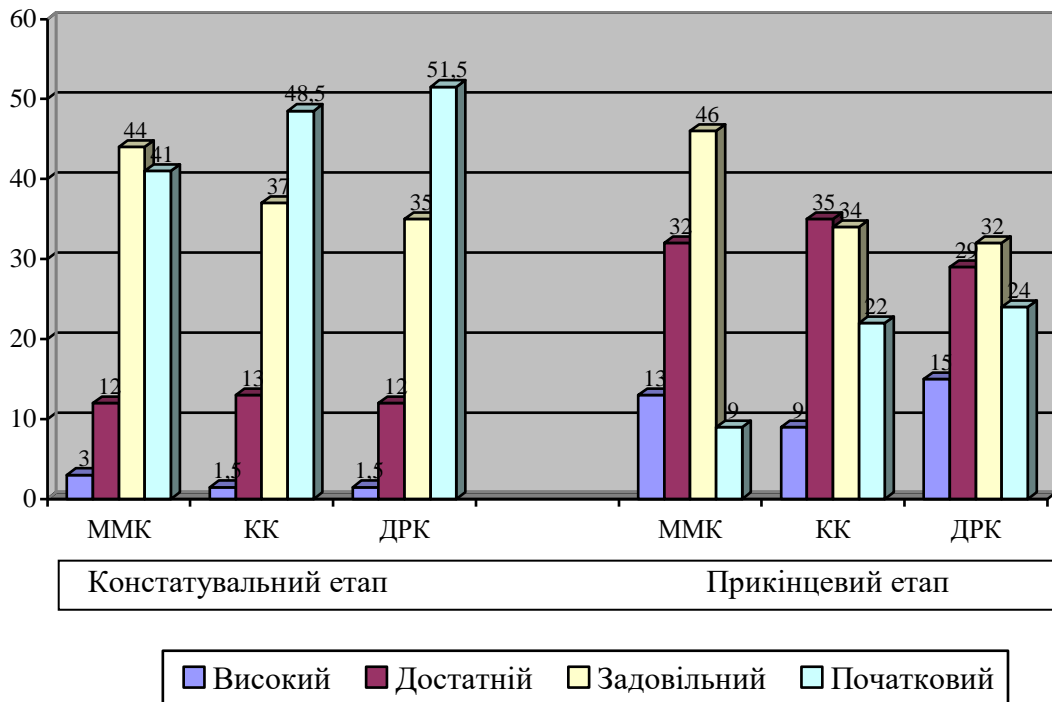

Рис. 2.3. Порівняльні дані вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи за критеріями

Таблиця 2.8

**Порівняльні дані вихованості основ культури споживання дітей
старшого дошкільного віку контрольної групи за критеріями**

Рівні	Констатувальний етап						Прикінцевий етап					
	СК		ЗК		ПРК		СК		ЗК		ПРК	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий	4	6	3	5	4	6	5	7	4	6	5	7
Достатній	10	15	11	16	9	13	10	15	11	16	8	12
Задовільний	22	32	22	32	20	29	21	31	25	37	21	31
Початковий	32	47	32	47	35	52	32	47	28	41	34	50

Як зазначено в таблиці, в контрольній групі показники вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку за критеріями майже не змінилися. На прикінцевому етапі дослідження показники вихованості основ за критеріями були такими: спонукальний: високий рівень – було 4 (6%) дітей, стало 5 (7%), достатній рівень – було 10 (15%) дітей, залишилося 10 (15%), задовільний рівень – було 22 (32%) дітей, стало 21 (31%), початковий рівень – було 32 (47%) дітей, залишилося 32 (47%); знаннєвий: високий рівень – було 3 (5%) дітей, стало – 4 (6%), достатній рівень – було 11 (16%) дітей, залишилося 11 (16%), задовільний рівень – було 22 (32%) дітей, стало 25 (37%), початковий рівень – було 32 (47%) дітей, стало 28 (41%). За продуктивно-рефлексивним критерієм зміни також були незначними: високий рівень – було 4 (6%) дітей, стало 5 (7%), достатній рівень – було 9 (13%) дітей, стало 8 (12%), задовільний рівень – було 20 (29%) дітей, стало 21 (31%), початковий рівень – було 35 (52%) дітей, стало 34 (50%).

Ці дані зорво ілюструю діаграма.

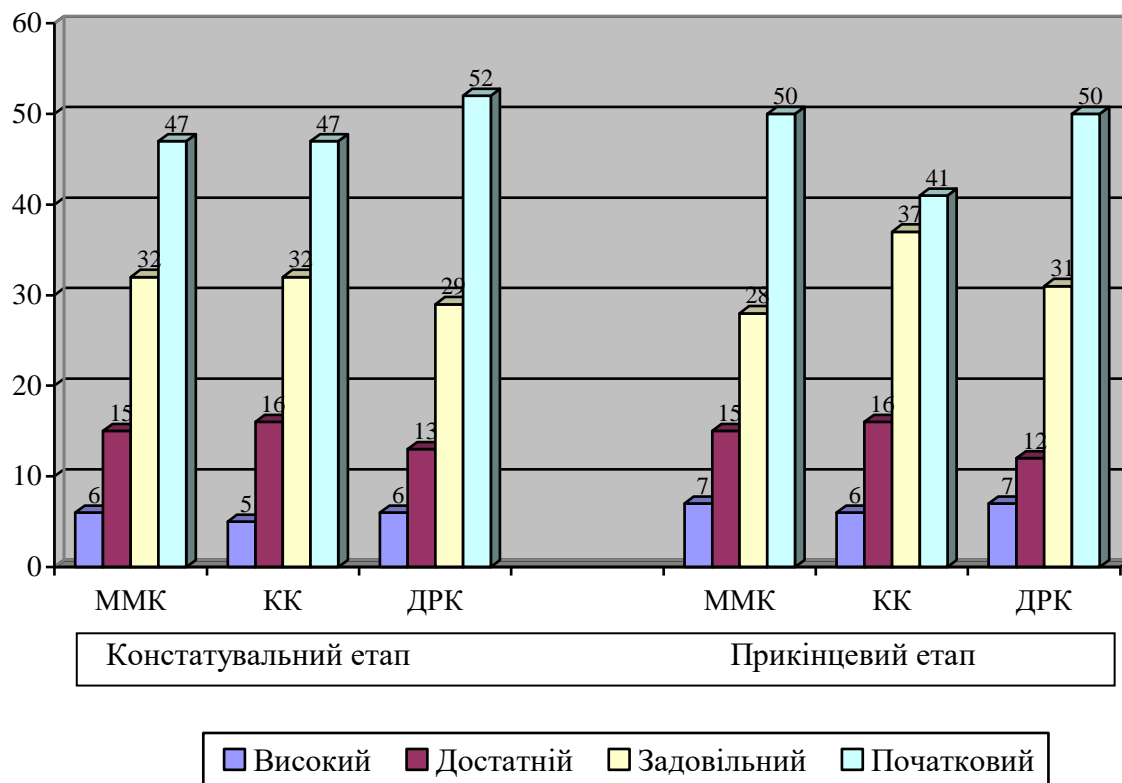

Рис. 2.4. Порівняльні дані вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку контрольної групи за критеріями

Проаналізуємо кількісні дані рівнів вихованості основ культури споживання на констатувальному та прикінцевому етапах експериментальної групи, де проводилася експериментальна робота і від яких очікували зміни вихованості основ культури споживання, та контрольної групи (дані дітей, на яких не здійснювався експериментальний вплив).

Таблиця 2.9

Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап		Прикінцевий етап	
	Абсолютна кількість	%	Абсолютна кількість	%
Високий	2	3	10	15
Достатній	8	12	18	26
Задовільний	26	38	25	37
Початковий	32	47	15	22

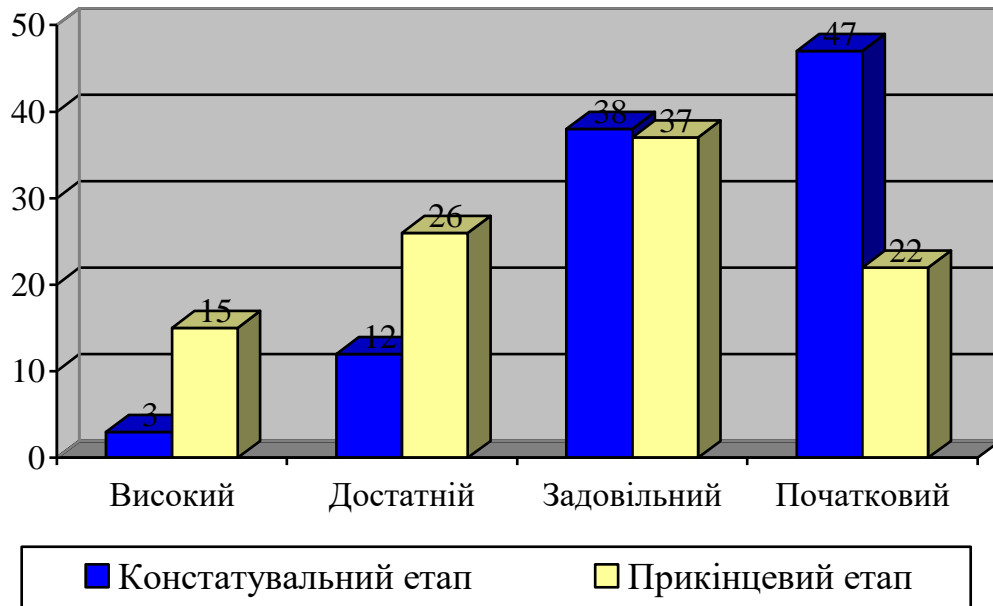

Рис. 2.5. Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження

Як зазначено в таблиці, в дітей експериментальної групи відбулися відчутні зміни в проявах вихованості основ культури споживання. Якщо на констатувальному етапі на високому рівні були 2 (3%) дитини, то на прикінцевому етапі їхня кількість зросла до 10 (15%). До достатнього рівня піднялися 18 (26%) дітей, було 8 (12%). На задовільному та початковому рівнях кількість дітей знизилася. Так, кількість дітей старшого дошкільного віку задовільного рівня становила 25 (37%), було – 26 (38%). Кількість дітей початкового рівня знизилася з 32 (47%) до 15 (22%). Такі відчутні зміни, зафіксовані в дітей експериментальної групи, можна пояснити ефективністю впливу впровадження моделі виховання в дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання.

Таблиця 2.10

Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку контрольної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження

Рівні	Констатувальний етап		Прикінцевий етап	
	Абсолютна кількість	%	Абсолютна кількість	%
Високий	4	6	4	6
Достатній	10	15	10	15
Задовільний	21	31	23	34
Початковий	33	48	31	45

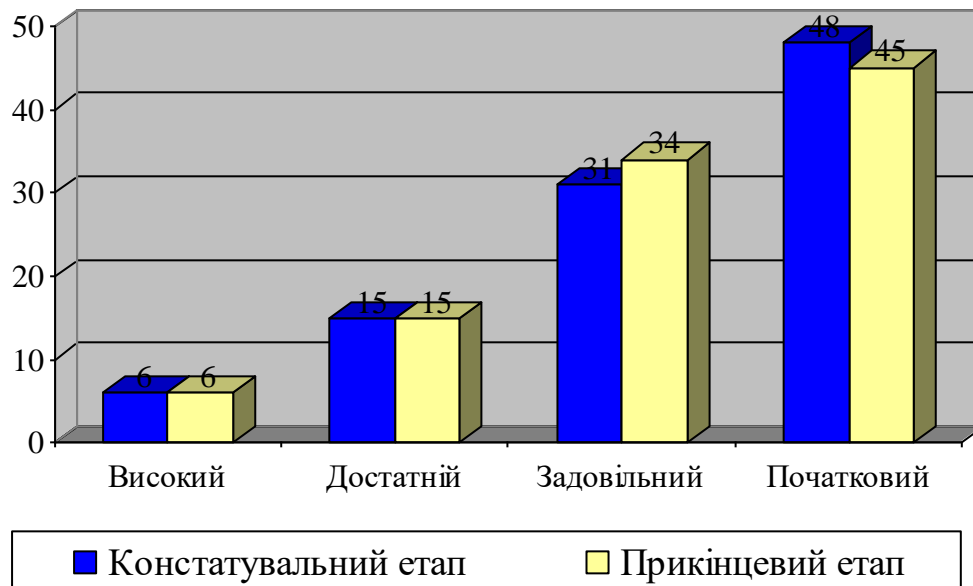

Рис. 2.6. Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку контрольної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження

Як зазначено в таблиці, зміни в дітей старшого дошкільного віку контрольної групи у вихованості основ культури споживання відбулися незначні. Якщо на констатувальному етапі на високому рівні були 4 (6%) дитини, то на прикінцевому етапі їхня кількість залишилася незмінною – 4 (6%). Незмінними залишилися дані за показниками достатнього рівня. Незначні зміни спостерігалися на задовільному рівні – підвищилися на 2 дитини. На констатувальному етапі експерименту було 21 (31%), на

прикінцевому – 23 (34%). За початковим рівнем кількість дітей зменшилася на 2 дитини (було 33 (48%) дитини, стало 31 (45%)). Зафіксовані зміни відбулися в результаті освітньої роботи дошкільного закладу в межах програм та природного розвитку дітей.

Проаналізуємо кількісні дані рівнів прояву вихованості основ культури споживання із загальної вибірки дітей старшого дошкільного віку (таблиця 2.11, рис. 2.7).

Як зазначено в таблиці 2.11 та рис. 2.7, відбулися відчутні зміни в загальній виборці рівнів вихованості основ культури споживання старших дошкільників експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах. Показники значно перевищили показники рівня прояву вихованості дітей, що були діагностовані на констатувальному етапі дослідження. Якщо на констатувальному етапі на високому рівні було всього 4 (3%) дитини, то на прикінцевому етапі їхня кількість зросла до 14 (10,3%). 7,3% позитивної динаміки пояснюється ефективним вихованим впливом педагогічного процесу, організованого за моделлю, та виховання основ культури споживання старших дошкільників. Діти, які показали високий рівень прояву вихованості основ культури споживання, усвідомлено висловлюють свої бажання, легко обирають необхідне з бажаного. Раціональний та зважений вибір не потребує допомоги, бо ці діти керуються отриманими раніше знаннями та навичками споживання, аргументують свої дії. Для дітей цього рівня характерні пояснення іншим дітям необхідності бережливого й турботливого ставлення до природних ресурсів, товарів. Тобто спонукальні показники виражені найбільше й тією мірою, коли діти трансформують свої переконання на загал однолітків. Аналіз результатів цієї групи дітей показав певні зміни і за знаннєвим, і за продуктивно-рефлексивним критеріями. Показники цих критеріїв підвищилися, але не так значно, як за спонукальним критерієм.

Таблиця 2.11

Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання загальної вибірки старших дошкільників на констатувальному та прикінцевому етапах

Рівні	Констатувальний етап (136 дітей)		Прикінцевий етап (136 дітей)	
	Абсолютна кількість	%	Абсолютна кількість	%
Високий	6	4	14	10
Достатній	18	13	28	21
Задовільний	47	35	48	35
Початковий	65	48	46	34

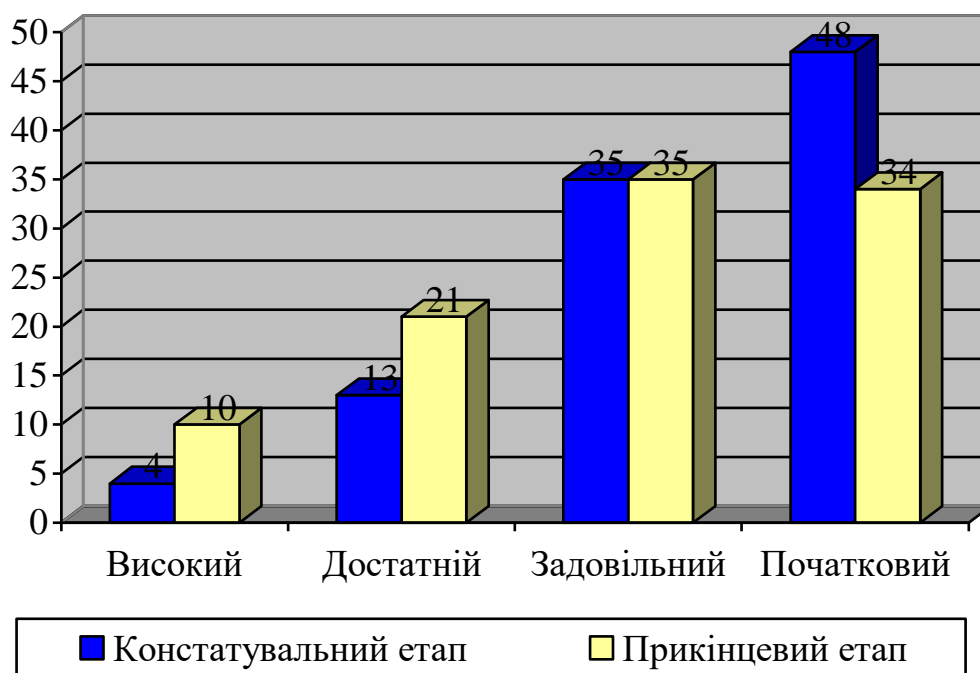

Рис. 2.7. Порівняльні дані рівнів вихованості основ культури споживання загальної вибірки старших дошкільників на констатувальному та прикінцевому етапах

Достатній рівень вихованості основ культури споживання на констатувальному етапі був зазначений у 20 (14,7%) дітей, а на прикінцевому етапі кількість дітей підвищилася і складала 28 (20,6%) від загальної

кількості дітей. Істотне переміщення дітей із цієї групи відбулося за рахунок високого рівня та достатнього рівня, з якого діти показали підвищення показників. Важливо відмітити, що ця група дітей виявила високі показники за спонукальним і за продуктивно-рефлексивним критеріями, які можна побачити в матеріалах додатка Р. Спостереження показали, що ці діти вміють кооперуватися з іншими, щоб досягти певного результату, демонструють необхідність заощаджувати, але не завжди виявляють такі навички у власній діяльності. Відзначено бережливе ставлення цих дітей до власних речей, вони поважають працю дорослих і її результати, проте іноді потребують для цього нагадування з боку дорослих.

Майже не змінилася кількість дітей, представлених задовільним рівнем. Так, на констатувальному етапі таких дітей було 47 (34,5%), а на прикінцевому – 48 (35,3%). Такі дані можна пояснити тим, що в групу задовільного рівня перейшли діти початкового рівня прояву вихованості основ культури споживання, які в результаті впливу нашої моделі підвищили показники за спонукальним та продуктивно-рефлексивним критеріями. Рівень прояву вихованості за показниками знаннєвого критерію змінився незначно. Це доводить, що на практиці необхідно поповнювати знання дітей із культури споживання під час спеціальних занять, розвиваючи ці знання у взаємодії.

Так, на початку експерименту дітей із початковим рівнем прояву показників культури споживання було 65, що становило 47,8% від загальної вибірки дітей. На прикінцевому етапі таких дітей стало значно менше – 46, що складає 33,8% від загальної кількості дітей. Динаміка показників доводить, що експериментальний етап дослідження надав позитивні результати.

Узагальнення результатів експерименту дало підстави для висновку про ефективність методики виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, оскільки всі показники ефективності в експериментальній групі зазнали суттєвіших позитивних змін, ніж в

контрольній. Так, динаміка зрушень показників за спонукальним критерієм в експериментальній групі становить: високий рівень +10%; достатній рівень +20%; задовільний рівень +1%; початковий рівень -32%. У контрольній групі результати за спонукальним критерієм показали неістотні зміни або відсутність динаміки, так високий рівень не показав ніякої динаміки; достатній рівень +1%; задовільний рівень -4%, початковий рівень +3%.

Позитивна динаміка зрушень в експериментальній групі спостерігалася і за знанневим критерієм. Так, в експериментальній групі за високим рівнем прояву знанневого критерію спостерігалася позитивна динаміка +11,5%; достатній рівень +22%; задовільний рівень -3%; початковий рівень -26,5%. У контрольній групі показники не показали істотних змін. Так, високий рівень показав неістотну позитивну динаміку + 1%; достатній рівень – без змін; задовільний рівень +5%, початковий рівень -6%.

Показовою для результатів експерименту виявилася динаміка зрушень показників за продуктивно-рефлексивним критерієм. В експериментальній групі показані досить значні зміни які становлять: високий рівень +13,5%; достатній рівень +17%; задовільний рівень -3%; початковий рівень -27,5%. У контрольній групі результати за продуктивно-рефлексивним критерієм показали неістотні зміни або відсутність динаміки, так високий рівень показав неістотні зміни +1%; достатній рівень +1%; задовільний рівень +2%, початковий рівень +3%.

Для перевірки ефективності запропонованої моделі й експериментальної методики виховання основ культури споживання в старших дошкільників, яку було впроваджено на формувальному етапі дослідження, а також для перевірки не випадковості отриманих результатів, застосовано методи математичної статистики (t- критерій Стьюдента).

Складено робочі гіпотези:

H_0 -відмінності в рівнях прояву вихованості основ культури споживання старших дошкільників експериментальної та контрольної груп випадкові, отже, формувальний експеримент не вдався;

H_1 – відмінності в рівнях прояву вихованості основ культури споживання старших дошкільників експериментальної та контрольної груп достовірні, значущі, отже, рівень прояву вихованості основ культури споживання старших дошкільників збільшився завдяки формувальному експерименту.

Бальні вирази експериментальних даних було стандартизовано аналогічно констатувальному етапу дослідження.

Проведемо розрахунок t-критерію Стьюдента за формулою:

$$t = \frac{X_{\text{експ}} - X_{\text{контр}}}{\sqrt{m^2_{\text{експ}} + m^2_{\text{контр}}}} \quad (2.3)$$

Дані для кореляційного аналізу:

$X_{\text{експ}}$ – середнє арифметичне рівнів прояву вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку (ВКС) експериментальної групи;

$X_{\text{контр}}$ – середнє арифметичне рівнів прояву вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку контрольної групи;

$m_{\text{експ}}$ – величина середніх помилок для експериментальної групи;

$m_{\text{контр}}$ – величина середніх помилок для контрольної групи.

Визначимо число ступенів свободи за формулою: $V = n_1 + n_2 - 2$, де n_1 – кількість дітей в експериментальній групі, n_2 – кількість дітей у контрольній групі. У нашому випадку $V = 134$.

Проведемо розрахунки.

У нашому випадку значення t-критерію Стьюдента дорівнює 2,59 (на рівні значущості ($p < 0,01$)).

Отже, було доведено гіпотезу H_1 , тобто формувальний етап дослідження є вдалим.

Спираючись на результати порівняльного аналізу зібраних даних до початку та після проведення формувального експерименту дослідження,

переконалися в її ефективності, доцільності визначених педагогічних умов моделі та експериментальної методики виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Отже, рівень вихованості основ культури споживання залежить від систематичного створення умов, які спеціально впроваджуються в процес освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Незалежними змінними при цьому є високий рівень знань вихователем технології організації виховної роботи; активна участь батьків у процесі виховання основ культури споживання, усебічне педагогічне забезпечення стабільності освітнього процесу в дошкільному закладі.

Залежні змінні, прийняті в експерименті, показали різну динаміку в групі, де здійснювалася експериментальна організація виховної роботи та в групі традиційного освітнього впливу. А саме: змінилися рівні прояву вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку; рівні сформованості спонукального компонента; рівні знаннєвої активності дітей; рівні продуктивно-рефлексивного порядку.

Загальна характеристика експерименту дозволила визначити такі особливості організації виховної роботи: 1) робота з дітьми базувалася на засадах дошкільної педагогіки; стимулювала мотивацію, когнітивні риси та діяльність дітей, мала характер виховання культурних звичок; 2) характеризувалася активною участю батьків; 3) побудована з урахуванням сучасних умов дошкільних навчальних закладів та рекомендацій регіонального освітнього центру ОППО; 4) спрямовує та стимулює мотивацію до пізнання культури споживання, здійснюється відповідно до діяльнісного підходу в освіті та забезпечує стабільний розвиток дітей.

Висновки до розділу 2

Визначено критерії (спонукальний, знаннєвий, продуктивно-рефлексивний), показники (наявність потреби та інтересу до споживчих

явищ; усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батькі; обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять; розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій; участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб; прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості).

Схарактеризовано рівні прояву вихованості основ культури споживання у старших дошкільників (високий, достатній, задовільний, початковий) та рівневі характеристики прояву вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку.

Розроблено модель організації виховної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, яка охоплювала такі етапи: інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний.

Визначено педагогічні умови ефективного виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку. Серед них:

- озброєння дітей системою елементарних знань з економіки та культури споживання;
- взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку;
- занурення дітей у активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

До кожного етапу було дібрано відповідні форми і методи роботи.

Проведено порівняльний зріз рівнів проявів вихованості основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку в експериментальній та контрольній групах на констатувальному та прикінцевому етапах. Отримані результати засвідчили позитивні зміни в рівнях прояву вихованості основ культури споживання дітей

експериментальної групи, що підтверджує ефективність розробленої моделі й експериментальної методики.

Доведено ефективність розроблених моделі й експериментальної методики організації виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, моделі експериментальної роботи, педагогічних умов виховання основ культури споживання і впровадженої програми «Культурний споживач змалку» (див. додаток С).

Виховна робота з дітьми старшого дошкільного віку ґрунтується на засадах діяльнісного підходу, тому її елементами є: мотиваційний компонент, який передбачає постановку загальних цілей, визначення шляхів їхнього досягнення, цілереалізації та затвердження; когнітивний – конкретизує знання та вміння, якими повинен володіти культурний споживач, щоб мати можливість реалізувати ці знання в діяльності, побачити та нестандартно розв'язати поставлені перед ним завдання; діяльнісно-поведінковий – спрямований на розвиток уміння встановлювати позитивні відносини із суб'єктами процесу споживання, здійснювати соціально доцільні дії.

Специфіка поданої моделі роботи з дітьми старшого дошкільного віку полягає в тому, що вона спонукає до мотивації, когнітивного розвитку та усвідомленої діяльності у сфері культури споживання, які призводять до успішного розвитку дитини загалом.

Основні показники успішного виховання основ культури споживання виявилися в результативності роботи з дітьми, батьками, появі в освітньому процесі нових проектів.

Матеріали другого розділу дисертаційної роботи викладено в таких публікаціях автора: 98, 99, 100, 103, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 116.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання: визначено й обґрунтовано педагогічні умови, модель та експериментальну методику, виявлено і схарактеризовано рівні вихованості в дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання.

1. Визначено й обґрунтовано сутність феномена «вихованість основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку» як процес цілеспрямованої, систематичної взаємодії дорослих (вихователів, батьків) і вихованців, під час якої відбувається набуття дітьми стійких навичок культури споживання в побуті, соціумі, різних видах діяльності. Уточнено поняття «економічне виховання дітей старшого дошкільного віку», «культура споживання».

Науково обґрунтовано структуру вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, що містить компоненти: мотиваційний (пов'язаний з усвідомленням дитиною власних бажань, умінням робити оптимальний вибір, орієнтацією на вищі потреби, а не тільки на матеріальні блага), когнітивний (передбачає обізнаність дітей з елементарними знаннями про основні економічні категорії, процес споживання, інших людей як суб'єктів виробництва предметів потреб споживачів і суб'єктів споживання), діяльнісно-поведінковий базується на набутті досвіду споживчої поведінки, дотриманні морально-етичних норм і правил, прояв моральних якостей у поведінці.

2. Виявлено критерії і показники вихованості в дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання: спонукальний (наявність потреби та інтересу до споживчих явищ; усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків), знанневий (обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять; розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій), продуктивно-рефлексивний

(участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб; прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості в продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості).

Схарактеризовано рівні вихованості в дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання (високий, достатній, задовільний, початковий).

3. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання: озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання; взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

4. Розроблено, науково обґрунтовано й апробовано модель і експериментальну методику виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, що містить мету, етапи виховання досліджуваного феномена (інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний), компоненти, критерії, педагогічні умови, форми і методи їх реалізації та результат.

Інформаційно-мотиваційний етап сприяв вихованню потреб культурного споживання у дітей. Когнітивний – передбачав стимулювання відповідної емоційної зацікавленості дітей у культурному споживанні, практичне опанування знань з економіки. Діяльнісний етап був спрямований на забезпечення самостійної діяльності дітей, занурення їх в активну культурно-споживчу діяльність в умовах дошкільного навчального закладу і сім'ї, стимулювання батьків та дітей до взаємодії, використання набутого сімейного досвіду у взаємодії з ДНЗ. Метою рефлексивно-презентаційного етапу було стимулювання дітей до презентації власних досягнень, формування інтересу щодо їхньої самооцінки і взаємооцінки.

5. Результати прикінцевого етапу дослідження засвідчили кількісні та якісні зміни щодо рівнів вихованості основ культури споживання у дітей

старшого дошкільного віку. На високому рівні в ЕГ стало більше на 12% дітей старшого дошкільного віку (у КГ – змін не відбулося), достатньому рівні в ЕГ – на 14% (у КГ – змін не відбулося). Кількість респондентів на задовільному рівні в ЕГ зменшилася на 1% (у КГ збільшилася на 3%), на початковому рівні – в ЕГ зменшилася на 25% (у КГ збільшилася на 3%).

Достовірність результатів експериментальних даних підтвердило математичне обчислення t-критерієм Стьюдента. Доведено, що розроблена модель виховання в дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання і методика її реалізації з упровадженням визначених педагогічних умов призвела до значних позитивних змін у дітей експериментальної групи порівняно з контрольною.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в розробленні єдиної програми та методичного забезпечення до неї з урахуванням принципу наступності у вихованні основ культури споживання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулвагабова П. О. Педагогические условия бережного отношения к личным и общественным вещам у детей среднего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Теория и история педагогики» / П. О. Абдулвагабова. – М., 1991. – 18 с.
2. Азбука бережливости для дошкольников / [авт.-сост. И. П. Рословцева]. – 3-е изд. – Мозырь : Содействие, 2010. – 60 с. : ил.
3. Акопян Л. Співробітництво, партнерство, довіра: сучасний погляд на взаємодію педагогів і батьків / Лариса Акопян, Лариса Погорелова // Дошк. виховання. – 2013. – № 1. – С. 26–28.
4. Алексеев С. В. Пошаговая модель становления образования для устойчивого развития / С. В. Алексеев // Экологическое образование в интересах устойчивого развития : материалы и докл. XVII Междунар. конф. Рос. конф. [«Образование в области изменения климата и альтернативной энергетики»], (Москва, 29 – 30 июня 2011 г.) / Зеленый крест ; сост. А. В. Федоров. – М. : Изд-во Зеленого креста, 2011. – С. 13–15.
5. Андрейчик О. Організація співпраці дошкільного навчального закладу і сім'ї з формування самостійності дітей у трудовій діяльності / Оксана Андрейчик // Вісник Ін-ту розвитку дитини (додаток) : методичні та практичні матеріали / [ред. І. І. Загарницька, Ю. С. Манилюк, Н. В. Левінець]. – Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 2. – С. 15–22.
6. Бабанский Ю. К. Научная организация педагогического процесса на основе его интенсификации и оптимизации / Ю. К. Бабанский // Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 479 с.
7. Бабицкая Т. В. Отношения к деньгам в детском возрасте как аспект экономической социализации / Т. В. Бабицкая // Психология и

економика : тр. 2-й Всерос. конф. по економ. психології. – Калуга, 2002. – С. 153–155.

8. Базовий компонент дошкільної освіти / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, НАПН України ; [наук. кер. : А. М. Богуш ; авт. кол. : Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В. [та ін.]. – Київ : Видавництво, 2012. – 26 с.

9. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / О. Л. Кононко, Л. Ю. Корміліцина // Дошк. виховання. – 1999. – № 1. – С. 6–19.

10. Балл Г. О. Категорія культури у визначенні орієнтирів освіти / Г. О. Балл // Діалог культур: Україна у світовому контексті : Філософія освіти : зб. наук. пр. / [редкол. І. Я. Зязюн, С. О. Черепанова, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва [та ін.]. – Львів : Сполом, 2002. – Вип. 8. – 384 с.

11. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Київ : Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).

12. Беденко М. Про бізнес та гроші для дітей хороших / Марк Беденко – Київ : ФАКТ, 2001. – 54 с. : іл. – (Дитяча Академія Наук).

13. Безлюдная В. И. Взаимодействие детского сада и семьи в педагогической коррекции отношений дошкольников со сверстниками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Теория и история педагогики» / В. И. Безлюдная. – М., 1988. – 20 с.

14. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці / Г. В. Беленька. – Київ : Шк. світ, 2010. – 110 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

15. Беляева Н. Л. Экономика в детском саду : программа экономического воспитания детей 6-7 лет / Н. Л. Беляева ; Набережночелнинский гос. пед. ин-т. – Набережные Челны, 2007. – 50 с.

16. Білоус С. Дитячий садок і сім'я – єдиний простір дитинства / Світлана Білоус // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2013. – № 12. – С. 57–60.

17. Богдан Т. М. Формування економічного досвіду старших дошкільників / Т. М. Богдан, Н. В. Найдьон // Вісн. Черніг. нац. пед. ун-ту. Сер. : Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 125. – С. 296–299.
18. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш ; М-во освіти і науки України. – Київ : Слово, 2008. – 403 с. : іл., табл.
19. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підруч. для вищ. навч. закл. / А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик ; М-во освіти і науки України. – Київ : Слово, 2006. – 304 с.
20. Богуш А. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. / А. М. Богуш, Н. І. Луцан ; М-во освіти і науки України. – Київ : Слово, 2008. – 256 с.
21. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. / Артур Ребер ; [пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева]. – М. : Вече : АСТ, 2000 – . – Т. 2 : П – Я. – 2000. – 591 с.
22. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Н. А. Бугаєць ; Харків. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Харків, 2002. – 18 с.
23. Духовно-економічне виховання молодших школярів на основі авторського курсу «Початки економіки» : навч.-метод. матеріали тренінгу для вчителів почат. кл. та викл. системи післядипл. пед. освіти / О. В. Варецька. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – 80 с.
24. Варяниця Л. О. Організація спільної проектної діяльності з дітьми як засіб формування педагогічної культури батьків / Л. О. Варяниця // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне : Вид-во РДГУ, 2011. – Вип. 1(44). – С. 42–45.

25. Вахняк Н. В. Взаємодія дошкільних навчальних закладів з молодістю сім'єю в педагогічній теорії та практиці / Н. В. Вахняк // Наук. вісн. Мелітопол. держ. пед. ун-ту. Сер. : Педагогіка : зб. наук. пр. / [М-во освіти і науки, молоді та спорту, Мелітопол. держ. пед. ун-т ; редкол.: І. П. Аносов (голов. ред.) [та ін.]. – Мелітополь : Вид-во «Мелітополь». – 2011. – Вип. 7. – С. 273–281.
26. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
28. Взаємодія ДНЗ та сім'ї / уклад. О. А. Рудік, І. М. Молодушкіна. – Харків : Основа, 2013. – 222 с. – (Дошкільний навчальний заклад. Вихователю).
29. Виховання дошкільників в праці / З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець [та ін.]. – 2-ге вид., стер. – Київ : [б. в.], 2002. – 112 с.
30. Вовк Н. В. Підготовка майбутнього вчителя технологій до формування культури споживання в учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Н. В. Вовк ; М-во освіти і науки України, ДДПУ. – Слов'янськ, 2016. – 20 с.
31. Володина Л. Н. Педагогізація родителів в умовах дошкільного закладу / Л. Н. Володина // Пед. науки. – 2006. – № 6. – С. 244–247.
32. Воспитатели и родители : из опыта работы / сост. : Л. В. Загик, В. М. Иванова. – М. : Просвещение, 1985. – 96 с.
33. Воспитателю о работе с семьей : пособие для воспитателя дет. сада / Л. В. Загик, Т. А. Куликова, Т. А. Маркова [и др.]; под ред. Н. Ф. Виноградовой. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.
34. Впевнений старт : прогр. розвитку дітей ст. дошк. віку / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; [авт. кол. : О. О. Андрієтті,

О. П. Голубович, О. П. Долинна [та ін.]. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 104 с.

35. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Л. І. Врочинська ; АПН України. – Київ, 2008. – 20 с.

36. Врочинська Л. І. Соціальні та психолого-педагогічні засади взаємодії дошкільного закладу та сім'ї у вихованні гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку / Л. І. Врочинська // Наука і освіта. – 2011. – № 4. – С. 76–79.

37. Вчимося розповідати. Складання розповідей за серіями сюжетних картин на основі літературних творів : навч.-метод. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – Київ : МЦФЄР-Україна, 2013. – 31 с. : іл.

38. Вчитель у системі економічного виховання : навч.-метод. посіб. / М. М. Баб'як [та ін.]. ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : Ред. вид. від. Дрогоб. держ. пед. ун-ту, 2012. – 398 с.

39. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. / Л. С. Выготский. – М. : Эксмо, 2013. – 512 с.

40. Гавриш Н. В. Гра в освітньому просторі дошкільного закладу: організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти / Н. В. Гавриш ; за ред. Г. С. Тарасенко. – Київ : Слово, 2010. – С. 45–47.

41. Гавриш Н. В. Гра-стратегія як засіб формування творчої особистості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш, А. В. Іванова // Особистості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2004. – С. 26–27.

42. Гавриш Н. Книга – незамінний засіб духовно-морального виховання / Наталя Гавриш // Дошк. виховання. – 2013. – № 9. – С. 9–12.

43. Галкина Л. Н. Формирование элементарных экономических знаний у детей старшего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Л. Н. Галкина ; ЧГПУ. – Челябинск, 1999. – 25 с.
44. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – Київ : Професіонал, 2006. – 328 с. : іл.
45. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
46. Гоу А. Довга, звиліста (і кам'яниста) дорога до екологічної освіти для сталості / Анет Гоу // Освітні коментарі. – 2011. – № 7–9. – С. 23–25.
47. Грама Н. Г. Професійна підготовка педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей : монографія / Ніна Григорівна Грама. – Вид. 2-е, доп. – Одеса : ОЦНТІ, 2002. – 380 с.
48. Грама Н. Г. Економічне виховання особистості дитини-дошкільника. Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності : монографія / Н. Г. Грама, А. М. Богуш, Н. І. Луцан [та ін.]. – Одеса : Вид. Бакаєв В. В., 2013. – С. 16–19.
49. Грама Н. Г. Педагогічний вплив як засіб навчання дітей економічної грамоти / Н. Г. Грама // Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 25–28.
50. Грама Н. Г. Перспективи розвитку теоретичної економічної грамоти дошкільників в Україні / Н. Г. Грама // Наука і освіта. – 1998. – № 3. – С. 25–30.
51. Грама Н. Г. Теоретико-методичні основи побудови програми для студентів з економічного виховання дітей у дошкільному закладі освіти / Н. Г. Грама // Наука і освіта. – 2003. – № 2–3. – С. 97–102.
52. Грама Н. Г. Теоретико-методологічні засади фахової підготовки педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Грама Ніна Григорівна ; Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Харків, 2004. – 475 с.

53. Грама Н. Г. Започаткування основ економічного виховання дітей дошкільного віку / Н. Г. Грама // Наша шк. – 2003. – № 2. – С. 58–62.
54. Грама Н. Г. Формування економічної грамотності у дітей дошкільного віку : навч. посіб. / Н. Г. Грама. – Одеса : ОЦНТІ, 1997. – 216 с.
55. Грасс Т. П. Из опыта экономической социализации подрастающих поколений в Великобритании и в Новой Зеландии / Т. П. Грасс // Сиб. пед. журн. – 2008. – № 3. – С. 266–274.
56. Григоренко Г. Виховуємо раціонального споживача / Галина Григоренко, Раїса Жадан // Дошк. виховання. – 2012. – № 1. – С. 16–19.
57. Григоренко Г. Дітям про житлово-комунальні послуги / Галина Григоренко, Раїса Жадан // Дошк. виховання. – 2012. – № 12. – С. 21–23.
58. Григоренко Г. Дошкільник у світі економіки / Г. І. Григоренко, Р. П. Жадан. – Харків : Ранок, 2016. — 160 с.
59. Григоренко Г. Щоб навчати, треба знати : метод. рек. з формування основ споживчої культури / Галина Григоренко, Раїса Жадан // Дошк. виховання. – 2013. – № 8. – С. 26–30.
60. Григоренко Г. І. Як виховувати ощадливість? : конспекти занять із дітьми старш. дошк. віку / Г. І. Григоренко, Р. П. Жадан. – Запоріжжя : ЛПС, 2010. – 72 с. – (Бібліотека вихователя дошкільного навчального закладу).
61. Гриценчук О. О. Впровадження основ споживчих знань у систему загальної середньої освіти в Україні : аналіт. комент. / О. О. Гриценчук, О. О. Овчарук. – Київ, 2007. – 22 с.
62. Дахнова О. Є. Економіка. Економічні процеси та явища. Основні поняття та положення : слов. термінів / О. Є. Дахнова. – Харків : ФОП Співак В. Л., 2012. – 256 с. – (Схеми і таблиці).
63. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи : монографія / Олена Петріна Демченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 416 с.

64. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – № 44–46.
65. Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 629 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>.
66. Детский сад и родители : (из опыта работы дет. садов Москвы) / под ред. Е. И. Колоярцевой. – М. : Просвещение, 1969. – 158,[2] с.
67. Дитина : програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка [та ін.] ; авт. кол. : Г. В. Беленька, Е. В. Белкіна, О. Л. Богініч [та ін.]. – 3-є вид., доопрац. та доп. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
68. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. наук. кер. К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ЛПКС, 2011. – 188 с.
69. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. наук. кер. К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ЛПКС, 2016. – 160 с.
70. Діденко Л. М. Вчимося рахувати гроші / Л. М. Діденко. – Київ : Країна Мрій, 2008. – 64 с.
71. Довбня А. Ведмедикова крамниця : заняття з економіки для старших дошкільнят / Алла Довбня // Дошк. виховання. – 2013. – № 5. – С. 34–35.
72. Долинна О. Батьки в дошкільному закладі: споживачі та гості чи партнери-однодумці? / О. Долинна, О. Низковська // Дошк. виховання. – 2007. – № 1. – С. 6–8.
73. Доманюк О. М. Організаційно-методичні засади співпраці педагогів і батьків у становленні соціального досвіду дошкільників / О. М. Доманюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в

зкладах освіти : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. пед. гуманіт. ун-ту / Рівнен. держ. гуман. ун-т. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 4(47). – С. 48–52.

74. Дошкільна освіта : слов.-довід. : понад 1000 термінів, понять та назв / упоряд. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. – Запоріжжя : ЛПС, 2010. – 324 с. – (Словники).

75. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошк. навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун ; за заг. ред. О. Пометун. – Дніпропетровськ : Ліра, 2014. – 120 с.

76. Дошкільнятам про сталий розвиток: дидактичні матеріали для використання у дошкільних навчальних закладах / авт.-уклад. О. І. Пометун. – Дніпропетровськ : ЛПРА, 2014. – 54 с.

77. Дрозденко Л. І. Виховання економічної культури : програма / Л. І. Дрозденко // Палітра педагога. – 1997. – № 4. – С. 20–24.

78. Дудник Н. А. Сім'я як мікрофактор процесу економічної соціалізації дітей дошкільного віку / Н. А. Дудник // Наук. вісн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. – Спецвип. «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти». – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2014. – С. 120–127.

79. Дуднік Н. А. Формування економічної грамотності у дітей старшого дошкільного віку в процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї / Н. А. Дуднік // Вісн. наук. лабораторії «Дошкільна освіта : історія, перспективи розвитку в ХХІ столітті» : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / [голов. ред. І. П. Рогальська-Яблонська]. – Умань : АЛМІ, 2014. – Вип. 2. – С. 17–20.

80. Дьяченко М. И. Краткий психологический словарь : личность, образование, самообразование, профессия / М. И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск : Народная Асвета, 1996. – 399 с.

81. Економічне виховання та організація пошуково-ігрової діяльності дітей у дошкільному закладі : метод. рек. для вихователів дошк. закладів /

Південноукр. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського ; уклад. Н. Г. Грама. – Київ : ІСДО, 1995. – 24 с.

82. Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь / М. И. Еникеев. – М. : Проспект, 2010. – 560 с.

83. Еріксен Т. Г. Сміття і люди. Зворотний бік споживання / Томас Гілланд Еріксен ; пер. з норв. І. Сабор. – Київ : Ніка-Центр, 2016. – 223 с. – (Серія «VIAE HUMANAЕ» ; вип. 9).

84. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. А. Ерошина ; Липецк. гос. ун-т. – Липецк, 2001. – 22 с.

85. Єроніна С. В. Особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С. В. Єроніна // Проблеми загальної і педагогічної психології : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2008. – Т. 10, ч. 2. – С. 307–311.

86. Жадан Р. П. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку / Р. П. Жадан, Г. І. Григоренко. – Запоріжжя : ЛПС, 2006. – 116 с.

87. Жадан Р. П. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку: (перспективно-календарне планування занять з економіки) / Р. П. Жадан, Г. І. Григоренко. – Запоріжжя : ЛПС, 2006. – 116 с.

88. Жуковская Р. Й. Воспитание бережного отношения к личным вещам и общественному достоянию / Р. Й. Жуковская // Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста / под ред. Н. Г. Нечаевой. – М. : Просвещение, 1968. – С. 205–262.

89. За единство принципов воспитания детей в дошкольном учреждении и семье : из опыта работы / сост. Т. А. Маркова, Л. Г. Емельянова, Л. В. Загик, Ю. Г. Макова ; под ред. Р. А. Курбатовой. – М. : Просвещение, 1982. – 176 с.

90. Заволокина О. Потребление культуры и культура потребления [Электронний ресурс] / О. Заволокина. – Режим доступа к док. : http://sociologist.nm.ru/study/seminar_06_1.htm.
91. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Київ: Знання, 2007. – 1072 с.
92. Закон України Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 49. – ст. 259. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/conv>.
93. Закон України Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. – ст. 379. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
94. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. / А. В. Запорожец ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1986– . – Т. 1 : Психическое развитие ребенка. – 1986. – 316,[2] с.
95. Зверева О. Л. Формы взаимодействия ДОУ с родителями [Електронний ресурс] / О. Л. Зверева // Учебно-методический комплекс «Повышение квалификации на рабочем месте». – 2011. – Вып. № 1. – Режим доступа : <http://www.resobr.ru/products/1146>.
96. Зотов В. М. Українська та зарубіжна культура : словник культурологічних термінів : навч. посіб. / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – Київ : ЦУЛ, 2009. – 264 с.
97. Іванова А. В. Педагогічний огляд проблеми економічного виховання дошкільників / Анастасія Володимирівна Іванова // Наукова молодь : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : Знання, 2006. – С. 43–45.

98. Іванчук С. А. Аналіз вивчення ставлення педагогів та батьків до проблеми виховання культури споживання у дітей старшого дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С.Д. Максименко. – Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2015. – Т. 4, вип. 11 : Психологія розвитку дошкільника. – С. 68–77.

99. Іванчук С. А. Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї з проблеми економічного виховання дітей дошкільного віку (історичний аспект) / Сабіна Айдинівна Іванчук // Наук. скарбниця освіти Донеччини. – 2015. – №2. – С. 70–74.

100. Іванчук С. А. Використання технології сталого розвитку для підготовки майбутніх фахівців до виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Перспективні питання психології: зб. наук. пр. : за матеріалами Всеукр. міжвузів. наук.-практ. Інтернет-конф. [«Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєздійснення»], (Слов'янськ, 2016 р.) / Донб. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2016. – Вип. 1. – С. 244–247.

101. Іванчук С. А. Виховання культури споживання у дітей дошкільного віку: теоретичний аспект / Сабіна Айдинівна Іванчук // Актуальні питання сучасної педагогіки : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Ужгород, 11-12 груд. 2015 р.). – Херсон : Вид. дім Гельветика, 2015. – С. 161–163.

102. Іванчук С. А. Дефініційний аналіз понять у контексті проблеми культури споживання дошкільників / Сабіна Айдинівна Іванчук // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. ст. / редкол. О. В. Глузман (голов. ред.) [та ін.]. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 40, ч. 4. – С. 60–66.

103. Іванчук С. А. До питання взаємодії дошкільного закладу і сім'ї з проблеми економічного виховання дітей дошкільного віку / Сабіна

Айдинівна Іванчук // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(24), Issue: 48, 2015. С. 43–45.

104. Іванчук С. А. До проблеми визначення методологічних основ виховання культури споживання у дітей старшого дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини ; редкол. : Н. С. Попірченко [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – Вип. 48. – С. 197–202.

105. Іванчук С. А. До проблеми визначення рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // *Людинознавчі студії* : зб. наук. пр. Сер. : Педагогіка / Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка ; редкол. : М. Чепіль (голов. ред.) [та ін.]. – Дрогобич : Вид. від. ДДПУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 3/35. – С. 118–127.

106. Іванчук С. А. Досвід впровадження Міжнародного проекту «Освіта для сталого розвитку в дії» у практику діяльності вишу та ДНЗ / Сабіна Айдинівна Іванчук // *Наукові студії* : зб. наук. пр. : за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. [«Спадщина Івана Франка у світлі сьогодення» (у межах реалізації науково-дослідної проблеми «Перспективні напрями сучасної науки та освіти»)], (Слов'янськ, 19-20 трав. 2016 р.) / Донбас. держ. пед. ун-т ; [за заг. ред. Е. А. Панасенко]. – Краматорськ : Друкарський дім, 2016. – Вип. 1. – С. 249–253.

107. Іванчук С. А. Зміст роботи з виховання у дітей дошкільного віку культури споживання / Сабіна Айдинівна Іванчук // *Матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. [«Перший крок у науку»]*. – Луганськ : Глобус-Принт, 2014. – Т. 1. – С. 237–243.

108. Іванчук С. А. К проблеме формирования культуры потребления у детей старшего дошкольного возраста [Электронный ресурс] / Сабіна Айдинівна Іванчук, Елена Петровна Аматыева // *Современные проблемы науки и образования*. – Электрон. журн. – 2014. – № 6. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/120-15372> – **Заглавие с экрана.**

109. Іванчук С. А. Наступність у вихованні культури споживання у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Преимственность между дошкольным и начальным общим образованием в условиях реализации Федерального государственного образовательного стандарта : материалы Междунар. науч.-практ. конф., (Таганрог, 17 апр. 2015 г.) / Таганрог. ин-т им. А. П. Чехова; отв. ред. С. В. Гармаш. – Таганрог : Изд. Ступин С. А., 2015. – С. 218–221.

110. Іванчук С. А. Особливості підготовки педагогів до роботи з виховання культури споживання у дітей дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (заочної), (Слов'янськ, 27 трав. 2015 р.). – Слов'янськ : ДДПУ, 2015. – С. 157–159.

111. Іванчук С. А. Підготовка педагогів до роботи з виховання культури споживання у дітей дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДДПУ ; [за заг. ред. В. І. Сипченка]. – Слов'янськ : Маторін Б. І., 2015. – (Спецвип. 15), ч. 1. – С. 58–64.

112. Іванчук С. А. Підготовка педагогів дошкільних навчальних закладів до роботи за технологією сталого розвитку / Сабіна Айдинівна Іванчук, Олена Петрівна Аматьєва // Наук. скарбниця освіти Донеччини. – 2015. – №2. – С. 51–55.

113. Іванчук С. А. Стан виховання основ культури споживання у практиці роботи дошкільних закладах освіти / Сабіна Айдинівна Іванчук // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2016. – №4. – С. 112–119.

114. Іванчук С. А. Сучасний стан роботи з виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку у практиці роботи ДНЗ (на матеріалі аналізу планів навчально-виховної роботи) / Сабіна Айдинівна Іванчук // Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. А. Нобеля. Сер. : Педагогіка і

психологія. Педагогічні науки / голов. ред. Б. І. Холод. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля, 2016. – № 1(11). – С. 76–79.

115. Іванчук С. А. Теоретичні основи виховання культури споживання у дітей дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДДПУ ; [за заг. ред. В. І. Сипченка]. – Слов'янськ : ДДПУ, 2014. – Вип. 68, ч. 1. – С. 189–197.

116. Іванчук С. А. Форми взаємодії дошкільного закладу і сім'ї з економічного виховання дітей дошкільного віку / Сабіна Айдинівна Іванчук // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / [за ред. О. М. Пехоти]. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – № 1 (48), лютий. – С. 121–126.

117. Івах С. М. Основні засади співпраці дошкільних навчальних закладів з родинами вихованців / С. М. Івах // Наук. вісн. Мелітопол. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького. Сер. : Педагогіка : зб. наук. пр. / [редкол. : І. П. Аносов (голов. ред.) [та ін.]]. – Мелітополь : Мелітополь, 2001. – № 7. – С. 60–66.

118. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 2004. – 540 с. – (Бібліотека державної мови).

119. Ільченко Т. Розширюємо можливості спілкування з батьками: електронні засоби інформування / Тамара Ільченко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2012. – № 3. – С. 20–24.

120. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л. В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 144 с.

121. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку «Соняшник» / Л. В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 88 с.

122. Калуська Л. В. Навчально-методичний посібник «Соняшник» до комплексної програми розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л. В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 200 с.

123. Кашпірська Л. Формування самостійності у дітей середнього дошкільного віку в трудовій діяльності / Л. Кашпірська // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. / [ред. І. І. Загарницька, Ю. С. Манилюк, Н. В. Левінець]. – Київ : Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 2. – С. 66–71.

124. Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою «Цікава економіка» / Людмила Кашуба // Вересень. – 2012. – № 3–4 (60–61). – С. 31–37.

125. Кісель О. В. Формування екоспоживчої культури особистості у шкільній освіті : автореф. дис. ... канд. філос. наук : [спец.] 09.00.10 «Філософія освіти» / О. В. Кісель. – Харків, 2015. – 19 с.

126. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті : навч. посіб. / Г. О. Ковальчук. – Київ : КНЕУ, 1999. – 148 с.

127. Ковшар О. В. Проектна діяльність як засіб розвитку особистості дошкільника / О. В. Ковшар // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. пед. ун-т ; [редкол. : Є. С. Барбіна (відп. ред.) [та ін.]. – Херсон : Айлант, 2011. – Вип. 58, ч. 1. – С. 145–149.

128. Коменский Я. А. Учитель учителей. Избранное. Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет (с сокращениями) / Я. А. Коменский. – М. : Карапуз, 2008. – 288 с.

129. Кононко О. Плекаймо культуру потреб дитини / Олена Кононко // Дошк. виховання. – 2013. – № 5. – С. 2–8.

130. Конституція України : (відповідає офіц. текстові). – Київ : ЦУЛ, 2014. – 60 с. – (Законодавство України).

131. Концепція розвитку економічної освіти в Україні : рішення М-ва освіти і науки України (04.12.2003 № 12/7-4) [Електронний ресурс] / Інформаційний портал України . – Режим доступу :

<http://ua-info.biz/legal/basece/ua-ampzre.htm>. – **Заголовок з екрана.**

132. Концепція споживчої освіти для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum. – **Заголовок з екрана.**

133. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко ; [упоряд. і авт. комент. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура]. – Київ : Рад. шк., 1989. – 608 с.

134. Кот Н. М. Педагогічні умови ефективної взаємодії дитячого садка та сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Н. М. Кот. – Київ, 1993. – 24 с.

135. Красногорская Л. И. Роль семьи в воспитании дошкольника / Л. И. Красногорская. – Изд. 2-е. – М. : Учпедгиз, 1959. – 80 с.

136. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1988. – 479 с.

137. Кривошея Н. Б. Ознакомление детей старшего дошкольного возраста с трудом взрослых как средство первоначального экономического воспитания : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кривошея Неля Борисовна ; Славян. гос. пед. ун-т. – Славянск, 1996. – 216 с.

138. Кривошея Т. І. Мода як фактор споживання в сучасному суспільстві : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Кривошея Тетяна Іванівна ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Капазіна. – Харків, 2013. – 190 с.

139. Крулехт, А. А. Конструирование из бросового материала как средство воспитания основ культуры потребления у мальчиков 5-6 лет : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / А. А. Крулехт ; Елецкий гос. ун-т. им. И. А. Бунина. – Елец, 2009. – 20 с.

140. Крулехт М. В. Проблема целостного развития ребенка-дошкольника как субъекта трудовой деятельности : монография / М. В. Крулехт. – СПб. : Акцидеит, 1995. – 80 с.
141. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/>. – **Заголовок с экрана.**
142. Кулачківська С. Є. Я – дошкільник: (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір. – Київ : Нора-прінт, 1996. – 108 с
143. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учеб. для высш. пед. учеб. заведений / Т. А. Куликова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2000. – 232 с. – (Высшее образование).
144. Курак Е. А. Экономическое воспитание дошкольников / Е. А. Курак. – М. : Сфера, 2002. – 80 с.
145. Курач М. С. Педагогічні умови реалізації міжпредметних зв'язків у художньо-трудо́вій підготовці майбутніх учителів трудового навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / М. С. Курач. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
146. Кушнір В. М. Психолого-педагогічні особливості взаємодії сім'ї та ДНЗ у формуванні економічної культури старших дошкільників / В. М. Кушнір // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Т. / [голов. ред. Мартинюк М. Т.]. – Умань : П. П. Жовтий, 2010. – Ч. 4. – С. 135–141.
147. Ларченко Ю. А. Особенности взаимодействия учреждений дополнительного образования детей с семьей в воспитании подрастающего поколения / Ю. А. Ларченко // Пед. науки. – 2006. – № 4. – С. 115–117.
148. Лелюк Ю. М. Сучасні проблеми дошкільної економічної освіти в Україні / Ю. М. Лелюк // Економічна освіта: проблеми і перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – Черкаси, 2001. – С. 63–66.
149. Леонтьев А. Н. Философия психологии: из научного наследия / А. Н. Леонтьев ; под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева . – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 228 с.

150. Лесик В. Проектна технологія як новий формат взаємодії з батьками / В. Лесик, О. Тесленко // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2014. – № 7. – С. 48–53.
151. Лещенко Н. А. Проблема формування цінностей в теорії та практиці дошкільного виховання (середина XIX – 20-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. А. Лещенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011. – 19 с.
152. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля : навч. посіб. : у 3 ч. / Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста. – Київ : Слово, 2010– . – Ч. 2. – 2010. – 357 с.
153. ЛоЗК Дж. Сочинения : в 3 т. / Джон ЛоЗК ; АН ССРСР, Ин-т философии ; [ред. : И. С. Нарский, А. Л. Субботин ; авт. вступ. ст. И. С. Нарский]. – М. : Мысль, 1988– . – (Философское наследие). Т. 3. – 1988. – 668 с.
154. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 128 с.
155. Лохвицька Л. Формування споживчих знань як чинник соціалізації дітей дошкільного віку / Любов Лохвицька // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 6. – С. 97–101.
156. Макаренко А. С. Сімейне господарство / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. Вибрані педагогічні твори. – Київ : Рад. шк., 1947. – С. 261.
157. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко ; сост. и авт. вступ. ст. В. С. Хелемендик. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с. – (Библиотечка семейного чтения).
158. Максименко А. О. Особливості споживчої поведінки в сучасному домогосподарстві: соціологічний вимір : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 /

Максименко Анна Олександрівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2012. – 249 с.

159. Маленькі таємниці великої економіки : матеріали до формування первинного економічного досвіду в дітей дошкільного віку : (освіт. проект) / Донец. обл. ін-т післядипломної пед. освіти [та ін.] ; [уклад. : О. Є. Прокудіна, М. Н. Сечина, Ж. О. Славникова]. – Запоріжжя : ЛПДС, 2012. – 86 с.

160. Марьясис Е. Д. Семья и воспитание дошкольника : (примерный учеб.-темат. план и программа для народных университетов пед. и санит.-гигиен. знаний при дошкол. учреждениях) / Е. Д. Марьясис, И. В. Гребенников. – М. : Знание, 1987. – 48 с.

161. Мاستинець М. В. Соціальні детермінанти споживацької поведінки в сучасному суспільстві : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : [спец.] 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / М. В. Мاستинець ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 19 с.

162. Матвеев С. О. Економічна соціологія : підручник / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : Універ. кн., 2006. – 184 с.

163. Махмутов М. І. Організація проблемного навчання в школі / М. І. Махмутов. – М. : Педагогіка, 1977. – 374 с.

164. Мелманн М. Диалоги об образовании для устойчивого развития / М. Мелманн, Е. Пометун. – Киев : Освіта, 2012. – 180 с.

165. На шляху до освіти майбутнього: уроки стійкого розвитку / М. Мелманн // Освітні коментарі. – 2011. – № 7–9. – С. 2–4.

166. Мелманн М. Образование для устойчивого развития: слепцы и слон / М. Мелманн ; пер. с англ. А. Касевича // Адукатар. – 2006. – № 2(8). – С. 9–10.

167. Мельникова О. В. Проблемы экономического воспитания в педагогической наследии А. С. Макаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» /

О. В. Мельникова ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 20 с.

168. Миронова Т. Ю. Социально-психологические особенности экономической социализации подростков и юношей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : [спец.] 19.00.05 «Социальная психология» / Т. Ю. Миронова. – Курск, 2013. – 23 с.

169. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому / Мария Монтессори ; [сост., вступ. ст. М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов]. – М. : Карапуз, 2000. – 272 с. : ил. – (Педагогика детства).

170. Морозова Л. Д. Педагогическое проектирование в ДОУ / Л. Д. Морозова // Ребенок в детском саду. – 2010. – № 2. – С. 7–12.

171. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006 – . – Т. 2. – 2006. – 568 с.

172. Муратова А. А. Ориентиры образования в интересах устойчивого развития в современных условиях / А. А. Муратова // Экологическое образование в интересах устойчивого развития : материалы и докл. XVII Междунар. конф. Всерос. конф. [«Образование в области изменения климата и альтернативной энергетики»], (Москва, 29 – 30 июня 2011 г.) / Зеленый крест ; сост. А. В. Федоров. – М. : Изд-во Зеленого креста, 2011. – С. 49–50.

173. Набруско І. Ю. Стили споживання та проблеми статусної нерівності в контексті сучасної України / І. Ю. Набруско // Розвиток демократії і демократична освіта в Україні : IV Міжнар. конф., (Ялта, 28 – 30 верес. 2006 р.) / НПУ ім. М. П. Драгоманова, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Розбудова демократії» ; [редкол. В. П. Андрущенко (голова) [та ін.] . – Київ : НПУ, 2007. – С. 497–501.

174. Назарчук Н. Батьки – наші одnodумці, партнери / Ніна Назарчук // Дошк. виховання. – 2014. – № 4. – С. 22–25.

175. Найн А. Я. Проблемы развития профессионального образования : региональный аспект / А. Я. Найн, Ф. Н. Ключев. – Челябинск : Изд-во ЧИРПО, 1998. – 264 с.
176. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс] / Офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>.
177. Немов Р. С. Психология : учеб. для высш. пед. вузов : в 3 кн. / Р. С. Немов. – 3-е изд. – М. : ВЛАДОС, 1999– . – Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 1999. – 632 с.
178. Низьковська О. Соціально-економічній освіті – новий підхід / О. Низьковська // Дошк. виховання. – 2016. – № 3. – С. 6–8.
179. Никитина Л. А. Мама и детский сад : кн. для воспитателей дет. сада и родителей / Л. А. Никитина. – М. : Просвещение, 1990. – 93 с.
180. Нидерман И. Культура, становление и изменение понятия и заменяющие его понятия от Цицерона до Гердена / И. Нидерман. – М. : Прогресс, 1992. – 422 с.
181. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. : 42 000 / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ : Аконіт, 2001. – 485 с. – (Нові словники).
182. Овдій Л. На порозі школи: співпраця з батьками / Л. Овдій, Т. Д'яченко, Л. Каган // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2014. – №5. – С. 49–52.
183. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1982. – 795,[2] с. : портр.
184. Олійник Ю. О. Розвиток економічних знань учнів у вітчизняних навчальних закладах (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія

педагогіки» / Ю. О. Олійник ; Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – 20 с.

185. Основи споживчих знань : навч.-метод. посіб. для загальноосв. навч. закл. : 1 – 12 кл. / М-во освіти і науки України, АПН України ; [за заг. ред. Н. В. Бескової, А. С. Єрохіної, К. О. Максименко, О. В. Овчарук]. – Київ : Навч. кн., 2008. – 816 с.

186. Педагогический словарь : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / под. ред. В. И. Загвязинского, А. Ф. Закировой. – М. : Академия, 2008. – 352 с. – (Высшее профессиональное образование).

187. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / И. Г. Песталоцци ; АПН СССР ; под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М. : Педагогика, 1981– . – Т. 1. – 1981. – 366 с. : ил.

188. Петрущенко С. П. Культура споживання / С. П. Петрущенко, Н. В. Петрущенко. – Київ : Магістр-S, 2001. – 192 с.

189. Піддубна Н. Г. Алгоритм математичної обробки результатів психолого-педагогічного дослідження / Н. Г. Піддубна, О. Л. Кошелев, Д. Е. Зубцов. – Вид. 2-ге, доп. – Слов'янськ : СДПУ, 2005. – 72 с.

190. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся : дидактический анализ процесса и структуры воспроизведения и творчества / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1972. – 184 с.

191. Підліснюк В. Сталий розвиток суспільства : роль освіти : путівник / В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко [та ін.] ; за ред. В. Підліснюк. – К. : Вид. СПД Ковальчук, 2005. – 88 с.

192. Підлужна О. П. Система цінностей як основа формування культури споживання / О. П. Підлужна // Наук. записки НаУКМА. Соціологічні науки : зб. наук. пр. / Нац. ун-т Києво-Могилян. Акад. ; [ред. В. Л. Оссовський]. – Київ : Агро Медіа Груп, 2009. – Т. 96. – С. 73–77.

193. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон ; [пер. С. С. Аверинцева]. – М. : Мысль, 1971– . –

Т. 3, ч. 1. – 1971. – С. 145.

194. Побірченко Н. Проектування наступності в розвитку економічного мислення дітей дошкільного та шкільного віку / Н. Побірченко // Директор шк. – 2001. – № 46–47. – С. 27–33.

195. Подкаминська Т. В. Економічне виховання старших дошкільників / Т. В. Подкаминська // Наша шк. – 2011. – № 6. – С. 6–9.

196. Поляков В. А. Непрерывное экономическое образование молодежи / В. А. Поляков, И. А. Сасова // Педагогика. – 1993. – № 4. – С. 19–26.

197. Пометун О. Освіта для сталого розвитку для дошкільнят [Електронний ресурс] / О. Пометун // Надихаємо на дії : Електрон. журн. – 2013. – № 12(2). – С. 21–30. – Режим доступу : <http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/magazine/11.pdf>. – **Заголовок з екрана.**

198. Пометун О. Освіта для стійкого розвитку – інновація ХХІ століття / Олена Пометун // Освітні коментарі. – 2011. – № 7–9. – С. 7–11.

199. Пометун О. Що таке «емпауермент-педагогіка»? / Олена Пометун // Надихаємо на дії : Електрон. журн. – 2008. – № 1(1). – С. 10–12. – Режим доступу : <http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/magazine/11.pdf>. – **Заголовок з екрана.**

200. Поніманська Т. І. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна взаємодія / Т. І. Поніманська // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : наук. зап. Рівнен. держ. гум. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2005. – Вип. 31. – С. 4–7.

201. Посталюк Н. Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н. Ю. Посталюк. – Казань : Изд-во Казан. ун-т, 1989. – 205 с.

202. Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-2003-%D0%BF>. – Назва з екрану.

203. Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку «Про себе треба знати, про себе треба дбати» / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 120 с.

204. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» : (нова редакція) : у 2 ч. / [О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.] ; наук. кер. О. Л. Кононко]. – Київ : МЦФЕР-Україна, 2014– .–

Ч. I : Від народження до трьох років. – 2014. – 150 с.

205. Прокопенко О. В. Поведінка споживачів : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Прокопенко, М. Ю. Троян. – К. : ЦУЛ, 2008. – 176 с.

206. Прокудіна О. Маленькі таємниці великої економіки : освітній проект для старших дошкільнят та їхніх мам і тат / О. Прокудіна, Н. Сечина, Ж. Славникова // Палітра педагога. – 2013. – № 4. – С. 6–10.

207. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. А. Запорожца, Б. Ф. Ломова [и др.]. – М., 1996. – 448 с.

208. Психологический словарь [Електронний ресурс] / Сайт azps.ru. – Режим доступа к ресурсу :

<http://azps.ru/handbook/>. – Заглавие с экрана.

209. Психология : словарь / под ред. А. Петровского, М. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

210. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ : Вища шк., 1982. – 216 с.

211. Радина Е. И. Ознакомление детей с трудом взрослых / Е. И. Радина // Воспитание дошкольников в труде / под ред. В. Г. Нечаевой. – М. : Просвещение, 1974. – С. 32–58.

212. Разуменко Д. О. Формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Д. О. Разуменко ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – 19 с.

213. Рапацевич Е. С. Большая современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.
214. Рассел Б. Философский словарь разума, материи и морали : пер. с англ. / Б. Рассел ; общ. ред. и послес. А. А. Васильченко. – Киев : Port-Royal, 1996. – 368 с. – (Европейский университет).
215. Ремех Т. Представляємо новий проект «Сприяння відповідальному способу життя через малювання коміксів для сталого розвитку» [Електронний ресурс] / Тетяна Ремех // Надихаємо на дії : Електрон. журн. – 2013. – № 11(1). – С. 21–25. – Режим доступу : <http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/magazine/11.pdf>. – **Заголовок з екрана.**
216. Рижкова А. Ю. Економічне виховання в сім'ї / А. Ю. Рижкова, І. М. Трубавіна // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя : зб. наук. пр. / редкол. : Л. І. Білоусова [та ін.]. – Харків : Апостроф, 2011. – Вип. 4. – С. 118–122.
217. Робота з родинами вихованців дитячого садка / упоряд. В. Л. Сухар. – Харків : Ранок, 2008. – 176 с.
218. Рождественский Ю. В. Словарь терминов : мораль. Нравственность. Этика : (общеобразов. тезаурис) / Ю. В. Рождественский. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 88 с.
219. Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності : монографія / за заг. ред А. М. Богуш. – Одеса : Букаєв В. В., 2013. – С. 197–224.
220. Россинская Г. М. Особенности потребительского поведения домохозяйства в условиях трансформации российского общества : автореф. дис. ... д-ра эконом. наук : [спец.] 08.00.01 «Экономическая теория» / Г. М. Россинская. – М., 2009. – 44 с.
221. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; отв. ред. Е. В. Шорохова ; АПН СССР, Ин-т психологии АН СССР. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.

222. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова ; упоряд. та перем. О. В. Проскура. – Київ : Освіта, 1996. – 304 с.

223. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2 т. / Жан-Жак Руссо ; под ред. Г. Н. Джибладзе ; сост. А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1981– . – Т. 2. – 1981. – 336 с.

224. Рыжова Н. А. Международный проект по образованию для устойчивого развития: реализация в дошкольном образовании России / Н. А. Рыжова // Экологическое образование в интересах устойчивого развития : материалы и докл. XVII Междунар. конф. Всерос. конф. [«Образование в области изменения климата и альтернативной энергетики»], (Москва, 29 – 30 июня 2011 г.) / Зеленый крест ; сост. А. В. Федоров. – М. : Изд-во Зеленого креста, 2011. – С. 21–24.

225. Рябова Н. Обучение демократии. В поисках гармонии. Образование для устойчивого развития / Н. Рябова, Т. Новикова. – Минск : Экодом, 2007. – 102 с.

226. Савченко М. В. Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності : автореф. дис ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / М. В. Савченко. – Одеса, 2014. – 20 с.

227. Сазонова А. Економічне виховання дітей старшого дошкільного віку / А. Сазонова // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2009. – № 4. – С. 49–54.

228. Сазонова А. В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / А. В. Сазонова. – Одеса, 2007. – 20 с.

229. Сварковська Л. Оздоровлюємо дітей разом з батьками / Ліна Сварковська // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2011. – № 6. – С. 49–54.

230. Світ дитинства : комплексна освітня прогр. для дошк. навч. закл. / [упоряд. : О. М. Байер, Л. В. Батліна, А. М. Богуш [та ін.] ; наук. кер. А. М. Богуш ; за заг. ред. Л. В. Батліної]. – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 200 с.
231. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2003. – 350 с. : ил.
232. Сидякина Е. А. Историко-педагогический анализ проблемы формирования экономических представлений у детей дошкольного возраста в России и зарубежом / Е. А. Сидякина // Вектор науки ТГПУ. – 2012. – № 4(11). – С. 272–275.
233. Сім'я і дитячий садок : умови та засоби гуманізації взаємин : [метод. матеріали на допомогу прац. дошк. закл.] / Київ. міжрегіон. ін-т удоскон. вчит. ім. Б. Г. Грінченка ; упоряд. О. Л. Кононко. – Київ, 1994. – 88 с.
234. Словник-довідник з курсу Філософії / М-во освіти і науки України, Укр. держ. хім.-техн. ун-т ; уклад. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. – Дніпропетровськ : УДХТУ, 2014. – 20 с.
235. Словник навчально-педагогічних понять і термінів : метод. посіб. / уклад. : Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – С. 13.
236. Словник української мови : у 11 т. / редкол. І. К. Білодід [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970– .–
Т. 1. – 1970. – 550 с.
237. Словник української мови : у 11 т. / редкол. І. К. Білодід [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970– .–
Т. 9. – 1978. – 916 с.
238. Слюсаренко Н. В. Сучасні економічні цінності та їх роль у формуванні економічної культури учнів / Н. В. Слюсаренко, З. В. Філончук // Пед. альм. : зб. наук. пр. / редкол. : В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон : РІПО, 2011. – Вип. 12, ч. 3. – С. 6–11.

239. Смоленцева А. А. Введение в мир экономики, или как мы играем в экономику / А. А. Смоленцева. – СПб. : Детство-Пресс, 2001. – 176 с.
240. Смолінська О. Діти і гроші / О. Смолінська // Школа. – 2014. – № 9. – С. 20–29.
241. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 1600 с. : ил.
242. Советы родителям о воспитании детей дошкольного возраста / под ред. А. П. Усовой. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 44 с.
243. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современ. слово, 2001. – 928 с.
244. Сорокіна Г. В. Соціокультурний аналіз споживацької поведінки студентської молоді : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : [спец.] 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Г. В. Сорокіна ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 20 с.
245. Сороколат Н. М. Співпраця дошкільного закладу і сім'ї в процесі морального виховання дошкільників: (матеріали для проведення семінарів, тренінгів, консультацій) / Н. М. Сороколат // Дошк. навч. закл. – 2009. – № 1(25). – С. 15–24.
246. Социологический энциклопедический словарь : на рус., англ., нем., фр. и чеш. яз. / ред. Г. В. Осипов. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488 с.
247. Суровцева О. К. Співпраця батьків та дошкільного закладу в екологічному вихованні дітей / О. К. Суровцева // Пед. пошук. – 2011. – № 1(69). – С. 74–77.
248. Сухар В. Л. Робота з родинами вихованців дитячого садка / В. Л. Сухар. – Харків : Ранок, 2008. – 174,[1] с. – (Програма розвитку).
249. Сухарева Л. С. Піклуємось разом. Робота з батьками дошкільників / Л. С. Сухарева. – Харків : Основа : Тріада+, 2008. – 128 с.
250. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. Тернопіль : Богдан, 2002. - 327 с.

251. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1978. – 350с.
252. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1976– . – Т. 3. – 1976. – 670 с.
253. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну / В. А. Сухомлинский. – Изд. 2-е. – Киев : Рад. шк., 1987. – 544 с.
254. Сыкало А. Образование для устойчивого развития: необходим «всеобуч»! / Александр Сыкало // Адукатар. – 2006. – № 2(8). – С. 6–8.
255. Тавстуха О. Г. Дошкольное образование для устойчивого развития: теоретические основы дополнения картины мира современной картиной жизни / О. Г. Тавстуха, А. А. Муратова // Детский сад : теория и практика. – 2013. – № 9. – С. 22–28.
256. Тандир Л. В. Формування економічної культури студентів промислово-економічного коледжу в професійній підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Л. В. Тандир. – Житомир, 2009. – 20 с.
257. Тарасенко В. І. Соціологія споживання: методологічні проблеми / В. І. Тарасенко. – Київ : Наук. думка, 1993 . – 165 с.
258. Тарнавська Н. П. Теорія та методика співпраці дошкільного навчального закладу з родинами : навч.-метод. посіб. / Н. П. Тарнавська ; Житом. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 227 с.
259. Тафінцева С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів / Світлана Тафінцева // Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Сер. : Педагогіка. – 2009. – № 5. – С. 150–153.
260. Творимо майбутнє відповідально й ощадливо : програма соціально-фінансової освіти й виховання для учнів загальноосвітніх

навчальних закладів: метод. посіб. / М-во освіти і науки України [та ін.] ; [авт.-упоряд.: В. С. Петрович, Т. П. Цюман, Т. П. Авельцева, В. В. Молочний ; за заг. ред. В. С. Петровича]. – Київ : ФО-П Буря О. Д., 2014. – 192 с.

261. Тлумачний словник сучасної української мови : [А–Я] : бл. 50000 слів / уклад. І. М. Забіяка. – Київ : Арій, 2007. – 510 с.

262. Українське дошкілля : програма розвитку дитини дошк. віку / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; [О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко [та ін.]]. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.

263. Універсальний словник української лексики: синоніми, антоніми, омоніми / уклад. : Л. І. Нечволод, В. І. Бездітко, В. В. Парашич. – Харків : Торсінг плюс, 2009. – 768 с.

264. Урбанская О. Н. Воспитателю о работе с семьей : пособие для воспитателя дет. сада / О. Н. Урбанская. – М. : Просвещение, 1973. – 179 с.

265. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К. Д. Ушинский ; под ред. А. И. Пискунова, Г. С. Костюка, Д. О. Лордкипанидзе, М. Ф. Шабаевой. – М. : Педагогика, 1974– . – Т. 1: Теоретические проблемы педагогики. – 1974. – 584 с.

266. Фейербах Л. Избранные философские произведения : в 2 т. / Л. Фейербах. – М. : Политиздат, 1955– . – Т. 2. – 1955. – 942 с.

267. Фера С. В. Соціально-психологічні особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С. В. Фера // Практич. психологія та соц. робота. – 2014. – № 4. – С. 27–34.

268. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев [и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1989. – С. 499.

269. Философский словарь / А. И. Абрамов [и др.] ; под ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – С. 293.

270. Філончук З. В. Використання спадщини Г. С. Костюка у підготовці вчителя до формування економічної культури учнів основної школи / З. В. Філончук // Г. С. Костюк – видатний психолог ХХ століття. До 110-річчя до дня народження : матеріали обл. пед. читань (17 груд. 2009 р., м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РІПО, 2009. – С. 80–83.

271. Хартман О. Ю. Психологічні чинники становлення відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку автореф. дис. ... канд. психол. наук : [спец.] 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Ю. Хартман ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – 20 с.

272. Харченко О. Другий етап міжнародного проекту «Освіта для сталого розвитку в дії» / О. Харченко // Надихаємо на дії : Електрон. журн. – 2013. – № 11(1). – С. 1–3. – Режим доступу : <http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/magazine/11.pdf>. – **Заголовок з екрана.**

273. Хрестоматія по філософії : учеб. пособие / сост. В. П. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 544 с.

274. Черешнюк О. Економіка для дошкільників / О. Черешнюк, О. Артоуз, В. Кирган // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2016. – № 3. – С. 8–14.

275. Чорна С. Цікава економіка: формування економічної компетентності старших дошкільнят у сюжетно-рольових творчих іграх / Світлана Чорна // Палітра педагога. – 2011. – № 5. – С. 6–10.

276. Чуб Н. В. Азбука бізнесу: пригоди Сергійка у Країні Гномів : [кн. для читання дорослих разом із дітьми : для дошк. та мол. шк. віку] / Н. В. Чуб. – Харків : Фактор, 2011. – 96 с. : іл.

277. Чуб Н. В. Довідник для батьків дошкільників: психологія дитини від А до Я / Н. В. Чуб. – Харків : Веста, 2007. – 160 с.

278. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник : бл. 25 000 термінів / В. Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2007. – 640 с.

279. Шатова А. Д. Экономическое воспитание дошкольников учеб.-метод. пособие / А. Д. Шатова. – М. : Пед. общ. России, 2005. – 256 с.
280. Швайка Л. А. Організація трудової діяльності в дитячому садку / Л. А. Швайка – Харків : Основа, 2008. – 187,[5] с. : іл. – (ДНЗ. Вихователю).
281. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер ; пер. с нем. А. Н. Захарченко, Г. В. Колшанского. – М. : Прогресс, 1972. – 343 с.
282. Шевырева Т. П. Формирование нравственных качеств младших школьников в процессе экономического воспитания : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. П. Шевырева. – Смоленск, 2012. – 22 с.
283. Шевцова Н. П. Исследование проблемы экономического воспитания детей в условиях семьи и дошкольного учреждения / Н. П. Шевцова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школі : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) [та ін.]. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 34(87). – С. 376–384.
284. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление : в 2 т. / Артур Шопенгауэр ; [пер. с нем. М. И. Левиной]. – М. : Наука, 1993– . – (Памятники философской мысли).
Т. 1. – 1993. – 671 с.
285. Щерба О. І. Поведінка споживача в умовах становлення та розвитку рекламного простору (соціологічний аналіз) : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 [Електронний ресурс] / Щерба Олеся Іванівна ; Ін-т соціології НАН України. – Київ, 2006. – 236 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/content/251963.html>.
286. Эльконин Д. Б. Психология игры : монография / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1978. – 304 с.
287. Ющенко О. С. Економічна компетентність як складова соціальної компетентності особистості / О. С. Ющенко // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / М-во освіти і науки України, Уман. держ. пед. ун-т ім.

П. Тичини ; [голов. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : РВЦ Софія, 2007. – Ч. 2. – С. 245–250.

288. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – №2. – С. 31–34.

289. Ярита І. І. Інноваційні аспекти економічної освіти дошкільнят / І. І. Ярита // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – Луганськ, 2012. – № 22(257), ч. 4. – С. 99–105.

290. Bussey M. Global Education from a Neohumanist Perspective : A Musical Exposition / Marcus Bussey // Journal of Futures Studies. – August 2007. – № 12(1). – P. 25 – 40.

291. Katona G. Psychological Analysis of Economic Behavior / Katona G. – N.Y. : McGraw-Hill, 1951.

ДОДАТКИ**Додаток А****Шановні вихователі!****Будемо вдячні за відповіді на наші запитання.**

П.І.Б., місце роботи _____

1. Як Ви розумієте поняття «економічне виховання»?

2. З якого віку доцільно впроваджувати економічну освіту?

3. Як Ви розумієте поняття «культура споживання»?

4. Чи обговорюєте Ви з дітьми такі поняття як «реклама», «товари», «послуги»?

5. Які форми роботи з економічного виховання Ви використовуєте (сюжетно-рольові, дидактичні ігри, заняття, бесіди, використання художньої літератури тощо)?

Дякуємо за Ваші відповіді!

Додаток Б**Шановні батьки!****Будемо вдячні за відповіді на наші запитання!**

П.І.Б. _____

Освіта _____

1. Чи вважаєте Ви за потрібне для кожної людини мати економічну освіту?

2. Як Ви розумієте поняття «економічне виховання»?

3. Як Ви розумієте поняття «культура споживання»?

4. Чи вважаєте Ви себе заощадливою людиною? У чому це виявляється?

5. Чи привчаєте Ви свою дитину до заощадливості? Як саме?

6. До яких установ, що надають послуги, Ви звертаєтесь?

7. Чи пояснюєте Ви дитині, чому робите саме такий вибір товарів і послуг?

8. Чи обговорюєте Ви з дитиною зміст реклами?

Дякуємо за Ваші відповіді!

Додаток В
Шановні батьки!
Будемо вдячні за відповіді на наші запитання.

1. Як Ви вважаєте, до якої сфери можна віднести поняття «культура споживання»?
 - а) економічна;
 - б) соціальна;
 - в) екологічна;
 - г) Ваш варіант _____
2. На що Ви орієнтуєтесь під час вибору товарів?
 - а) рекламу;
 - б) поради родичів, друзів, знайомих;
 - в) на власні матеріальні можливості.
3. Які продукти переважають у Вашому харчуванні?
 - а) куплені у відділах кулінарії;
 - б) напівфабрикати;
 - в) готуєте самостійно;
 - г) інше _____
4. Що Ви робите з речами, якими вже не користуєтесь?
 - а) викидаєте на смітник;
 - б) віддаєте іншим людям;
 - в) зберігаєте на будь-який випадок;
 - г) надаєте речам «друге життя».
5. Як ви ставитесь до бажання Вашої дитини щось придбати?
 - а) купуєте те, що вона бажає;
 - б) купуєте лише те, що вважаєте за потрібне;
 - в) пропонуєте зробити вибір між можливостями сім'ї та власними бажаннями.
6. Що Ви робите зі зламанною іграшкою?
 - а) викидаєте;
 - б) ремонтуєте;
 - в) залишаєте зламанною.

Дякуємо за Ваші відповіді!

Додаток Г
Сюжетні картинки до теми «Моє і наше»

Картинка перша

Картинка друга

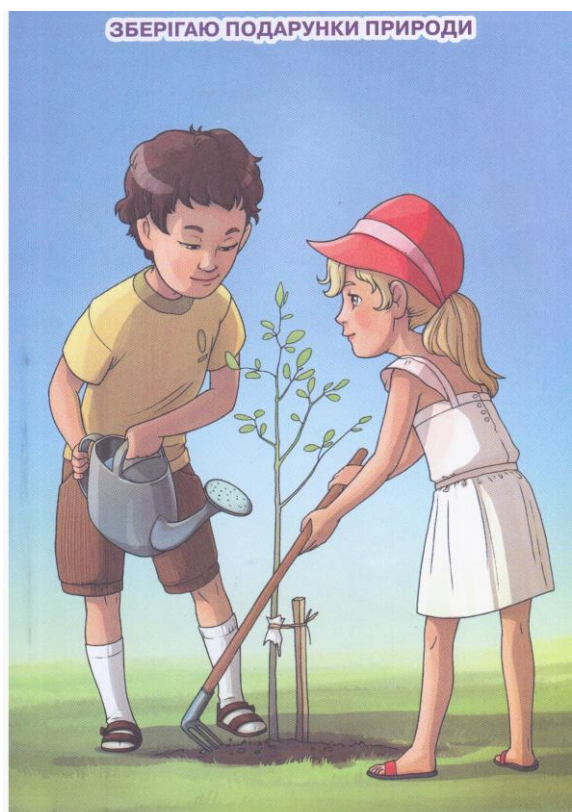

Картинка третя

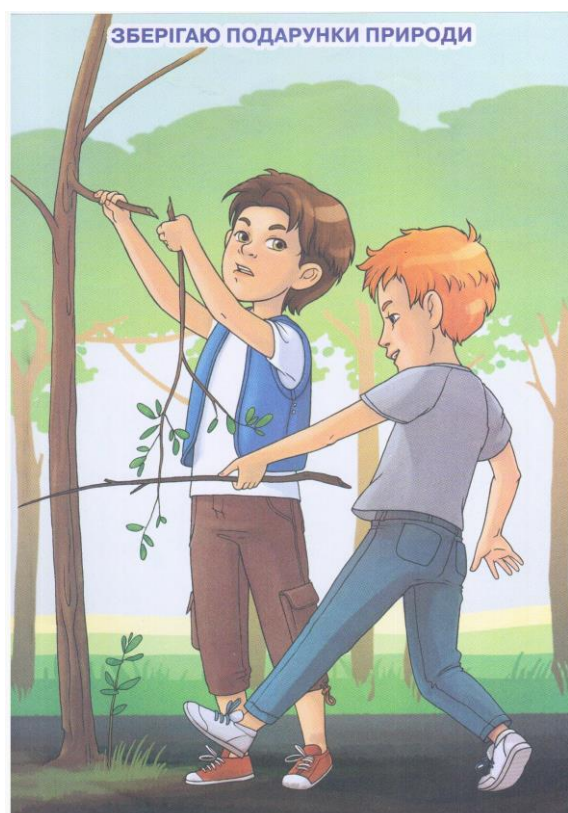

Картинка четверта

Сюжетні картинки до теми «Зберігаю подарунки природи»

Картинка перша

Картинка друга

Сюжетні картинки до теми «Робимо подарунки з паперу»

Картинка перша

Картинка друга

Додаток Д

Таблиця вихідних статистичних даних (констатувальний етап)

Респондент		Спонукальний критерій		Середня оцінка	Знанневий критерій		Середня оцінка	Продуктивно-рефлексивний критерій		Середня оцінка	Загальна оцінка показників	Середнє ариф. показників	Середнє ариф. критеріїв	Рівні проявів вихованості основ культури споживання	
№	Ім'я	Показник «Інтерес»	Показник «У свідомлення Я-С»		Показник «Розуміє зміст»	Показник «У свідомлення потреб»		Показник «Спільна праця»	Показник «Навички»					7	достатній
1	Аліна Н.	7	7	7	7	6	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
2	Єва К.	7	6	6,5	6	6	6	7	7	7	39	6,50	6,50	6	достатній
3	Володимир І.	8	8	8	9	8	8,5	8	9	8,5	50	8,33	8,33	8	високий
4	Мілана П.	6	6	6	6	6	6	6	7	6,5	37	6,17	6,17	6	достатній
5	Ніколь Г.	7	7	7	7	6	6,5	7	6	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
6	Анастасія А.	4	4	4	4	5	4,5	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
7	Віктор Т.	4	4	4	5	4	4,5	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
8	Максим П.	5	5	5	5	5	5	4	5	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
9	Мар'яна С.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
10	Данило К.	8	8	8	8	9	8,5	9	9	9	51	8,50	8,50	9	високий
11	Тетяна Б.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
12	Марія Д.	5	4	4,5	5	5	5	3	3	3	25	4,17	4,17	4	задовільний
13	Володимир Л.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
14	Анастасія Б.	8	8	8	7	7	7	5	6	5,5	41	6,83	6,83	7	достатній
15	Аліса Ш.	4	5	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
16	Олександр З.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	18	3,00	3,00	3	початковий
17	Микита Д.	3	2	2,5	3	3	3	1	2	1,5	14	2,33	2,33	2	початковий
18	Софія К.	5	4	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
19	Олександр К.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
20	Самір Б.	4	4	4	3	2	2,5	3	3	3	19	3,17	3,17	3	початковий
21	Дмитро Ж.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий

22	Ярослав О.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
23	Сергій К.	1	2	1,5	1	3	2	1	3	2	11	1,83	1,83	2	початковий
24	Богдан Н.	2	1	1,5	2	3	2,5	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
25	Анастасія Ф.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
26	Валерія Я.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
27	Олександр К.	2	3	2,5	2	2	2	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
28	Сергій К.	3	3	3	2	2	2	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
29	Артур С.	5	5	5	4	4	4	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
30	Анастасія Б.	5	4	4,5	2	2	2	3	3	3	19	3,17	3,17	3	початковий
31	Матвій С.	3	3	3	2	2	2	2	3	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
32	Марина С.	3	1	2	3	1	2	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
33	Денис Р.	1	2	1,5	1	1	1	1	2	1,5	8	1,33	1,33	1	початковий
34	Ева П.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
35	Анастасія К.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
36	Анна І.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
37	Максим Г.	3	3	3	2	3	2,5	2	3	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
38	Ганна Т.	2	1	1,5	2	2	2	3	1	2	11	1,83	1,83	2	початковий
39	Артем П.	3	3	3	2	1	1,5	2	2	2	13	2,17	2,17	2	початковий
40	Марина С.	4	4	4	3	1	2	3	1	2	16	2,67	2,67	3	початковий
41	Тимофій К.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
42	Діана Б.	5	4	4,5	5	4	4,5	3	2	2,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
43	Микита Д.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
44	Орина Ч.	3	1	2	1	1	1	2	2	2	10	1,67	1,67	2	початковий
45	Кирило Ш.	5	5	5	1	1	1	2	3	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
46	Ілля П.	1	2	1,5	3	1	2	2	3	2,5	12	2,00	2,00	2	початковий
47	Ганна Б.	4	5	4,5	5	5	5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
48	Руслан К.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
49	Єлизавета Ш.	2	1	1,5	2	1	1,5	2	1	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
50	Ліка А.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
51	Єгор Б.	4	4	4	5	5	5	4	4	4	26	4,33	4,33	4	задовільний
52	Герман Б.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
53	Давід Б.	2	1	1,5	3	1	2	2	1	1,5	10	1,67	1,67	2	початковий
54	Ганна Р.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий

55	Аліна Б.	7	6	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
56	Ірина Р.	4	5	4,5	4	4	4	4	4	4	25	4,17	4,17	4	задовільний
57	Микита Г.	5	4	4,5	4	4	4	5	5	5	27	4,50	4,50	4	задовільний
58	Андрій Р.	3	1	2	3	2	2,5	3	3	3	15	2,50	2,50	2	початковий
59	Валерій П.	3	3	3	2	2	2	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
60	Тетяна Ш.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	3	3	16	2,67	2,67	3	початковий
61	Михайло О.	1	2	1,5	1	2	1,5	1	3	2	10	1,67	1,67	2	початковий
62	Єлизавета О.	7	7	7	7	7	7	7	7	7	42	7,00	7,00	7	достатній
63	Іван Б.	5	5	5	5	5	5	4	4	4	28	4,67	4,67	5	задовільний
64	Дарина Ш.	4	4	4	5	5	5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
65	Іван Н.	6	6	6	6	6	6	6	6	6	36	6,00	6,00	6	достатній
66	Павло Є.	4	4	4	5	5	5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
67	Руслан А.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
68	Тамара Р.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
69	Мирослава О.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
70	Микита О.	2	3	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
71	Ольга Б.	3	3	3	2	2	2	1	1	1	12	2,00	2,00	2	початковий
72	Федір З.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
73	Герман Р.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	4	4	26	4,33	4,33	4	задовільний
74	Софія Ш.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
75	Олександр Л.	3	3	3	2	3	2,5	3	3	3	17	2,83	2,83	3	початковий
76	Семен Д.	3	1	2	2	2	2	3	1	2	12	2,00	2,00	2	початковий
77	Дмитро М.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
78	Світлана Д.	7	7	7	6	7	6,5	5	5	5	37	6,17	6,17	6	достатній
79	Олексій Ф.	8	8	8	9	9	9	8	8	8	50	8,33	8,33	8	високий
80	Іван Ф.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
81	Христина С.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
82	Катерина К.	3	2	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
83	Максим Г.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
84	Іветта А.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
85	Анастасія Г.	6	7	6,5	7	7	7	6	6	6	39	6,50	6,50	6	достатній
86	Владислав Т.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
87	Ілля Ч.	3	2	2,5	3	3	3	2	1	1,5	14	2,33	2,33	2	початковий

88	Олена Б.	3	3	3	3	3	3	3	1	2	16	2,67	2,67	3	початковий
89	Маргарита К.	7	7	7	6	6	6	7	7	7	40	6,67	6,67	7	достатній
90	Станіслав К.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
91	Ігор Л.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
92	Софія Ф.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	18	3,00	3,00	3	початковий
93	Каміла Р.	3	2	2,5	3	2	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
94	Руслан Т.	2	1	1,5	3	1	2	2	1	1,5	10	1,67	1,67	2	початковий
95	Павло У.	2	2	2	3	3	3	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
96	Сергій К.	8	9	8,5	9	9	9	8	8	8	51	8,50	8,50	9	високий
97	Августин К.	5	4	4,5	5	5	5	4	4	4	27	4,50	4,50	4	задовільний
98	Ірина С.	4	5	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
99	Дмитро С.	3	3	3	2	2	2	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
100	Михайло Ш.	4	4	4	4	4	4	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
101	Діана Р.	6	7	6,5	7	7	7	7	7	7	41	6,83	6,83	7	достатній
102	Віра К.	5	4	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
103	Оксана Р.	1	2	1,5	1	2	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
104	Гліб К.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
105	Данило Д.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
106	Ольга В.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
107	Світлана Ш.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
108	Катерина Ф.	4	5	4,5	4	5	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
109	Денис Б.	5	5	5	4	5	4,5	3	1	2	23	3,83	3,83	4	задовільний
110	Катерина Г.	3	3	3	2	1	1,5	2	2	2	13	2,17	2,17	2	початковий
111	Олена І.	8	9	8,5	7	6	6,5	7	6	6,5	43	7,17	7,17	7	достатній
112	Євгенія М.	4	4	4	4	4	4	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
113	Ангеліна М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
114	Діана Р.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
115	Дарина К.	2	1	1,5	3	3	3	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
116	Ларія П.	7	7	7	6	7	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
117	Іван Б.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
118	Софія У.	5	5	5	5	4	4,5	2	1	1,5	22	3,67	3,67	4	задовільний
119	Марія Ч.	2	3	2,5	3	3	3	3	3	3	17	2,83	2,83	3	початковий
120	Кирило К.	2	1	1,5	2	1	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий

121	Єгор З.	7	6	6,5	6	6	6	8	8	8	41	6,83	6,83	7	достатній
122	Микита П.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
123	Олександр З.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
124	Олександр Т.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
125	Данило Ш.	3	3	3	2	3	2,5	2	3	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
126	Наталія К.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
127	Олександр І.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	3	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
128	Тетяна Х.	2	1	1,5	3	1	2	1	1	1	9	1,50	1,50	1	початковий
129	Поліна К.	4	5	4,5	4	4	4	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
130	Олексій Л.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
131	Дарина Т.	5	5	5	4	4	4	2	3	2,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
132	Микита Є.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
133	Поліна Є.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
134	Вадим Я.	2	2	2	2	2	2	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
135	Софія М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
136	Борис К.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний

Додаток Е

Бланк анкети для методики «Компетентні судді»

Прізвище, ім'я дитини _____

Основні запитання.

№ з/п	Запитання	ніколи	рідко	часто (завжди)
1	Чи ставиться бережливо дитина до власних речей, іграшок, солодощів?			
2	Чи ставиться бережливо дитина до чужих речей та іграшок?			
3	Чи має дитина інтерес до накопичування дрібних грошей для омріяної покупки?			
4	Чи виявляє дитина інтерес до економії світла, води?			

Додаткове запитання.

№ з/п	Запитання	Ні	Так
1	Чи можете Ви сказати, що Ваша дитина – культурний споживач?		

Додаток Ж

Таблиця вихідних статистичних даних констатувального етапу (експериментальна група)

Респондент		Спонукальний критерій		Середня оцінка	Знаннєвий критерій		Середня оцінка	Продуктивно-рефлексивний критерій		Середня оцінка	Загальна оцінка показників	Середнє ариф. показників	Середнє ариф. критеріїв	Рівні проявів вихованості основ культури споживання	
		Показник «Інтерес»	Показник «Усвідомлення Я-С»		Показник «Розуміє зміст»	Показник «Усвідомлення потреб»		Показник «Спільна праця»	Показник «Навички»						
№	Ім'я														
1	Володимир І.	8	8	8	9	8	8,5	8	9	8,5	50	8,33	8,33	8	високий
2	Аліна Н.	7	7	7	7	6	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
3	Єва К.	7	6	6,5	6	6	6	7	7	7	39	6,50	6,50	6	достатній
4	Мілана П.	6	6	6	6	6	6	6	7	6,5	37	6,17	6,17	6	достатній
5	Ніколь Г.	7	7	7	7	6	6,5	7	6	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
6	Анастасія А.	4	4	4	4	5	4,5	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
7	Віктор Т.	4	4	4	5	4	4,5	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
8	Максим П.	5	5	5	5	5	5	4	5	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
9	Мар'яна С.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
10	Марія Д.	5	4	4,5	5	5	5	3	3	3	25	4,17	4,17	4	задовільний
11	Володимир Л.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
12	Софія К.	5	4	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
13	Анастасія Ф.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
14	Валерія Я.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
15	Артур С.	5	5	5	4	4	4	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
16	Ева П.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
17	Діана Б.	5	4	4,5	5	4	4,5	3	2	2,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
18	Аліса Ш.	4	5	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
19	Олександр З.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	18	3,00	3,00	3	початковий

20	Микита Д.	3	2	2,5	3	3	3	1	2	1,5	14	2,33	2,33	2	початковий
21	Олександр К.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
22	Самір Б.	4	4	4	3	2	2,5	3	3	3	19	3,17	3,17	3	початковий
23	Дмитро Ж.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
24	Ярослав О.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
25	Сергій К.	1	2	1,5	1	3	2	1	3	2	11	1,83	1,83	2	початковий
26	Богдан Н.	2	1	1,5	2	3	2,5	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
27	Олександр К.	2	3	2,5	2	2	2	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
28	Сергій К.	3	3	3	2	2	2	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
29	Анастасія Б.	5	4	4,5	2	2	2	3	3	3	19	3,17	3,17	3	початковий
30	Матвій С.	3	3	3	2	2	2	2	3	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
31	Марина С.	3	1	2	3	1	2	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
32	Денис Р.	1	2	1,5	1	1	1	1	2	1,5	8	1,33	1,33	1	початковий
33	Максим Г.	3	3	3	2	3	2,5	2	3	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
34	Ганна Т.	2	1	1,5	2	2	2	3	1	2	11	1,83	1,83	2	початковий
35	Данило К.	8	8	8	8	9	8,5	9	9	9	51	8,50	8,50	9	високий
36	Анастасія Б.	8	8	8	7	7	7	5	6	5,5	41	6,83	6,83	7	достатній
37	Анастасія К.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
38	Аліна Б.	7	6	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
39	Єлизавета О.	7	7	7	7	7	7	7	7	7	42	7,00	7,00	7	достатній
40	Ганна Б.	4	5	4,5	5	5	5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
41	Ліка А.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
42	Єгор Б.	4	4	4	5	5	5	4	4	4	26	4,33	4,33	4	задовільний
43	Ірина Р.	4	5	4,5	4	4	4	4	4	4	25	4,17	4,17	4	задовільний
44	Микита Г.	5	4	4,5	4	4	4	5	5	5	27	4,50	4,50	4	задовільний
45	Іван Б.	5	5	5	5	5	5	4	4	4	28	4,67	4,67	5	задовільний
46	Дарина Ш.	4	4	4	5	5	5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
47	Павло Є.	4	4	4	5	5	5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
48	Мирослава О.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
49	Герман Р.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	4	4	26	4,33	4,33	4	задовільний

50	Софія Ш.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
51	Іван Ф.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
52	Іветта А.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
53	Артем П.	3	3	3	2	1	1,5	2	2	2	13	2,17	2,17	2	початковий
54	Марина С.	4	4	4	3	1	2	3	1	2	16	2,67	2,67	3	початковий
55	Тимофій К.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
56	Микита Д.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
57	Орина Ч.	3	1	2	1	1	1	2	2	2	10	1,67	1,67	2	початковий
58	Кирило Ш.	5	5	5	1	1	1	2	3	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
59	Ілля П.	1	2	1,5	3	1	2	2	3	2,5	12	2,00	2,00	2	початковий
60	Руслан К.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
61	Єлизавета Ш.	2	1	1,5	2	1	1,5	2	1	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
62	Герман Б.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
63	Давід Б.	2	1	1,5	3	1	2	2	1	1,5	10	1,67	1,67	2	початковий
64	Ганна Р.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	2,00	2,00	2	початковий
65	Андрій Р.	3	1	2	3	2	2,5	3	3	3	15	2,50	2,50	2	початковий
66	Валерій П.	3	3	3	2	2	2	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
67	Тетяна Ш.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	3	3	16	2,67	2,67	3	початковий
68	Михайло О.	1	2	1,5	1	2	1,5	1	3	2	10	1,67	1,67	2	початковий

Таблиця вихідних статистичних даних констатувального етапу (контрольна група)

Респондент		Спонукальний критерій		Середня оцінка	Знанневий критерій		Середня оцінка	Продуктивно-рефлексивний критерій		Середня оцінка	Загальна оцінка показників	Середнє ариф. показників	Середнє ариф. критеріїв	Рівні проявів вихованості основ культури споживання	
№	Ім'я	Показник «Інтерес»	Показник «Усвідомлення Я-С»		Показник «Розуміє зміст»	Показник «Усвідомлення потреб»		Показник «Спільна праця»	Показник «Навички»					9	високий
1	Тетяна Б.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
2	Анна І.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
3	Іван Н.	6	6	6	6	6	6	6	6	6	36	6,00	6,00	6	достатній
4	Федір З.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
5	Світлана Д.	7	7	7	6	7	6,5	5	5	5	37	6,17	6,17	6	достатній
6	Анастасія Г.	6	7	6,5	7	7	7	6	6	6	39	6,50	6,50	6	достатній
7	Маргарита К.	7	7	7	6	6	6	7	7	7	40	6,67	6,67	7	достатній
8	Станіслав К.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
9	Ігор Л.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
10	Августин К.	5	4	4,5	5	5	5	4	4	4	27	4,50	4,50	4	задовільний
11	Ірина С.	4	5	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
12	Михайло Ш.	4	4	4	4	4	4	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
13	Віра К.	5	4	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
14	Гліб К.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
15	Данило Д.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
16	Катерина Ф.	4	5	4,5	4	5	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
17	Денис Б.	5	5	5	4	5	4,5	3	1	2	23	3,83	3,83	4	задовільний
18	Катерина Г.	3	3	3	2	1	1,5	2	2	2	13	2,17	2,17	2	початковий
19	Руслан А.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
20	Тамара Р.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий

21	Микита О.	2	3	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
22	Ольга Б.	3	3	3	2	2	2	1	1	1	12	2,00	2,00	2	початковий
23	Олександр Л.	3	3	3	2	3	2,5	3	3	3	17	2,83	2,83	3	початковий
24	Семен Д.	3	1	2	2	2	2	3	1	2	12	2,00	2,00	2	початковий
25	Дмитро М.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
26	Христина С.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
27	Катерина К.	3	2	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
28	Максим Г.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
29	Владислав Т.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
30	Ілля Ч.	3	2	2,5	3	3	3	2	1	1,5	14	2,33	2,33	2	початковий
31	Олена Б.	3	3	3	3	3	3	3	1	2	16	2,67	2,67	3	початковий
32	Софія Ф.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	18	3,00	3,00	3	початковий
33	Каміла Р.	3	2	2,5	3	2	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
34	Руслан Т.	2	1	1,5	3	1	2	2	1	1,5	10	1,67	1,67	2	початковий
35	Олексій Ф.	8	8	8	9	9	9	8	8	8	50	8,33	8,33	8	високий
36	Сергій К.	8	9	8,5	9	9	9	8	8	8	51	8,50	8,50	9	високий
37	Діана Р.	6	7	6,5	7	7	7	7	7	7	41	6,83	6,83	7	достатній
38	Олена І.	8	9	8,5	7	6	6,5	7	6	6,5	43	7,17	7,17	7	достатній
39	Іларія П.	7	7	7	6	7	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
40	Єгор З.	7	6	6,5	6	6	6	8	8	8	41	6,83	6,83	7	достатній
41	Олексій Л.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
42	Євгенія М.	4	4	4	4	4	4	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
43	Ангеліна М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
44	Іван Б.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
45	Софія У.	5	5	5	5	4	4,5	2	1	1,5	22	3,67	3,67	4	задовільний
46	Микита П.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
47	Олександр З.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
48	Олександр Т.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	4,00	4,00	4	задовільний
49	Поліна К.	4	5	4,5	4	4	4	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
50	Дарина Т.	5	5	5	4	4	4	2	3	2,5	23	3,83	3,83	4	задовільний

51	Софія М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
52	Борис К.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
53	Павло У.	2	2	2	3	3	3	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
54	Дмитро С.	3	3	3	2	2	2	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
55	Оксана Р.	1	2	1,5	1	2	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
56	Ольга В.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
57	Світлана Ш.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
58	Діана Р.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
59	Дарина К.	2	1	1,5	3	3	3	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
60	Марія Ч.	2	3	2,5	3	3	3	3	3	3	17	2,83	2,83	3	початковий
61	Кирило К.	2	1	1,5	2	1	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
62	Данило Ш.	3	3	3	2	3	2,5	2	3	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
63	Наталія К.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
64	Олександр І.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	3	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
65	Тетяна Х.	2	1	1,5	3	1	2	1	1	1	9	1,50	1,50	1	початковий
66	Микита Є.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
67	Поліна Є.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
68	Вадим Я.	2	2	2	2	2	2	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий

Таблиця вихідних статистичних даних контрольного етапу (експериментальна група)

Респондент		Спонукальний критерій		Середня оцінка	Знанневий критерій		Середня оцінка	Продуктивно-рефлексивний критерій		Середня оцінка	Загальна оцінка показників	Середнє ариф. показників	Середнє ариф. критеріїв	Рівні проявів вихованості основ культури споживання	
№	Ім'я	Показник «Інтерес»	Показник «Усвідомлення Я-С»		Показник «Розуміє зміст»	Показник «Усвідомлення потреб»		Показник «Спільна праця»	Показник «Навички»					8	високий
1	Володимир І.	8	8	8	9	8	8,5	8	9	8,5	50	8,33	8,33	8	високий
2	Аліна Н.	8	8	8	8	7	7,5	8	8	8	47	7,83	7,83	8	високий
3	Єва К.	8	8	8	8	8	8	8	9	8,5	49	8,17	8,17	8	високий
4	Мілана П.	8	9	8,5	8	8	8	8	9	8,5	50	8,33	8,33	8	високий
5	Ніколь Г.	7	7	7	8	8	8	9	8	8,5	47	7,83	7,83	8	високий
6	Анастасія А.	4	4	4	6	7	6,5	6	7	6,5	34	5,67	5,67	6	достатній
7	Віктор Т.	6	7	6,5	5	4	4,5	7	6	6,5	35	5,83	5,83	6	достатній
8	Максим П.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
9	Мар'яна С.	6	7	6,5	6	7	6,5	6	7	6,5	39	6,50	6,50	6	достатній
10	Марія Д.	7	6	6,5	7	6	6,5	5	5	5	36	6,00	6,00	6	достатній
11	Володимир Л.	6	6	6	6	6	6	6	6	6	36	6,00	6,00	6	достатній
12	Софія К.	7	6	6,5	7	7	7	7	7	7	41	6,83	6,83	7	достатній
13	Анастасія Ф.	7	6	6,5	7	6	6,5	7	7	7	40	6,67	6,67	7	достатній
14	Валерія Я.	4	4	4	6	6	6	6	6	6	32	5,33	5,33	5	задовільний
15	Артур С.	6	6	6	6	6	6	7	6	6,5	37	6,17	6,17	6	достатній
16	Ева П.	7	7	7	6	6	6	6	7	6,5	39	6,50	6,50	6	достатній
17	Діана Б.	6	6	6	7	6	6,5	5	4	4,5	34	5,67	5,67	6	достатній
18	Аліса Ш.	6	6	6	4	5	4,5	2	3	2,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
19	Олександр З.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
20	Микита Д.	5	4	4,5	4	4	4	1	2	1,5	20	3,33	3,33	3	початковий
21	Олександр К.	4	5	4,5	5	4	4,5	2	1	1,5	21	3,50	3,50	3	початковий

22	Самір Б.	4	4	4	5	4	4,5	5	5	5	27	4,50	4,50	4	задовільний
23	Дмитро Ж.	4	4	4	2	2	2	2	2	2	16	2,67	2,67	3	початковий
24	Ярослав О.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
25	Сергій К.	4	4	4	4	5	4,5	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
26	Богдан Н.	4	4	4	4	5	4,5	2	2	2	21	3,50	3,50	3	початковий
27	Олександр К.	4	5	4,5	2	2	2	2	1	1,5	16	2,67	2,67	3	початковий
28	Сергій К.	5	5	5	4	4	4	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
29	Анастасія Б.	6	7	6,5	2	2	2	5	5	5	27	4,50	4,50	4	задовільний
30	Матвій С.	5	5	5	2	2	2	5	5	5	24	4,00	4,00	4	задовільний
31	Марина С.	5	4	4,5	5	4	4,5	2	1	1,5	21	3,50	3,50	3	початковий
32	Денис Р.	4	4	4	1	1	1	1	2	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
33	Максим Г.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
34	Ганна Т.	4	4	4	2	2	2	5	4	4,5	21	3,50	3,50	3	початковий
35	Данило К.	8	8	8	7	7	7	8	8	8	46	7,67	7,67	8	високий
36	Анастасія Б.	8	8	8	8	9	8,5	8	8	8	49	8,17	8,17	8	високий
37	Анастасія К.	8	9	8,5	7	7	7	8	9	8,5	48	8,00	8,00	8	високий
38	Аліна Б.	9	8	8,5	7	7	7	8	9	8,5	48	8,00	8,00	8	високий
39	Єлизавета О.	9	9	9	9	8	8,5	8	9	8,5	52	8,67	8,67	9	високий
40	Ганна Б.	4	5	4,5	7	7	7	6	7	6,5	36	6,00	6,00	6	достатній
41	Ліка А.	6	7	6,5	6	7	6,5	7	7	7	40	6,67	6,67	7	достатній
42	Єгор Б.	3	3	3	7	7	7	6	6	6	32	5,33	5,33	5	задовільний
43	Ірина Р.	6	6	6	4	4	4	6	6	6	32	5,33	5,33	5	задовільний
44	Микита Г.	7	6	6,5	4	4	4	5	5	5	31	5,17	5,17	5	задовільний
45	Іван Б.	7	7	7	6	7	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
46	Дарина Ш.	3	3	3	7	7	7	7	6	6,5	33	5,50	5,50	5	задовільний
47	Павло Є.	3	3	3	7	7	7	6	7	6,5	33	5,50	5,50	5	задовільний
48	Мирослава О.	7	7	7	7	7	7	7	7	7	42	7,00	7,00	7	достатній
49	Герман Р.	3	3	3	6	7	6,5	6	6	6	31	5,17	5,17	5	задовільний
50	Софія Ш.	7	7	7	5	5	5	7	6	6,5	37	6,17	6,17	6	достатній
51	Іван Ф.	7	7	7	5	5	5	7	6	6,5	37	6,17	6,17	6	достатній

52	Івета А.	6	7	6,5	6	7	6,5	6	7	6,5	39	6,50	6,50	6	достатній
53	Артем П.	3	3	3	2	1	1,5	2	2	2	13	2,17	2,17	2	початковий
54	Марина С.	4	4	4	5	4	4,5	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
55	Тимофій К.	4	4	4	2	2	2	4	4	4	20	3,33	3,33	3	початковий
56	Микита Д.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
57	Орина Ч.	5	4	4,5	1	1	1	2	2	2	15	2,50	2,50	2	початковий
58	Кирило Ш.	7	7	7	1	1	1	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
59	Ілля П.	4	5	4,5	5	4	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
60	Руслан К.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	4	4	26	4,33	4,33	4	задовільний
61	Єлизавета Ш.	5	4	4,5	2	1	1,5	2	1	1,5	15	2,50	2,50	2	початковий
62	Герман Б.	5	4	4,5	5	5	5	5	4	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
63	Давід Б.	2	1	1,5	3	1	2	2	1	1,5	10	1,67	1,67	2	початковий
64	Ганна Р.	4	4	4	2	2	2	2	2	2	16	2,67	2,67	3	початковий
65	Андрій Р.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
66	Валерій П.	5	5	5	2	2	2	5	4	4,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
67	Тетяна Ш.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
68	Михайло О.	4	5	4,5	1	2	1,5	4	5	4,5	21	3,50	3,50	3	початковий

Таблиця вихідних статистичних даних контрольного етапу (контрольна група)

Респондент		Спонукальний критерій		Середня оцінка	Знаннєвий критерій		Середня оцінка	Продуктивно-рефлексивний критерій		Середня оцінка	Загальна оцінка показників	Середнє ариф. показників	Середнє ариф. критеріїв	Рівні проявів вихованості основ культури споживання	
№	Ім'я	Показник «Інтерес»	Показник «Усвідомлення Я-С»		Показник «Розуміє зміст»	Показник «Усвідомлення потреб»		Показник «Спільна праця»	Показник «Навички»					9	високий
1	Тетяна Б.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
2	Анна І.	8	9	8,5	8	9	8,5	9	9	9	52	8,67	8,67	9	високий
3	Іван Н.	6	6	6	6	6	6	6	6	6	36	6,00	6,00	6	достатній
4	Федір З.	6	7	6,5	7	7	7	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
5	Світлана Д.	7	7	7	6	7	6,5	5	5	5	37	6,17	6,17	6	достатній
6	Анастасія Г.	6	7	6,5	7	7	7	6	6	6	39	6,50	6,50	6	достатній
7	Маргарита К.	7	7	7	6	6	6	7	7	7	40	6,67	6,67	7	достатній
8	Станіслав К.	5	5	5	4	4	4	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
9	Ігор Л.	5	4	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
10	Августин К.	5	4	4,5	6	7	6,5	3	3	3	28	4,67	4,67	5	задовільний
11	Ірина С.	4	5	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
12	Михайло Ш.	4	4	4	4	4	4	4	5	4,5	25	4,17	4,17	4	задовільний
13	Віра К.	5	4	4,5	4	4	4	5	4	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
14	Гліб К.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
15	Данило Д.	3	3	3	4	4	4	4	4	4	22	3,67	3,67	4	задовільний
16	Катерина Ф.	4	5	4,5	4	5	4,5	5	5	5	28	4,67	4,67	5	задовільний
17	Денис Б.	5	5	5	4	5	4,5	3	1	2	23	3,83	3,83	4	задовільний
18	Катерина Г.	6	7	6,5	5	4	4,5	4	4	4	30	5,00	5,00	5	задовільний
19	Руслан А.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
20	Тамара Р.	3	3	3	4	5	4,5	3	2	2,5	20	3,33	3,33	3	початковий
21	Микита О.	2	3	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий

22	Ольга Б.	3	3	3	2	2	2	1	1	1	12	2,00	2,00	2	початковий
23	Олександр Л.	3	3	3	2	3	2,5	3	3	3	17	2,83	2,83	3	початковий
24	Семен Д.	3	1	2	2	2	2	3	1	2	12	2,00	2,00	2	початковий
25	Дмитро М.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
26	Христина С.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
27	Катерина К.	3	2	2,5	2	1	1,5	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий
28	Максим Г.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
29	Владислав Т.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	1	2	14	2,33	2,33	2	початковий
30	Ілля Ч.	3	2	2,5	4	5	4,5	2	1	1,5	17	2,83	2,83	3	початковий
31	Олена Б.	3	3	3	4	4	4	3	1	2	18	3,00	3,00	3	початковий
32	Софія Ф.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	18	3,00	3,00	3	початковий
33	Каміла Р.	3	2	2,5	3	2	2,5	2	1	1,5	13	2,17	2,17	2	початковий
34	Руслан Т.	4	5	4,5	5	4	4,5	5	4	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
35	Олексій Ф.	8	8	8	9	9	9	8	8	8	50	8,33	8,33	8	високий
36	Сергій К.	7	6	6,5	7	6	6,5	7	6	6,5	39	6,50	6,50	6	достатній
37	Діана Р.	6	7	6,5	7	7	7	7	7	7	41	6,83	6,83	7	достатній
38	Олена І.	8	9	8,5	7	6	6,5	7	6	6,5	43	7,17	7,17	7	достатній
39	Іларія П.	7	7	7	6	7	6,5	6	7	6,5	40	6,67	6,67	7	достатній
40	Єгор З.	7	6	6,5	6	6	6	8	8	8	41	6,83	6,83	7	достатній
41	Олексій Л.	8	9	8,5	8	8	8	8	9	8,5	50	8,33	8,33	8	високий
42	Євгенія М.	3	3	3	4	4	4	4	5	4,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
43	Ангеліна М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний
44	Іван Б.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
45	Софія У.	5	5	5	5	4	4,5	2	1	1,5	22	3,67	3,67	4	задовільний
46	Микита П.	4	5	4,5	5	5	5	5	5	5	29	4,83	4,83	5	задовільний
47	Олександр З.	5	5	5	4	5	4,5	4	5	4,5	28	4,67	4,67	5	задовільний
48	Олександр Т.	3	3	3	4	4	4	4	4	4	22	3,67	3,67	4	задовільний
49	Поліна К.	4	5	4,5	4	4	4	4	5	4,5	26	4,33	4,33	4	задовільний
50	Дарина Т.	5	5	5	4	4	4	2	3	2,5	23	3,83	3,83	4	задовільний
51	Софія М.	4	5	4,5	4	5	4,5	4	5	4,5	27	4,50	4,50	4	задовільний

52	Борис К.	5	5	5	5	5	5	5	4	4,5	29	4,83	4,83	5	задовільний
53	Павло У.	2	2	2	3	3	3	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
54	Дмитро С.	4	4	4	1	1	1	1	1	1	12	2,00	2,00	2	початковий
55	Оксана Р.	1	2	1,5	1	2	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
56	Ольга В.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
57	Світлана Ш.	3	3	3	3	2	2,5	3	2	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
58	Діана Р.	3	3	3	3	3	3	3	2	2,5	17	2,83	2,83	3	початковий
59	Дарина К.	2	1	1,5	3	3	3	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
60	Марія Ч.	2	3	2,5	3	3	3	4	5	4,5	20	3,33	3,33	3	початковий
61	Кирило К.	2	1	1,5	2	1	1,5	1	2	1,5	9	1,50	1,50	1	початковий
62	Данило Ш.	3	3	3	2	3	2,5	2	3	2,5	16	2,67	2,67	3	початковий
63	Наталія К.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	14	2,33	2,33	2	початковий
64	Олександр І.	2	3	2,5	2	3	2,5	2	3	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
65	Тетяна Х.	2	1	1,5	3	1	2	1	1	1	9	1,50	1,50	1	початковий
66	Микита Є.	3	3	3	2	1	1,5	2	1	1,5	12	2,00	2,00	2	початковий
67	Поліна Є.	3	2	2,5	3	2	2,5	3	2	2,5	15	2,50	2,50	2	початковий
68	Вадим Я.	2	2	2	2	2	2	2	1	1,5	11	1,83	1,83	2	початковий

Додаток 3
Таблиця вихідних статистичних даних

№	СК _i		Π _i ΠУ _i	ЗК _i		ΠР _i ΠУΠ _i	ΠРК _i		ΠС _i ΠН _i	КС _i
	Π _i	ΠУ _i		ΠР _i	ΠУΠ _i		ΠС _i	ΠН _i		
1.	Π ₁	ΠУ ₁	Π ₁ ΠУ ₁	ΠР ₁	ΠУΠ ₁	ΠР ₁ ΠУΠ ₁	ΠС ₁	ΠН ₁	ΠС ₁ ΠН ₂	КС ₁
2.	Π ₂	ΠУ ₂	Π ₂ ΠУ ₂	ΠР ₂	ΠУΠ ₂	ΠР ₂ ΠУΠ ₂	ΠС ₂	ΠН ₂	ΠС ₁ ΠН ₂	КС ₂
...
...
136	Π ₁ 36	ΠУ ₁ 36	Π ₁₃₆ Π У ₁₃₆	ΠР ₁ 36	ΠУΠ ₁ 136	ΠР ₁₃₆ ΠУ Π ₁₃₆	ΠС ₁ 36	ΠН ₁ 36	ΠС ₁₃₆ Π Н ₁₃₆	КС ₁ 36
n= 136	∑Π I _i	∑Π У _i	∑Π _i Π У _i	∑Π Р _i	∑ΠУ Π _i	∑ΠР _i ΠУ Π _i	∑Π С _i	∑Π Н _i	∑ΠС _i Π Н _i	∑К С _i

Де n – це кількість дітей;

i – номер кожної i-ї дитини;

СК_i – кількісна характеристика рівня спонукального критерію кожної i-ї дитини;

Π_i – кількісна характеристика рівня показника «наявність потреби та інтересу до споживчих явищ» кожної i-ї дитини;

ΠУ_i – кількісна характеристика рівня показника «усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків» кожної i-ї дитини;

Π_iΠУ_i – середнє арифметичне кількісних показників «наявність потреби та інтересу до споживчих явищ» та «усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків» кожної i-ї дитини;

ЗК_i – кількісна характеристика рівня знаннєвого критерію кожної i-ї дитини;

ΠР_i – кількісна характеристика рівня показника «обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять» кожної i-ї дитини;

ΠУΠ_i – кількісна характеристика рівня показника «розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій» кожної i-ї дитини;

PP_i ; PU_i – середнє арифметичне кількісних показників «обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять» та «розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій» кожної i -ї дитини;

PK_i – кількісна характеристика рівня продуктивно-рефлексивного критерію кожної i -ї дитини;

PS_i – кількісна характеристика рівня показника «участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб» кожної i -ї дитини;

PN_i – кількісна характеристика рівня показника «прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості» кожної i -ї дитини;

PS_iPN_i – середнє арифметичне кількісних показників «участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб» та «прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості» кожної i -ї дитини;

KS_i – кількісна характеристика рівня кожної i -ї дитини;

$\sum PS_i$ – сума кількісних характеристик рівня показника «наявність потреби та інтересу до споживчих явищ» кожної i -ї дитини;

$\sum PU_i$ – сума кількісних характеристик рівня показника «усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків» кожної i -ї дитини;

$\sum PS_iPU_i$ – сума середнього арифметичного кількісних показників «наявність потреби та інтересу до споживчих явищ» та «усвідомлення залежності задоволення своїх потреб і потреб сім'ї від праці батьків» кожної i -ї дитини;

$\sum PP_i$ – сума кількісних характеристик рівня показника «обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{ПУП}_i$ - сума кількісних характеристик рівня показника «розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{ПР}_i \text{ПУП}_i$ – сума середнього арифметичного кількісних показників «обізнаність зі змістом елементарних споживчих понять» та «розуміння зв'язків між задоволенням потреб людини та наявністю відповідних товарів і послуг як результату праці людей різних професій» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{ПС}_i$ – сума кількісних характеристик рівня показника «участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{ПН}_i$ - сума кількісних характеристик рівня показника «прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{ПС}_i \text{ПН}_i$ - сума середнього арифметичного кількісних показників «участь у спільній праці з іншими дітьми та дорослими для задоволення особистих і групових потреб» та «прояв навичок бережливості (догляд за речами) та економності (наявність ощадливості у продуктивній діяльності); самооцінка, взаємооцінка поведінки ощадливості» кожної i -ї дитини;

$\sum \text{КС}_i$ - сума кількісних характеристик рівня кожної i -ї дитини.

Додаток И

Словничок економічних понять

Базар (східна, перська назва ринку) – відкрите місце, де багато людей продають свій товар.

Бізнес (від англ. *business* – справа, заняття) – будь-який вид діяльності, який дає прибуток від вкладених грошей і має ризик. Людина, яка займається бізнесом, зветься бізнесменом, підприємцем.

Бюджет – гроші, якими сім'я розпоряджається на свій розсуд. Він складається з доходів і витрат.

Гроші – універсальний і зручний засіб обміну (товар – гроші – товар).

Обмеженість – незбіг кількості ресурсів із людськими потребами. Ресурсів завжди менше, ніж їх необхідно для задоволення людських потреб.

Послуга – робота, яка виконується для того, щоб задовольнити потреби людей.

Потреба – необхідність у чомусь, бажання, нестача чогось.

Праця – використання фізичних та розумових здібностей, виробничого досвіду людини, необхідного для виробництва економічних благ.

Реклама (від. фр. *reclame* – вигукую) – цілеспрямоване поширення інформації про споживчі якості товару або послуги з метою його продажу.

Ресурси – важливі цінності, запаси, які використовують в будь-якій справі.

Ринок – система відносин добровільного обміну між покупцями і продавцями, яка здійснюється за допомогою грошей. Ринок – це механізм, який об'єднує покупців і продавців.

Товар – продукт праці, призначений для обміну шляхом купівлі-продажу.

Ціна – це грошове вираження вартості товару.

Додаток К

Спецкурс для вихователів-методистів

«Організація методичної роботи з виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку з вихователями дошкільних навчальних закладів»

Пояснювальна записка

Програма означеного спецкурсу орієнтована на перепідготовку вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дітьми старшого дошкільного віку з проблеми виховання основ культури споживання. Вона орієнтована на розширення та поглиблення у педагогів знань в області сучасної дошкільної освіти, змісту і форм методичної роботи, сприяє підвищенню їх професійної майстерності. Програма спецкурсу складається із 6 модулів: «Нормативно-правові документи у галузі дошкільної освіти і програми навчання, виховання та розвитку для дітей дошкільного віку в Україні», «Загальні основи організації методичної роботи в ДНЗ», «Освіта для сталого розвитку – новий напрям у сучасній освіті», «Педагогічні умови для результативного виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку», «Дидактичне забезпечення освітнього процесу в ДНЗ щодо виховання основ культури споживання», «Надихаємо на дії».

Мета – удосконалення професійної компетентності вихователів ДНЗ для організації та оптимізації ними освітнього процесу, спрямованого на виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання.

Завдання:

- розширити, узагальнити та уточнити знання вихователів ДНЗ щодо проблеми виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання;
- сформувати у педагогів навички використання актуальних технологій виховання та розвитку дітей дошкільного віку;
- підготувати до практичної реалізації теоретичних знань із виховання основ культури споживання в умовах сучасного ДНЗ;

– актуалізувати потреби та мотиви вихователів, спрямовані на професійне самовдосконалення шляхом самоосвіти.

Категорія педагогів: вихователі дошкільних навчальних закладів.

Режим реалізації програми: установчий тиждень (6 днів із відривом від виробництва), самостійна робота слухачів з отриманням он-лайн консультацій щотижня, підсумкова атестація.

Кожний модуль розглядається у спеціально-організованій діяльності. Використовуються такі форми роботи, як-от: круглі столи, майстер-класи, тренінги, семінари-практикуми тощо.

Перший тиждень навчання проходить із відривом від виробництва і має на меті познайомити педагогів з особливостями освіти для сталого розвитку як нового напрямку у сучасній освіті, поглибити їх знання з проблеми виховання основ культури споживання на етапі дошкільного дитинства, виокремити педагогічні умови для результативного виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного ДНЗ.

Отримані теоретичні знання та практичні навички закріплюються за допомогою самостійної роботи. Для цього слухачі отримують завдання – скласти підсумкову теку, що буде включати практичні матеріали (плани-конспекти, завдання, дидактичні ігри, ситуативні вправи тощо) для подальшої роботи з проблеми виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Така робота стимулює педагогів до прояву активності, професійної самостійності, спрямованості на самоосвіту. Крім того, щотижня вони можуть отримувати он-лайн консультацію від викладача спецкурсу з питань виховання основ культури споживання та підготовки до самопрезентації.

На підсумковому занятті вихователі презентують розроблені ними теки, розповідають про результати самостійної роботи з виховання основ культури споживання у дітей дошкільного віку у власній практиці роботи.

Передбачені результати навчання. Вихователі отримають необхідні

знання щодо виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, оволодіють вміннями та навичками роботи, необхідними для організації результативної роботи з означеної проблеми.

№	Теми	Всього годин	У тому числі:	
			Лекції	Практичні
1.	Круглий стіл «Нормативно-правові документи у галузі дошкільної освіти і програми навчання, виховання та розвитку для дітей дошкільного віку в Україні» 1. Основні програми навчання, виховання та розвитку для дітей дошкільного віку в Україні. 2. Парціальні програми навчання, виховання та розвитку для дітей дошкільного віку в Україні.	1	1	
2.	Клуб спілкування «Загальні основи організації методичної роботи в ДНЗ»	1	1	
3.	Семінар-тренінг «Освіта для сталого розвитку – новий напрям у сучасній освіті» 1. Основні положення концепції сталого розвитку. 2. Емпauerмент – педагогіка мотивації й натхнення до дії. 3. Позиція і роль вихователя в освітньому процесі для сталого розвитку. 4. Тематичний день як форма реалізації освіти для сталого розвитку.	4	2	2
4.	Семінар-практикум «Педагогічні умови для результативного виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку» 1. Озброєння дітей системою елементарних знань з економічного виховання та культури споживання. 2. Взаємодія ДНЗ і сім'ї з виховання основ культури споживання. 3. Занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.	4	2	2

5	Семінар-практикум «Дидактичне забезпечення освітнього процесу в ДНЗ щодо виховання основ культури споживання» 1. Варіативність форм роботи з дітьми. 2. Аналіз педагогічних ситуацій-провокацій як елемент підготовки до роботи з виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.	4	1	3
6.	Тренінг «Надихаємо на дії» 1. Вступне самодослідження щодо знань означеної проблеми. 2. «Поділися родзинкою»(обмін досвідом). 3. Виступ «Що мене надихає на дію». 4. Підсумкове самодослідження.	3		3
7.	Самостійна робота слухачів, консультації.			
8.	Підсумкова атестація (підготовка підсумкових тек, самопрезентація).	1		1
Всього:		18	7	11

Додаток Л

Педагогічний інтенсив «Культурний споживач»

для педагогів дошкільного навчального закладу та батьків вихованців

Мета: засвоєння вихователями та батьками вихованців теоретичних знань щодо основ культурного споживання, проблеми розвитку культурного становлення особистості дитини протягом дошкільного віку, професійно-педагогічної самореалізації, розуміння провідних понять педагогічної діяльності.

Процедура проведення: для підготовки до педагогічного інтенсиву вихователям та батькам було запропоновано переглянути інформаційні довідки з теоретичної та організаційної бази виховання основ культури споживання.

На першому етапі педагогічного інтенсиву вихователі знайомили присутніх батьків із змістом інформаційних довідок.

На другому етапі педагогічного інтенсиву батькам вихованців було запропоновано побудувати «Піраміду запитань» про поняття споживання, створення умов для виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку дома, підготовки дітей до самостійної споживчої практики діяльнісного підходу. Класифікація запитань та відповідей на них складала основну частину педагогічного інтенсиву. Питання, на які відповідей не знайшлося, були взяті вихователем-методистом на подальшу розробку, а також стали домашнім завданням для вихователів-«майстрів» на наступне заняття інтенсиву.

Підсумковою формою роботи педагогічного інтенсиву були методичні продукти, зібрані в методичному кабінеті дошкільного навчального закладу: «Родзинки для моєї дитинки», «Щотижневі поради дорослим», «Теоретичні основи побудови розвивального середовища як умови виховання основ культури споживання дітей», рекомендації вихователям на тему організації розвивального простору в групі; посібник для батьків «Молекули споживання», бібліографія з питань виховання основ культури споживання в умовах ДНЗ та родини.

Додаток М

Перелік тем у межах мотиваційної гри «Культура споживання»

1. Товари та послуги для дітей.
2. Кому допоможе реклама.
3. Яка професія найважливіша.
4. Повага до найдорожчих людей.
5. Для чого необхідна мода.
6. Здоров'я людини – багатство країни.

Додаток Н
Тематика та методичні орієнтири занять у «Клубі дельфінів»

Організаційно-педагогічне забезпечення клубу	Тематика	Передбачені продукти роботи, зроблені дітьми
Творчо-прикладна діяльність	«Живемо у світі дружно»	Створення Карти друзів
Полілог	«Усі проблеми можна вирішити»	Оформлення книжки-саморобки «Не проблема»
Творча виставка членів клубу «Подивіться, це Я»	«Творчість та креативність як активність»	Розподіл творчих завдань на сезони
Комунікативний тренінг	«Комунікація або як налагодити контакт»	Тиждень комунікацій
Заняття-прогноз	«Співпраця – кроки досягнення»	Створення індивідуальних щоденників співпраці

Додаток П

Економічні ситуації-провокації

Ситуація 1. Ви з татом у крамниці обираєте подарунок мамі на День народження. Вам сподобалися дві коробки з однаковими цукерками. Одна з коробок дуже яскрава, гарна та з бантиком. Але коштує вона дорожче за непоказну коробку з такими самими цукерками. Яку коробку з цукерками ти порадиш подарувати матусі?

Ситуація 2. Захворіла бабуся. Ви з мамою пішли до аптеки за ліками, але дорогою ти побачив на вітрині крамниці іграшку, про яку давно мріяв. Але коштів вистачить або на ліки, або на іграшку. Який ти зробиш вибір?

Ситуація 3. На ринок привезли яблука. У першого продавця яблука свіжі, великі, з червоними боками. А у другого продавця яблука маленькі, зморщені, але й ціна трохи менша. Які яблука ти обереш і чому?

Ситуація 4. Батьки тільки завтра одержать зарплатню. А молодша сестричка вередує, бо саме зараз бажає цукерок. Що ти їй порадиш?

Ситуація 5. Якби в тебе була квітка-семицвітка з останньою пелюсткою, яке бажання ти загадав: 1) багато цукерок, 2) ласощі для бідних, 3) ліки та лікувальні трави для старих та хворих людей? Чому?

Ситуація 6. Мама попросила доньку полити квіти, але донька загралася та забула. Мама прийшла додому й засмутилася. Як вчинити доньці – продовжити гратися й чекати, поки квіти полле мама? Чи збігати по воду, полити квіти та вибачитися?

Ситуація 7. Ви зі старшою сестрою грали в гру «Перукарня» і вирішили вимити ляльці «пофарбоване» волосся. Але раптом виявилось, що води в крані немає (сталася аварія і води довго не буде). У ванній кімнаті є невеликий запас води, який завжди залишає мама. Чи скористаєтеся ви ним, якщо невідомо, коли налагодиться водопостачання?

Ситуація 8. У вашої сім'ї є улюблена галявина, на якій ви завжди відпочиваєте. Прийшовши на галявину, ви побачили, що на ній багато сміття, яке залишили інші відпочивальники. Які будуть ваші дії?

Ситуація 9. Мама доручила тобі зі старшим братом сходити до банку та оплатити електроенергію, інакше її можуть вимкнути. Дорогою ви завітали до ігрового центру, де побачили омріяний диск із грою. Цю гру ви давно шукали, щоб встановити її на свій комп'ютер. Чи скористаєтеся ви грошима, які мама дала на сплату електроенергії?

Ситуація 10. Ви з мамою вирішили провідати хвору бабусю й купити їй апельсини. Мама зауважила, що можна купити апельсини в магазині біля дому. Або сходити пішки на ринок, де вони будуть коштувати дешевше, а на зекономлені гроші купити ще яблук. Але ринок знаходиться далеко від дому. Який із варіантів ти обереш?

Ситуація 11. Ти довго накопичував гроші у скарбничку на омріяну іграшку. Але сталася неприємність – зламався телевізор і треба купувати новий. В магазині вам сподобався телевізор, на який у батьків не вистачає грошей. Доведеться чекати наступної зарплатні, щоб його придбати. Чи запропонуєш ти їм скористатися грошима зі своєї скарбнички?

Додаток Р

Порівняльні дані показників вихованості основ культури споживання загальної вибірки старших дошкільників на констатувальному та прикінцевому етапах за критеріями

Критерії Рівні	Спонукальний				Знанневий				Продуктивно-рефлексивний			
	Констатувальний етап		Прикінцевий етап		Констатувальний етап		Прикінцевий етап		Констатувальний етап		Прикінцевий етап	
	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%	АК	%
Високий	6	5	14	10	4	3	10	7	5	4	15	11
Достатній	18	13	32	24	20	15	35	26	17	13	28	20
Задовільний	52	38	52	38	47	34	48	35	44	32	43	32
Початковий	60	44	38	28	65	48	43	32	70	51	50	37

Додаток С
Програма роботи батьківського клубу
«Культурний споживач змалку»

Укладач: Іванчук С. А. – аспірант кафедри педагогіки вищої школи; асистент кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Рецензенти: Аматыєва О. П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Стягунова О. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кабінету дошкільної освіти Донецького ОПППО.

Програма адресована організаторам дошкільної освіти, керівникам методичних служб середньої управлінської ланки, колективам, які створюють методичні, інтелектуальні, педагогічні продукти для ефективної роботи та взаємодії з батьками вихованців.

Провідна ідея програми полягає в забезпеченні умов для виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку засобами організації їх активної взаємодії з батьками, створення умов партнерства та співпраці у сфері Дитина – Дорослий.

Концептуальною основою програми є розуміння виховного впливу на дітей старшого дошкільного віку у взаємодії дорослих, які оточують (вихователів, батьків), для набуття дітьми досвіду культури споживання.

Особливістю програми є діяльнісний підхід до виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку, при якому особливе значення надається взаємодії дорослих та дітей.

Метою Програми є сприяння взаємодії дорослих, які оточують дошкільників, у вихованні основ культури споживання.

Методологічні засади Програми: ідея гуманізації освіти; пріоритет розвитку особистості дитини в процесі її виховання; вирішальна роль

діяльності у формуванні досвіду споживання; основні положення чинного законодавства України: Закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», чинні програми розвитку дітей дошкільного віку.

Основні напрями відстеження ефективності Програми: рівень активності батьків у взаємодії; рівень вияву творчості педагогів та батьків; методична грамотність педагогів; наявність інтересу та діяльнісної підтримки з боку батьків; активне використання власного споживчого досвіду батьків у роботі клубу.

Передбачені результати роботи Програми – творче ставлення дорослих до організації спільної роботи; активна представленість батьків у діяльності клубу; поліпшення взаємодії між дорослими, які оточують дитину; перехід батьків на свідомий рівень відповідальності за виховання дитини; посилення чинників, що стимулюють виховання основ культури споживання; реалізація педагогічних умов експериментальної роботи: озброєння дітей системою елементарних знань з основ економіки та культури споживання; взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку; занурення дітей в активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї.

Концепція Програми відповідає нормативно-правовим документам, які регулюють освітню діяльність ДНЗ, розкриває ефективність партнерства та співпраці між педагогами та батьками, передбачає зростання внутрішньої мотивації дорослих, які оточують дитину, до здійснення ними виховної роботи.

Програму спрямовано на **розв'язання таких завдань:**

- взаємозбагачення досвіду культури споживання дітей та дорослих;
- стимулювання набуття батьками педагогічної обізнаності для усвідомленого виховання дітей;
- створення та постійне вдосконалення кожним педагогом простору для взаємодії з батьками;

– сприяння особистісному розвитку вихователів, діловій професійній активності, активній участі в роботі з батьками.

Для розв'язання означених завдань Програмою пропонується **використання традиційного організаційно-педагогічного забезпечення**, ефективність якого підтверджена практикою, **у поєднанні з арсеналом інтерактивних вправ**. Інтерактивні вправи можуть використовуватися для активізації участі батьків частково, а можуть і повністю перетворювати форму роботи з батьками на інтерактивну. Зокрема використані Програмою: проблемні лекції, інтерактивні тренінги «Школа споживання», ситуації аналізу життєвого досвіду, різноманітні ігри (ділові, рольові), розв'язання проблемних ситуацій тощо.

Практична реалізація Програми впорядковує роботу вихователя щодо становлення відповідальності та налагодження взаємодії з батьками, а також **дає можливість** педагогам: витратити менше часу на пошук та добір інформації для спільної роботи з дітьми, на створення методичного контенту теми культурного споживання; переносити (адаптувати) отримані від батьків знання в практику роботи з дітьми.

При цьому батьки свідомо брали участь у роботі клубу, отримували необхідну для них теоретичну, практичну інформацію і знаходилися в інформаційному полі проблеми щодо виховання основ культури споживання в дітей.

У Програмі зосереджено увагу на формуванні в батьків психологічної готовності виконувати батьківські обов'язки та функції, чіткої позиції стосовно розвитку дитини, навичок ефективної взаємодії з дітьми та гармонізації взаємин у родині.

Початком упровадження запропонованої Програми батьківського клубу була її презентація як форми співпраці педагогічного колективу дошкільного закладу з родинами вихованців на загальних батьківських зборах у дошкільних навчальних закладах. Певного значення надано визначенню особливостей її впровадження в практику освітньо-виховної

діяльності ДНЗ, основними постулатами якого є: відсутність умови обов'язкового виконання всіх компонентів програми; відсутність оцінного компонента; допомога батькам у питаннях виховання та розвитку власної дитини; розширення кола психолого-педагогічних знань батьків; вправлення батьківських навичок ефективної взаємодії та спілкування з дитиною.

Перша тема Програми батьківського клубу «Культурний споживач змалку» – «Бажання та потреби наших дітей» передбачала створення портрета бажань власної дитини. Початком роботи було започаткування сімейного альбому-щоденника, мета якого привернути увагу батьків до спільної діяльності з дітьми, її наочного аналізу, самостійного ведення нотаток, спостережень, опису очікувань та фіксації змін, що відбуваються у взаєминах із дитиною, стосунках подружжя. Завданням теми стало розкриття психологічних особливостей бажань та потреб дитини дошкільного віку. Особливого значення ми надали визначенню змістовної характеристики типів темпераменту дошкільників, що, на нашу думку, дозволить батькам більш цілісно сприймати власну дитину, особливо в тих випадках, коли тип темпераменту батьків не збігається з типом дитини. Батькам надані поради щодо створення для дитини предметно-розвивального середовища з виховання основ культури споживання вдома. Діагностичний блок спрямований на формування в батьків навичок цілісного сприймання власної дитини, через аналіз відповідей на запитання запропонованої анкети.

З метою активізації пізнавальних інтересів батьків інформаційний блок за першою темою було представлено на батьківських зборах у вікових групах дошкільного закладу.

Тема «Ощадливо опановуємо світ» мала на меті розкриття теоретичних засад понять «культура споживання», «економічна грамотність», «економічна освіта». Практичний блок означеної теми спрямований на визначення цінностей у житті дитини, участі батьків у

вихованні культури споживання, ознайомлення батьків із засобами організації виховання основ культури споживання, процесів економічної соціалізації дитини, формування ощадливої поведінки дитини, створення умов для прояву раціональності. Діагностичний блок мав на меті визначення об'єктивної оцінки батьками рівня розвитку власної дитини, визначення ступеня вихованості культури споживання.

Методичні матеріали третьої теми програми «Працюємо разом» розкривають значення батька та матері в навчанні дитини працювати в побуті та природі, визначають розподіл об'єктів праці, обов'язків, які дитина може взяти на себе щодо праці вдома. Паралельним завданням до теми ми поставили мету розкрити значення для дитини дошкільного віку знання та шанування професійної діяльності своїх батьків. Діагностичний блок цієї теми надає можливість батькам визначити власні педагогічні можливості з метою ознайомлення дітей зі своєю професійною діяльністю.

Наступна тема «Реклама: за чи проти» розкриває позитивні та негативні аспекти реклами та вплив її на дітей, доводить необхідність обмеженості перегляду дітьми телевізора, вміння аналізувати інформацію, подану рекламою.

Спрямована на озброєння батьків формами спілкування та пояснення, методами доведення власної думки для переконання дитини. Містить поради, рекомендації щодо формування в дітей рис оцінної поведінки. Запропоновано тест для визначення часу, який дитина проводить разом із батьками.

Чинне місце в структурі програми батьківського клубу займає тема «Обираємо послуги та товари разом». Ця тема передбачає ознайомлення батьків з особливостями вибору дитини дошкільного віку, культури мовленнєвого спілкування в системах дорослий – дитина, дитина – дитина. Розкриває сутність процесу спілкування дитини та дорослого як засобу набуття життєвих навичок дитиною. Змістовним виявився практичний блок, до якого ввійшли чисельні поради батькам щодо культури

споживання дітей дошкільного віку, формули переконання та мовленнєвого етикету, порівняльний аналіз мови прийняття та мови відторгнення дитини, поради щодо формування в батьків навичок активного слухання.

Шоста тема програми психолого-педагогічної підтримки батьківства «Спільна господарська діяльність» мала на меті довести до відома батьків виняткове значення в процесі виховання дитини-дошкільника спільної господарської діяльності з дитиною, налагодження родинного добробуту. Змістом теми передбачене ознайомлення батьків із формами, засобами наповнення і вільного часу дитини, і часу господарської діяльності. Батькам надані відповіді на запитання «Як залучити до допомоги дитину?», «Що дошкільник уміє робити сам?», «Чи потрібні в домі гості?», «Як навчити дитину налагоджувати родинний добробут та робити нескладні побутові справи?», «Чи потрібні дитини гроші?» та багато інших. Запропонована батькам анкета визначення педагогічних можливостей спрямована на визначення переліку справ, які батьки можуть дозволити реалізувати дітям. Аналіз відповідей на запитання анкети дозволить батькам пересвідчитися в тому, що при наявності бажання, активної життєвої позиції можливо залучити дітей до справ, які, на перший погляд, здаються надто складними.

Сьома тема програми «Досвід батьків – досвід дитини. Чи всі дорослі є раціональними споживачами» розкриває природу споживчих звичок у батьків та їхні наслідки на виховання дітей. Містить ситуації-провокації, у яких детально описані приклади впливу поведінки батьків на дитину. Практичний блок містить пам'ятки для батьків із порадами «Раціональний споживач».

Не меншого значення в процесі роботи батьківського клубу має наступна тема – «У нашій родині відсутнє сміття – є відходи». У цій темі розкрито «таємниці» другого життя речей, закономірності раціонального споживання, сутність поняття «ощадлива родина». За допомогою

прикладів яскраво представлено досвід родин, які вміють надавати друге життя старим речам, проведено майстер-класи та виставки.

Тему «Діти і гроші» присвячено актуальним питанням становлення економічного досвіду дошкільника – формуванню в дитини уявлень про гроші, їхнє значення в житті людини, картини реального світу, процесу заробітку грошей, економічної соціалізації дітей дошкільного віку у світ дорослих професій, засвоєнню дитиною правил та норм фінансової поведінки в суспільстві. Робота за означеною темою має на меті спонукати батьків замислюватися над тим, що виховання основ культури споживання в дітей старшого дошкільного віку, які необхідні дитині для майбутнього успішного життя, взаємодії з іншими, необхідно розпочинати якомога раніше – у дошкільному віці. Економічна вихованість дитини визначається ступенем засвоєння нею правил та норм споживчої поведінки в суспільстві.

Остання тема «Я – культурний споживач» представлена у формі подання правил споживання, створених батьками. Практичний блок за означеною темою містить зміст банерів із теми культурного споживання для використання в родинях, рекомендації батьків іншим батькам із приводу того, як навчитися раціонально використовувати загальні ресурси родини. Представлена програма не виключає варіативності порядку тем залежно від початку її провадження в практику роботи дошкільних навчальних закладів. Робота педагогів за програмою батьківського клубу в умовах ДНЗ розрахована приблизно на рік (одна тема на місяць з вересня по травень).

Програма батьківського клубу «Культурний споживач з малку»		
Блок 1 Форма проведення	Блок 2 Продукти взаємодії дорослих	Блок 3 Діагностичні вправи
Тема 1. Бажання та потреби		
Батьківські збори	Започаткування сімейного альбома-щоденника. «Бажання та потреби наших дітей» створення портрета бажань	Тест «Задоволення моїх власних бажань та потреб». Анкета для батьків «Чи

	своєї дитини. Поради щодо створення для дитини предметно-розвивального середовища з виховання основ культури споживання вдома.	знаєте Ви свою дитину?».
Тема 2. Ощадливо опануємо світ		
Тренінг	Спільне створення абетки ощадливості та раціональності.	Визначення об'єктивної оцінки батьками рівня розвитку своєї дитини, визначення ступеня власної вихованості культури споживання.
Тема 3. Працюємо разом		
Інтерактивна гра «Уявний будинок»	Пам'ятка для батьків щодо створення умов для цікавої господарської праці дитини вдома.	Діагностичний блок цієї теми надає можливість батькам визначити власні педагогічні можливості з метою ознайомлення дітей зі своєю професійною діяльністю.
Тема 4. Реклама: за чи проти		
Синквейн-шоу	Творчий лист «Реклама: за чи проти». Створення довідника «Поради для розумних батьків».	Тест для визначення часу, який дитина проводить разом із батьками
Тема 5. Обираємо товари та послуги разом		
Тренінг спілкування	Створення колажу «Це – товар, а це – послуга». Друкування газети для батьків «Поради батькам». Пам'ятка для батьків «Як спілкуватися з дітьми дошкільного віку».	Тест на визначення навичок позитивного спілкування.
Тема 6. Досвід батьків-досвід дитини		
Салон помилок	Театралізація ситуацій-провокацій. Пам'ятки для батьків із порадами «Раціональний споживач». Визначення переліку справ,	Аналіз відповідей на запитання анкети дозволив батькам пересвідчитися в тому, що при наявності

	які батьки можуть дозволити дітям реалізувати	бажання, активної життєвої позиції можливо залучити дітей до справ, які, на перший погляд, здаються надто складними.
Тема 7. У нашій родині відсутнє сміття		
Майстер-класи та виставка	Карта «таємних» скарбів.	Створення паспорта ощадливості родини.
Тема 8. Діти і гроші		
Зустріч у Парку професій (майданчик спілкування)	Створення інтелектуальної карти професій учасників клубу. Презентація скриньки загальних ресурсів родини.	Опитувальник «Чи потрібні дітям гроші?».
Тема 9. Я-культурний споживач		
Квест-презентація (пошук та презентація банерів батьками)	Виготовлення сімейних банерів «Я – культурний споживач», обмін рекомендаціями.	Рефлексія: «Хочу сказати про участь у батьківському клубі».

Додаток Т

Ігрові моменти, спрямовані на виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку

(з досвіду роботи КДНЗ № 31 «Мир», завідувач – О. Л. Корнєєва)

В умовах мобільного середовища «Парк професій».

«Зроби як фахівець?» (представник професії)». Вихователь називає правила гри та стартове речення: «Хто такий ніхто не скаже, а що робить він покаже», діти відгадують назву професії людини за діями, що виконуються, знаходять відповідний осередок та виконують дії з інструментами.

Дії будівельника. Дії дресирувальника. Дії музиканта. Дії лікаря. Дії перукаря. Дії швачки. Дії механіка з ремонту машин. Дії теслі. Дії зоолога. Дії еколога. Дії льотчика. Дії екскурсовода. Дії кухаря. Дії кранівника, водія. Дії вчителя.

«Збираємося на роботу». Матеріал: картинки із зображенням людей різних професій.

– Діти, ви знаєте, що дорослі люди, коли збираються на роботу, обов'язково готують прилади та предмети, які їм знадобляться в процесі роботи. Назвіть професії людей, яких ви знаєте (відповіді дітей).

– У мене є скриня картинок із предметами та приладами для різних професій та іграшкові будинки. Я поставлю ці будинки на столиках у різних кутах нашого парку професій і буду чекати, поки ви «зберетесь на роботу» згідно з обраною професією (завдання: обрати картинку із зображенням предметів, необхідних для роботи обраної професії). Роздає фотокартки, на яких зображені люди різних професій. Кожен із вас уважно подивиться на світлини й поміркує, ким працює людина, зображена на них, і що необхідно для її роботи.

– За моїм сигналом ви «підете на роботу» (розійдетесь по групі). Коли я плесну в долоні, ви повинні встати біля того стола, на якому знаходиться відповідний до вашої професії малюнок.

«Угадай, ким я працюю?» На столі лежать малюнки із зображенням людей різних професій. Візьміть собі один малюнок і нікому його не показуйте (або загадайте яку-небудь професію). Ви виходитимете по черзі. Усі інші діти ставлять вам запитання, на які ви відповідатиме лише «так» чи «ні». Діти повинні відгадати вашу професію, наприклад, професія шофер. Ви що-небудь виготовляєте руками? (Ні.) Ви працюєте в місті? (Так.) Ваша робота пов'язана з технікою? (Так.) Ви – водій? (Так.)

Словесна гра «Хто що робить?» Гру краще проводити з м'ячем або повітряною кулькою. Вихователь кидає одному з дітей кульку й називає професію. Дитина, повертаючи кульку, говорить, що робить людина цієї професії. А потім, навпаки, вихователь називає дію, а дитина – професію.

Учитель – учить; будівельник – будує; хлібороб – вирощує хліб тощо.

«Де яка потрібна професія». Дітям пропонуються глобус і картинки із зображенням людей різних професій. Діти повинні допомогти людям обрати таке місце на Землі, де їхня професія була б необхідна: моряк, полярник, оленяр, змієлов, погонич слонів тощо. А також такі професії, як учитель, лікар та інші, які потрібні скрізь.

Гра-змагання. Діти діляться на пари. Одній із пар дають картку, на якій намальована людина певної професії. Дитина називає професію, а її партнер – товар або послуги, що виготовляють або надають люди тієї професії: художник – малює картини; водій – перевозить людей.

«Угадай, яка це професія». Варіант 1. Вихователь описує професії рекламного агента, рекламодавця, художника-оформлювача тощо, але не називає їх. Діти відгадують: хто замовляє рекламу, оцінює її виконання, розплачується з агентом за рекламу; хто збирає інформацію, пропонує рекламувати продукцію? (Рекламний агент.)

Варіант 2. Гра з картками, на яких зображені: банк, дитячий садок, школа, рекламне агентство тощо. Чим займаються люди, які працюють у ... (указується місце)?

«Хто краще знає інструменти». Дітям пропонується знайти й назвати інструменти (знаряддя праці), якими вони користуються, коли ... (грають, трудяться, ліплять, їдять, малюють, умиваються тощо.) Виграє той, хто назве більше знарядь праці й пояснить їхнє призначення.

«Ринок». Діти вирішили допомогти капризній принцесі виготовити посуд і продати його на ринку. Діти-продавці розкладають товар на прилавках, визначають ціни. Діти-покупці уважно розглядають товар. Купують тільки «якісний». Чашку, яку зліпив Мишко, ніхто не купує, хоча й коштує вона дешево. Пропонуємо виправити чашку, зробити її красивою (відповідно зростає ціна чашки).

«Зустріч товарів». Захотілося одного разу товарам зібратися всім разом і познайомитися один з одним. Тільки не знали вони, як це зробити. «Влаштуємо для наших товарів зустріч – організуємо «виставку». Діти разом із вихователем організовують виставку промислових товарів і товарів народного споживання.

«Угадай товар». Гном Економ називає виробника, а діти показують товар, який він випускає (кондитерська фабрика – печиво, цукерки тощо).

«Чому я це вибираю?». Дитині зав'язують очі, вона на дотик вибирає з кошика два предмети й вирішує, що залишити, а від чого відмовитися.

Цукерки	Олівці	Пістолет
Печиво	Папір	М'яч
Горіхи	Лінійка	Лялька
Жуйки	Ручка	Свисток

Після того, як дитина залишає собі одну з речей, вона повинна пояснити свій вибір.

«Товар або послуга». Вихователь читає вірш, а діти повинні відповісти, про що йдеться: про товар чи про послугу.

Дітям пропонують пригадати різні казки і розповісти, хто з казкових героїв нагадав послуги (Дядько Стьопа, Хоробрий кравець, Попелюшка).

«Познач ціну товару». Вихователь приносить чарівний мішечок, у ньому різні речі, а ціни на них немає. Дітям пропонують самим її позначити (речі повинні бути однаковими, але відрізнитися окремими деталями, наприклад, олівець із теркою і без неї; лялька гола і лялька в одязі; книжка з малюнками і без них). Діти розглядають товари, аналізують ціни, які вони визначають, пояснюють причини різних цін.

«Магазин». Магазин без продавця. Діти вибирають товар самостійно, але касир пропускає їх тільки за умови, що вони кажуть, що із цього можна приготувати, хто і як виростив овочі, фрукти.

«Білий хліб росте на чорній землі». Вихователь читає речення, а діти вибирають малюнок, який підходить до нього.

З чорного – зелене (сходи пшениці).

Із зеленого – золоте (колоски пшениці зрілі).

Із золотого – біле (мука з пшениці).

З білого – рум'яне (хліб).

Де починається хліб? (У тісті.)

Де починається тісто? (У борошні.)

Де починається мука? (У зерні.)

Де починається зерно? (У землі.)

Де починається земля плодovита? (У руках працелюбних).

«Придумай рекламу». Діти діляться на групи по 3 – 4. Вихователь дає завдання: придумати й показати рекламу фруктів. Кожній групі свій вид: яблука, груші, вишні, сливи (намалювати, розповісти тощо). Кожна група за допомогою реклами звертає увагу на себе. Кому подобається товар, той його і купує.

«Світ реклами». Діти разом із вихователем і гномом Економом розглядають журнал із рекламними оголошеннями, міні-постери, ручки з рекламною символікою тощо. Де можна побачити рекламу? Яка буває реклама? Для чого вона потрібна? Чи можна обійтися без реклами? Діти діляться на 2 групи. Кожній групі дається м'яка іграшка. Необхідно

придумати рекламу м'яких іграшок (обов'язково відзначити всі кращі якості іграшки, способи гри з нею).

«Хто що нам дає?» Вихователь показує картинку, де зображені домашні тварини. Діти відповідають, що ця тварина дає людині, як використовується цей ресурс: корова – молоко (з нього сир, кефір, сметана).

«Хочу та необхідно».

Необхідно – це все те, що потрібне людині, без чого вона не може обійтися.

Хочу – це те, що хочеш мати.

Вихователь показує картку (хліб, іграшка, морозиво, молоко тощо), а діти повинні на рахунок «три» підняти відповідну за кольором картку. Червона – «хочу». Синя – «необхідно».

«Покупка. Вибір». Мама попросила Ваню й Михайлика сходити до магазину. Вона дала їм десять гривень і запропонувала самим обрати й купити продукти на вечерю. У магазині діти почали сперечатися: Іванко хотів купити хліб, ковбасу й кефір, а Михайло – цукерки, тістечко й солодкий напій. Хто з дітей правильно (раціонально) хотів використати гроші? Чому?

«Економний господар». П'ятачок, Вінні-Пух і Сова прийшли на обід до Кролика. Кролик як хороший господар приготував кожному стільки шматочків хліба, скільки з'їсть кожен гість. Тому він відрізав для себе та П'ятачка по одному шматочку, Сові – два шматочки, а Вінні-Пуху на два шматочки більше, ніж Сові. Скільки всього шматочків хліба приготував Кролик для гостей? Чи економним господарем виявився Кролик? У чому це виявляється? Чи правильно чинить Кролик? Що робити, якщо все-таки шматочки хліба залишилися?

«Потреби людини». На березі ріки сидів рибалка й вудив рибу. Повз нього проходила бідна людина, яка зупинилася біля рибалки і сказала йому: «Я дуже голодна. Дай мені риби». «Добре, – відповів рибак, – я дам тобі риби, якщо ти хочеш один раз поїсти, але якщо ти хочеш завжди бути ситою,

я навчу тебе ловити рибу». Чому рибалка так відповів? Які ресурси потрібні для лову риби?

«Вибір». Тато пообіцяв Олені подарунок на свято. Але грошей у нього було тільки 15 гривень. Пішли вони до магазину. Там було багато різних іграшок, книг, цукерок. Олені захотілося все купити, але тато запропонував їй обрати лише одну річ. Але Олена зупинила свій вибір на двох речах: м'ячі й цукерках. Вона не могла вирішити, що ж обрати. Як можна допомогти Олені? (Потрібно вибрати ту річ, яка потрібніша зараз.)

«Професії». Два хлопчики сперечалися, яка професія найпотрібніша та найкорисніша. У Віті тато працює на заводі, де виготовляють автомобілі. Вітя дуже поважає свого батька, він пишається, що в автомобілях є частина праці його тата. У Миколки тато – лікар. Він лікує дітей і дорослих, допомагає їм одужувати. Микола впевнений, що кращої професії, чим лікар, немає. Він теж мріє стати лікарем. Вітя питає Миколку: «Скажи, а що конкретно виготовляє твій тато?» «Як що? – задумався Микола. – А дійсно, тато допомагає людям видужувати, але конкретних речей, тобто товарів, він не виготовляє». Як ти вважаєш, хто з дітей має рацію? Чи можна визначити, яка професія корисніша? Ким працюють твої батьки? Що вони роблять?

«Обов'язки». У неділю мама нагадала Павлику, що йому потрібно нагодувати папугу Машу, яка сиділа в клітці, полоти квіти та прибрати у своїй кімнаті. «Ні, – відповів Паша, – сьогодні вихідний, тому я відпочиватиму». «Добре, – говорить мама, – я теж відпочиватиму. Я працювала цілий тиждень і маю право відпочити». Через деякий час папуга Маша зголодніла й почала просити їжу своєю пташиною мовою. Паша теж зголоднів, він усе частіше заходив до кухні, але там ніхто нічого не готував. Хлопчик подумав, а потім підійшов до мами і сказав: «Я помилявся. У дитячому садку нам розповідали, що є потреби, які потрібно задовольняти щодня. Зараз я нагодую папугу, поллю квіти і приберу в себе в кімнаті, а ти, мамо, приготуй, будь ласка, обід». Так вони і зробили, зайнялися своїми

справами, а коли закінчили їх, смачно поїли й пішли гуляти на вулицю. Які обов'язки і як виконував Павлик? У чому він схибив? Які в тебе є обов'язки?

«Дбайливе ставлення до речей». Учням було задано прочитати розповідь із 10 сторінок. Маша не змогла прочитати всю розповідь, оскільки з книги були вирвані 3 сторінки. Скільки сторінок прочитала Маша? А у ваших книгах є вирвані сторінки? Ви самі виривали коли-небудь сторінки?

«Покупка». Лісовичок запросив у гості лісових друзів. Лисичка подарувала йому квіти, зайчик – морквину й капусту, а мудрий їжачок – гру-головолонку. У яких магазинах звірята купили свій товар? Чому?

«Витрати». Том і Джері працюють кондитерами в кафе «Ласунка». Том вирішив випекти торт, а Джері – тістечко. Хто витратить більше часу на виготовлення виробу? На який виріб витратиться більше продуктів? Що буде коштувати дорожче (дешевше)? Чому?

«Покупка. Ціна. Якість». Кондитер Сашко пече медовий торт. Наявні всі продукти, окрім меду. Оля пропонує купити мед у магазині, а Сашко наполягає на тому, щоб купити мед на ринку. Чим відрізняється мед, куплений на ринку, від придбаного в магазині?

«Покупка». Сім'я більченят продавала горіхи. Хом'як, запасуючись на зиму, вирішив купити один ящик горіхів, а ховрах на свій день народження – кілограм. Чи однакові будуть ціни для цих покупців? Хто купує горіхи за роздрібною ціною, а хто оптом?

Додаток У

УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
№54 «ПІЗНАЙКО»

Проспект миру, 51/2, м. Хмельницький, 29019, тел.63-11-65, e-mail:dnzkhm54@ukr.netкод ЄДРПОУ 22764040

« 05 » *вересня* 2016
№ 01-13-110

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Іванчук Сабіни Айдинівни
з теми: **«Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ
культури споживання»**

Видана Іванчук Сабіні Айдинівни в тому, що матеріали дисертаційного дослідження з теми «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання» з 2014 року успішно впроваджуються у практику роботи ДНЗ №54 «Пізнайко» м. Хмельницький. У процесі роботи аспірантом були розроблені завдання для діагностики рівнів вихованості основ культури споживання; критерії, показники, рівневі характеристики прояву вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Показники, розроблені до кожного критерію, враховують вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, відтворюють провідний вид їхньої діяльності (ігра), дозволяють характеризувати поведінку дітей у різних ситуаціях.

Робота щодо виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку здійснювалася з провідними учасниками освітнього процесу: з вихователями, дітьми та їхніми батьками.

Аспірантом було розроблено експериментальну методику організації виховної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, яка охоплювала такі етапи: інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний, визначено педагогічні умови ефективного виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку.

Результати експериментального дослідження підтвердили ефективність розробленої експериментальної методики організації виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, педагогічних умов виховання основ культури споживання.

Завідуюча

[Handwritten signature]

О.Більська

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116 тел./факс (06262) 3-23-54
 E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www: ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

15.09.16р № 68-16-7571 на № _____

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання»,
 представленого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних
 наук аспіранта кафедри педагогіки вищої школи
 ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Іванчук Сабіни Айдинівни

У період з 2014 по 2016 рр. Іванчук С.А. здійснювала послідовне впровадження основних результатів, концептуальних ідей та висновків власного дисертаційного дослідження в освітньо-виховний процес педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Грунтовне й послідовне дослідження теоретичних засад дисертаційної роботи дозволили Іванчук С.А. наповнити зміст навчальних дисциплін «Дошкільна педагогіка», «Спецсеминар з дошкільної педагогіки», «Сучасні технології виховання та навчання дітей» дидактичною та методичною складовими. Аспіранткою було запропоновано до уваги здобувачів вищої освіти методику діагностики рівнів вихованості основ культури споживання, експериментальну методику виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

У процесі педагогічних практик дослідницею були проведені індивідуальні консультації для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Дошкільна освіта» з питань організації роботи щодо виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Результати власного дослідження були використані аспірантом Іванчук С.А. у процесі проведення практичних занять, на яких була презентована програма для педагогів та батьків «Культурний споживач змалку».

В контексті дисертаційного дослідження стала учасником міжнародного проекту «Освіта для сталого розвитку в дії» (2014-2015 рр., м. Київ). Отримала сертифікат тренера цього проекту та дозвіл на проведення семінарів-тренінгів «Теорія і методика освіти для сталого розвитку у навчальних закладах дошкільної освіти». Провела три семінара-практикума для практичних працівників дошкільних закладів.

На педагогічному факультеті під керівництвом аспіранта Іванчук С.А. були проведені заходи «Технології критичного мислення у практиці роботи сучасного викладача» (11.12.2015 р.) та «Теорія та практика інтерактивного навчання» (05.02.2016 р.).

Впровадження в навчально-виховний процес результатів дисертаційного дослідження Іванчук С.А. позитивно вплинуло на загальну підготовку здобувачів вищої освіти до роботи в дошкільних навчальних закладах, сприяло формуванню в них навичок економічного виховання взагалі та основ культури споживання зокрема в групах дітей дошкільного віку.

Результати дослідно-експериментальної роботи С.А. Іванчук обговорювались на засіданні кафедри дошкільної освіти та отримали високу оцінку (протокол № 1 від 01.09.2016 р.).

Ректор ДДПУ

С.О. Омельченко

УКРАЇНА
СЛОВ'ЯНСЬКА МІСЬКА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (ЯСЛА-САДОК)
КОМБІНОВАНОГО ТИПУ №55 «ЛЕЛЕКА»

84122 Донецька обл., м. Слов'янськ, пров. Комсомольський, 28, тел. (06262)2-41-43, E-mail:55.aist@ukr.net

12.09.2016

№ 321

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Іванчук Сабіні Айдинівні, в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання», впроваджено в навчально-виховний процес дошкільного навчального закладу №55 «Лелека» м. Слов'янськ Донецької обл. протягом 2014-2015, 2015-2016 н. р.

Іванчук С.А. проводила науково-методичну роботу з педагогами (методист, вихователі) дошкільного навчального закладу, надавала їм допомогу під час впровадження авторських доробок, а саме: проведено семінар, лекції із проблеми виховання основ культури споживання (методи, прийоми, форми роботи, умови тощо), організації відповідної методичної роботи.

Використання методики діагностики рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, запропонованої авторкою, дозволило виявити відповідні рівні та проводити цілеспрямовану роботу.

У групах старшого дошкільного віку було впроваджено модель виховання основ культури споживання шляхом використання методів, прийомів, форм роботи. На прикінцевому етапі було проведено порівняльний зріз рівнів прояву вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Отримані результати засвідчили позитивні зміни в рівнях прояву вихованості основ культури споживання дітей, що підтверджує ефективність розробленої експериментальної методики.

Завідувач КЗ ДНЗ №55 «Лелека»

Г.В. Шевченко

УКРАЇНА

СЛОВ'ЯНСЬКА МІСЬКА РАДА

ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД № 3 «РОМАШКА»

84116, Донецька обл., м. Слов'янськ, вул. Ясна, 17, тел. (06262) 3-25-58

«14» вересня 2016 р. № 18

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
з теми: «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури
споживання»**

Видана Іванчук Сабіні Айдинівні в тому, що вона протягом 2014-2016 років в дошкільному навчальному закладі № 3 «Ромашка» м. Слов'янськ Донецької обл. успішно впроваджувала методику діагностування та виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання.

Іванчук С.А. постійно проводила консультації для педагогів дошкільного закладу, брала участь у теоретичних і практичних семінарах на базі означеного дошкільного навчального закладу «Дошкільнятам — освіта для сталого розвитку».

Запропонована Іванчук С.А. модель виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку дозволила виявити нові аспекти та шляхи організації предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу; зацікавити батьків проблемою виховання основ культури споживання у дітей, забезпечити їх необхідними психолого-педагогічними знаннями щодо виховання основ культури споживання, сприяти формуванню в них зацікавленості та активної участі у виробленні єдиної стратегії виховання.

Завідувач ДНЗ №3 «Ромашка»

Г.Я. Золоторьова

УКРАЇНА

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ КРАМАТОРСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КОМУНАЛЬНИЙ ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
(ЯСЛА - САДОК) № 67 «СОНЯЧНИЙ» ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ

№ _____ 20__ р. № 16 / 69

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Іванчук Сабіни Айдинівни
з теми: «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури
споживання»

Видана Іванчук С.А. у тому, що з 2014 по 2016 рр. у дошкільному навчальному закладі № 67 «Сонячний» м. Краматорська Донецької обл. успішно впроваджуються матеріали, представлені в дисертаційному дослідженні з проблеми «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання» (методика діагностики рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, програма батьківського клубу «Культурний споживач змалку» тощо).

Під час роботи аспірантом були розроблені критерії, показники та схарактеризовано рівні прояву вихованості основ культури споживання у старших дошкільників.

Програма батьківського клубу «Культурний споживач змалку», запропонована Іванчук С.А., викликала інтерес педагогів та батьків до проблеми виховання основ культури споживання; дозволила підвищити їх обізнаність про форми та методи виховання основ культури споживання на етапі дошкільного дитинства.

У дослідженні було застосовано специфічний вид педагогічних ситуацій – ситуації-провокації. Саме в ситуаціях-провокаціях діти мали можливість приймати рішення на основі отриманих знань та досвіду. Продуктивність педагогічних ситуацій-провокацій полягає в набутті (та демонструванні) практичних знань, формуванні вмінь й навичок ощадливої поведінки, досвіді споживчих взаємин. Головним передбаченим результатом педагогічного впливу ситуацій-провокацій є формування необхідних навичок культури споживання.

Завдяки методичним рекомендаціям, наданим Іванчук С.А. під час семінарів для вихователів та батьків, вдалося створити мобільне предметно-розвивальне середовище для виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Завідувач ДНЗ №67 «Сонячний»

О.К. Безсонова

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ КРАМАТОРСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КОМУНАЛЬНИЙ ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
(ЯСЛА - САДОК) № 69 «ВЕДМЕДИК » ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ
 вул. Паркова,69, м. Краматорськ, Донецької обл., 84301. (06264)54241,
 Код ЄДРПОУ 35655384 , E-mail vedmedyk69@gmail.com

05.09.2016 № *505*
 На № _____ від _____

ДОВІДКА **ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО** **ДОСЛІДЖЕННЯ**

Видана Іванчук С.А. в тому, що з 2014 року у дошкільному навчальному закладі №69 «Ведмедик» м. Краматорська Донецької обл. успішно впроваджуються матеріали дослідження із проблеми «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання» (методика діагностики рівнів вихованості основ культури споживання, модель виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку).

За методичними рекомендаціями, запропонованими Іванчук С.А., вихователь-методист закладу проводила науково-методичну та практичну роботу з педагогічними працівниками щодо підвищення їхнього рівня обізнаності про методи та прийоми виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, оволодіння навичками роботи з виховання основ культури споживання.

Проведена робота забезпечила підвищення рівня вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, викликала інтерес у педагогів та батьків. Вдалося зацікавити педагогів дошкільного навчального закладу проблемою виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Власний педагогічний досвід вихователі закладу узагальнюють та розповсюджують на локальному, міському та обласному рівнях.

Запропонована Іванчук С.А. модель виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ №69 «Ведмедик» визначається як дієва, ефективна та продуктивна.

Завідувач ДНЗ №69 «Ведмедик»

Бородай С. Ю.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Іванчук Сабіни Айдинівни
з теми: «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ
культури споживання»

Упродовж 2014-2015, 2015-2016 н.р. Іванчук С.А. проводила експериментальне дослідження під керівництвом кандидата педагогічних наук, доцента Амацьєвої О.П. в дошкільному навчальному закладі № 9 «Веселка» м. Торєцька Донецької обл. з теми «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання».

Аспірантом під час роботи було розроблено експериментальну методику організації виховної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, яка охоплювала такі етапи: інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний.

На кожному з етапів реалізувалися відповідні педагогічні умови. На першому етапі – інформаційно-мотиваційному – реалізувалися такі педагогічні умови, як-от: озброєння дітей системою елементарних знань з економіки та культури споживання; взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання. На когнітивному етапі реалізувалася педагогічна умова – взаємодія ДНЗ і сім'ї у вихованні основ культури споживання. Діяльнісний та рефлексивно-презентаційний етапи передбачали занурення дітей у активну культурно-споживчу діяльність в умовах ДНЗ і сім'ї. До кожного етапу було дібрано відповідні форми і методи роботи.

Результати експериментального дослідження засвідчили позитивний вплив запропонованої експериментальної методики на стан вихованості основ культури споживання.

Завідувач ДНЗ № 9 м. Торєцька

В.В. Трипутень

**КОСТЯНТИНІВСЬКИЙ
ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД №31 «МИР»
міського управління освіти Костянтинівської міської ради
85113, Донецька область, м. Костянтинівка, вул. Європейська, 50 тел. (06272) 2-35-35
Email: oks-korne@yandex.ua**

від 15.09.2016 № 01/10-52

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження**

Видана Іванчук Сабіні Айдинівні, в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання», впроваджено в освітній процес Костянтинівського дошкільного навчального закладу №31 «Мир» Донецької області з 2014 по 2016 роки.

Реалізація науково-методичної роботи здійснювалася з педагогами дошкільного навчального закладу, батьками, вихованцями та охоплювала кілька послідовних етапів. Безпосередню допомогу вихователям Іванчук С.А. надавала під час впровадження авторських доробок, а саме: проведено семінар, лекції із проблеми виховання основ культури споживання (методи, прийоми, форми роботи, умови тощо), організації відповідної методичної роботи. Навчання батьків відбувалося як під час спеціальних заходів, так і під час сумісної організації діяльності з дітьми.

Впровадження методики діагностики рівнів вихованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, запропонованої авторкою, дозволило виявити відповідні рівні та у логічній послідовності організувати цілеспрямовану роботу з дітьми.

Сучасні організаційно-педагогічні пропозиції роботи з дітьми сформульовані експериментальною методикою авторки знайшли своє місце у повсякденні. Найбільшу ефективність виявило впровадження ситуацій-провокацій продуктивність яких полягає у неформальному набутті навичок ошадливої поведінки та культури споживання дітьми.

Порівняльний зріз рівнів прояву вихованості основ культури споживання у дітей дошкільного навчального закладу довів позитивні зміни, що підтверджує ефективність розробленої експериментальної методики.

Завідувач ДНЗ №31 «Мир»

О.Л.Корнєєва

16 грудня 2016 р. № *58*

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Іванчук Сабіни Айдинівни

з теми: «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури
споживання»

Видана Іванчук Сабіні Айдинівні в тому, що з 2014 року в дошкільному навчальному закладі № 199 м. Києва успішно впроваджується розроблена нею авторська методика виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання (методика діагностичного обстеження рівнів вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку, програма підготовки педагогів та батьків до виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку).

До безпосереднього застосування у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу було рекомендовано низку науково-практичних розробок із проблеми дослідження Іванчук С.А., а саме: лекції присвячені основам виховання основ культури споживання, організації відповідної методичної роботи; матеріали до обласного семінару для вихователів-методистів та вихователів за темою «Сучасні системи виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку та відповідного методичного супроводу», модеративного семінару за темою «Основи культури споживання», педагогічного інтенсиву «Культурний споживач змалку».

Запропонована Іванчук С.А. модель виховання основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, яка включає чотири етапи (інформаційно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-презентаційний), види діяльності (ігрова, навчальна, трудова та ін.) викликала інтерес практиків і визначається ними як ефективна. Вона сприяє вихованню у дітей моральних якостей загальної культури та культури споживання, формує упевненість дітей у власних зусиллях, емоційно-ціннісне ставлення до себе, а головне – сприяє вихованню основ культури споживання.

Завідувач ДНЗ № 199

Т. Каплун

У К Р А І Н А
СЛОВ'ЯНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВІДДІЛ ОСВІТИ

84100 , м.Слов'янськ , вул. Науки, 2 (06262) 2-96-55

від 16.09.16 № 01-32/726

на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів наукового дослідження у практику

Видана Іванчук Сабіні Айдинівні в тому, що з 2013 р. по 2016 р. в дошкільних навчальних закладах Слов'янського району Донецької обл. (Привільській ДНЗ, Олександрівській ДНЗ, Красноармійський ДНЗ, Билбасівський ДНЗ, Райгородоцький ДНЗ, Андріївський ДНЗ, Сергіївський ДНЗ) успішно впроваджувалися матеріали із проблеми «Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання».

Під час проведення експерименту Іванчук С.А. постійно надавала допомогу методистам та вихователям дошкільних закладів з питань виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання. Так, для педагогічних працівників були прочитані лекції з основ культури споживання, організації відповідної методичної роботи. Тематика означених лекцій: «Структура виховання основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку», «Культура споживання в освітньому просторі дошкільця», «Планування виховної роботи з формування основ культури споживання дітей» тощо.

Залучення батьків до сумісної освітньої роботи здійснювалося у межах функціонування батьківського клубу «Культурний споживач змалку», у якому відбувався пошук та добір інформації для сумісної роботи, адаптація її до наявних умов практики та оновлення особистого батьківського досвіду. Батьки брали участь у роботі клубу, отримували необхідну для них теоретичну, практичну інформацію і знаходилися в інформаційному полі проблеми щодо виховання основ культури споживання у дітей.

Серед активних форм роботи клубу «Культурний споживач змалку» використовувалися проблемні лекції, інтерактивні тренінги «Школа

споживання», ситуації аналізу життєвого досвіду, різноманітні ігри (ділові, рольові), розв'язання проблемних ситуацій тощо.

Результати обстеження дітей старшого дошкільного віку засвідчили позитивний вплив запропонованої експериментальної методики на стан вихованості основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку.

В.о. начальника відділу освіти
райдержадміністрації

Н.В.Антипенко